
INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI
ZA
NOVEJŠO
ZGODOVINO

ZGODOVINOPISJE
V DRŽAVAH NASLEDNICA^h SFRJ
1991-2003

Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC
949.172"18/19" (05)
UDK
ISSN 0353-0329

Uredniški odbor:

dr. Zdenko Čepič (odgovorni urednik), dr. Jasna Fischer (glavna urednica),
dr. Damijan Guštin (pomočnik odgovornega urednika), dr. Boris Mlakar,
dr. Avguštin Malle, dr. Janko Prunk, dr. Franc Rozman

Redakcija zaključena 10. 12. 2004

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Lektorica: Marjetka Kastelic

Naslovnica: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Prevodi: Andrej Turk - angleščina

Bibliografska obdelava: Nataša Kandus

Izdaja:

Inštitut za novejšo zgodovino
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija
tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60
e-mail (odgovorni urednik) zdenko.cepic@inz.si

Založil:

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Ministrstva za šolstvo, znanost
in šport Republike Slovenije

Računalniški prelom:

MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk:

Grafika - M s.p.

Cena: 3.500 SIT

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v bazi Historical Abstract

Kazalo

Pojasnilo uredništva	5
Uvodne besede: Jasna Fischer, Zoran Stančič, Miroslav Polzer, Andrej Mitrović	7
Latinka Perović, Involucija srpske istoriografije	11
<i>Involution of Serbian Historiography</i> UDK 930(497.11)"1991/2004"	
Peter Vodopivec, Slovensko zgodovino med tradicijo in inovacijo	19
<i>Slovene Historiography between Tradition and Innovation</i> UDK 930(497.4)"1985/2004"	
Iskra Iveljić, Hrvatska historiografija o 19. stoljeću nakon raspada Jugoslavije	29
<i>Irvaško zgodovino o 19. stoletju po razpadu Jugoslavije</i> <i>Croat Historiography of the Nineteenth Century after the</i> <i>Disintegration of Yugoslavia</i> UDK 930(497.5)"1991/2004"	
Predrag J. Marković, Kako (ni)smo pronašli "pravu istorijsku istinu"? Srpska historiografija posle 1991. godine	45
<i>Kako (ni)smo našli "pravo zgodovinsko resnico"? Srpsko zgodovino</i> <i>po letu 1991</i> <i>How We Did (Not) Find "The Real Historical Truth"?</i> <i>Serbian Historiography after 1991</i> UDK 930(497.11)"1991/2004"	
Violeta Ačkoska, Makedonska historiografija pomeđu demokratizacijata i partizacijata 1991-2003	67
<i>Makedonsko zgodovino med demokratizacijo in strankarstvom</i> <i>Macedonian Historiography between Democratisation and Partisanship</i> UDK 930(497.17)"1991/2003"	
Boro Bronza, Novija historiografija (1990-2003) o Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata	83
<i>Najnovejše zgodovino (1990-2003) o Bosni in Hercegovini</i> <i>za obdobje med svetovnimi vojnama</i> <i>Newst Historiography (1990-2003) of Bosnia Herzegovina</i> <i>for Period between World Wars</i> UDK 930(497.6)	

-
- Marjan Dimitrijevič, Makedonska sodobna šola (MSIŠ)
- pravci i metode (1990-2003) 91
*Makedonska šola novejša zgodovine (MŠNZ) - usmeritve
in metode (1990-2003)*
*The Macedonian Contemporary Historical School (MCHS)
- The Directions and Methods (1990-2003)*
UDK 930(497.7)"1944/2003"
- Husnija Kamberović, Stanje historiografije u Bosni i Hercegovini 103
Stanje zgodovinskega pisanja v Bosni in Hercegovini
The State of Historiography in Bosnia Herzegovina
UDK 930(497.6)"1991/2003"
- Ervin Dolenc, Slovensko zgodovinsko pisanje o obdobju 1918-1991
po razpadu Jugoslavije 113
*Slovene Historiography of the 1918-1991 Period after
the Disintegration of Yugoslavia*
UDK 930(497.4)"1985/2004"
- Vera Katz, Historiografija u Bosni i Hercegovini o vremenu poslije
drugog svjetskog rata (publicirana od 1991. do 2003.) 129
*Zgodovinsko pisanje v Bosni in Hercegovini o času po drugi svetovni vojni
(objavljeno med letoma 1991 in 2003)*
*Historiography in Bosnia Herzegovina of the Period after Second World
War (Published between 1991 and 2003)*
UDK 930(497.6)"1991/2003"

Uredniška navodila avtorjem¹

1. *Prispevki za novejšo zgodovino* so znanstvena revija, izdaja jo Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, Kongresni trg 1. Revija objavlja izključno članke s področja novejši zgodovine.
2. V reviji so objavljeni prispevki v slovenskem jeziku, povzetki (summary) pa v angleškem ali nemškem ali italijanskem ali francoskem, izvleček (abstract) pa v angleškem.
3. Prispevek oddan uredništvu lahko obsega do 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran (43.200 znakov). Prispevek mora biti oddan na disketi (z navedbo urejevalnika) in v odtisu. Avtor mora navesti sledeče podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte (e-mail).
4. Oddani prispevek mora imeti tudi izvleček in povzetek (praviloma do 3000 znakov - 45 vrstic). Izvleček (do 250 besed) mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka; pri pisanju se uporabljajo celi stavki; izogibati se je treba slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora vsebovati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog zakaj je bil napisan ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela). K izvlečku mora avtor dodati ključne besede, ki odražajo vsebino prispevka in so primerne za indeksiranje. Oddani prispevek mora imeti navedbo ustrezne klasifikacije - kategorije uveljavljene v sistemu COBISS (izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, poljudni članek, ...).
5. Besedilo prispevka mora biti pregledno in razumljivo strukturirano, tako da je mogoče razbrati metodo dela, rezultate in sklepe. Na koncu mora biti navedena uporabljena literatura in arhivski fond.
6. Opombe morajo biti pisane enotno. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene - citirane literature). Bibliografska opomba mora ob prvi navedni vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja: naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani (primer: monografija: Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana: Modrijan, str. ...; revija/zbornik : Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinopisje o času med obema vojnama in kulturna zgodovina. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 38, 1998, št. 1-2, str. 43-57.), nato pa se uporablja smiselna okrajšava (navajati: dalje ...). Pri navajanju arhivskih virov je treba navesti najprej arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru da ga uporabljamo večkrat navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (škafle) in arhivske enote; mogoče ja navesti tudi naslov navajanega dokumenta.
7. Prispevki so recenzirani; recenzije so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je prispevek uvrščen v objavo.
8. Za znanstveno vsebino prispevka in točnost podatkov odgovarja avtor.
9. Uredništvo prejete prispevke lektorira, avtor lekturo pregleda in jo avtorizira. Uredništvo posreduje avtorju prvo korekturo prispevka, ki jo mora vrniti uredništvu v roku treh dni. širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Drugo korekturo opravi uredništvo.
10. Dodatna pojasnila lahko dobijo avtorji na uredništvu.

¹ Periodična publikacija mora redno (v vsakem zvezku) objavljati navodila avtorjem, v katerih uredništvo avtorjem definira svojo uredniško politiko ter jim predstavi svoja vsebinska in tehnična navodila, katerih se morajo pri pripravi prispevka držati. Navodila avtorjem v znanstveni reviji *Prispevki za novejšo zgodovino* temeljijo na *Navodilih za oblikovanje znanstvenih in strokovnih periodičnih publikacij, ki jih sofinancira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije* (glej v spletni strani MZZŠ: <http://www.mszs.si/slo/znanost/sifranti/sifranti10.asp>).

Pojasnilo uredništva

V tem zvezku znanstvene revije *Prispevki za novejšo zgodovino* objavljamo referate z mednarodnega znanstvenega posveta *Zgodovino pisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003*, ki je bil v Ljubljani 18. in 19. marca 2004. Pripravil ga je Inštitut za novejšo zgodovino s finančno pomočjo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije in Avstrijskega znanstvenega inštituta Ljubljana. Mednarodni znanstveni posvet je bil obenem delovna obeležitev 45-letnice ustanovitve Inštituta za novejšo zgodovino oziroma njegovega predhodnika Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

Ideja o obuditvi sodelovanja s kolegi zgodovinarji raziskovalci iz sorodnih znanstvenih ustanov iz držav, ki so nastale iz leta 1991 razpadle Socialistične federativne republike Jugoslavije, je vzniknila iz strokovnih potreb po sodelovanju, kajti zgodovina je bila v veliki meri v velikem delu 20. stoletja skupna in pogojevana iz skupnih razlogov. Za začetek je bilo treba dobiti osnovne informacije o delovanju oziroma pisanju zgodovinarjev novejši dobi v državah naslednicah SFRJ. To je bil tudi namen našega prvega srečanja. Zgodovinarji, ki se ukvarjajo z novejšo zgodovino - od sredine 19. stoletja dalje do "danes", - so predstavili, s čim se je njihovo njihovo zgodovino pisje tega obdobja ukvarjalo po razpadu skupne jugoslovanske države in kako je to predstavljajo. Iz vsake države naslednice SFRJ smo povabili po dva strokovnjaka, izjemo smo naredili pri Srbiji in Črne gori ter Državi Bosna in Hercegovina, od koder smo povabili po tri.

Prispevki so razširjeni referati prebrani na konferenci in so objavljeni v vrstnem redu kot so bili podani. Njihove referate objavljamo v jeziku referenta, izvlečki in povzetki pa poleg angleščine tudi v slovenščini. Zaradi tehničnih razlogov obsežne razprave žal ne objavljamo. Razprava namreč ni bila dovolj dobro posneta, da bi bila mogoča celovita reprodukcija.

Mednarodni znanstveni posvet je pripravil programski odbor (dr. Jasna Fischer, direktorica Inštituta za novejšo zgodovino, akademik prof. dr. Andrej Mitrović iz Filozofske fakultete Univerze v Beogradu, prof. dr. Peter Vodopivec, znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino), ki je pripravil izbor povabljenih referentov, organizacijsko pa organizacijski odbor, v katerem sta bila poleg dr. Fischerjeve in dr. Vodopivca še dr. Miroslav Polzer, direktor Avstrijskega znanstvenega inštituta in sodelavca Inštituta za novejšo zgodovino, dr. Zdenko Čepič in dr. Ervin Dolenc. Največji delež organizacije pa je prevzela dr. Jasna Fischer in njej gre posebna zahvala za uspešno izvedbo srečanja jugoslovanskih zgodovinarjev novejši zgodovine.

Odgovorni urednik
dr. Zdenko Čepič

prazna

Uvodne besede

Jasna Fischer, direktorica Inštituta za novejšo zgodovino

V letu 2004, ko tri zgodovinske institucije iz republik nekdanje skupne jugoslovanske države praznujejo 45-letnico svojega delovanja - poleg našega Inštituta za novejšo zgodovino še Institut za noviju historiju Srbije in Institut za historiju Sarajevo, - se nam je zdela izjemna priložnost, da se zgodovinarji iz držav naslednic SFRJ po skoraj desetletju in pol ponovno srečamo na skupnem strokovnem pogovoru.

Prva leta po razpadu skupne države in v letih, ko so v velikem delu bivše države divjale vojne, so bili stiki vsaj na uradni ravni med zgodovinarji skoraj povsem prekinjeni, ohranjali so se le posamezni prijateljski. Informacije o našem delu, izmenjave literature in zgodovinske glasila so bile redke in bolj slučajne kot sistematične. Vsaj za čas do leta 1995 to gotovo velja. Zgodovinska dela, ki so nastajala in bila objavljena v tem času, so bila težko dostopna, potrebna je bila vsa iznajdljivost, da smo dobili kakšno knjigo. Prenehale so izhajati že prej zelo redke skupne publikacije in revije. Niti zamisliti si ni bilo mogoče raziskovalnega dela v beograjskih arhivih, kjer je shranjen del več desetletne skupne jugoslovanske preteklosti. Veseli smo bili, če smo dobili vrnjene vsaj novoletne čestitke. Postopoma pa je čas gladil grde spomine, vzpostavljali so se stari pretrgani prijateljski odnosi. Našemu inštitutu je tako še pred koncem stoletja uspelo obnoviti pogodbe o sodelovanju in izmenjavi literature z institucijami v posameznih novih državnih središčih, prihajali so sprva redki kolegi in nas obiskali in željni smo poslušali, kaj se pri njih novega dogaja.

Ideja o skupnem posvetu vseh zgodovinarjev držav naslednic SFRJ se je rojevala počasi in ob vzpodbudnih novicah, da se obnavljajo pogovori tudi med drugimi, recimo hrvaškimi in srbskimi zgodovinarji. Spontana zamisel, rojena ob obisku akademika dr. Andreja Mitrovića v Ljubljani, se nama je s kolegom dr. Petrom Vodopivcem zdela vredna truda, da jo skupaj uresničimo, pilili in dopolnjevali smo jo z veliko ljubeznijo, ker smo se zavedali, da je dobra. Polagoma smo zbirali informacije o možnih vnaprej zaprosenih referentih iz vseh držav. Še dobro, da se je med tem razvilo nemoteno komuniciranje preko elektronske pošte. Mukotrpno smo iskali finančna sredstva. Naprej nam je pomoč ponudil dr. Miroslav Polzer, predstojnik Avstrijskega znanstvenega inštituta v Ljubljani, dobili pa smo, sicer skromna, tudi sredstva Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije. Našemu inštitutu pa se je zdelo vredno lastnih finančnih sredstev in organizacijskega napora, da bo dostojno in tudi v korist slovenskega zgodovinskega to srečanje posvetil 45-letnici delovanja naše znanstvene institucije.

Zaradi omejenih možnosti smo izbrali le 12 gostov iz držav, ki so nastale iz nekdanje SFRJ. Gotovo bi sodil na to srečanje še kdo. Prepričana sem, da bo

ljubljsko srečanje zabeleženo v našem spominu kot prvo v vrsti vseh naslednjih. Ob tem pa tudi upam, da bo naše srečanje z našim poklicnim ohranjanjem zgodovinskega spomina služilo tudi boljšemu razumevanju naše preteklosti in olajšalo bodoče sodelovanje med našimi državami. Je pa to srečanje tudi lepa priložnost za obnovo prekinjenih povezav.

Z veseljem pozdravljam vse naše goste iz Beograda, Skopja, Sarajeva, Banja Luke in Zagreba, vse kolege, prijatelje. Posebej pa moram še imensko pozdraviti predstavnika soorganizatorjev tega mednarodnega znanstvenega posveta, dr. Zorana Stančiča, državnega sekretarja na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije in dr. Miroslava Polzerja, direktorja Avstrijskega znanstvenega inštituta.

Dr. Zoran Stančič,
državni sekretar, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

Najprej iskrene pozdrave v imenu ministra za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije dr. Slavka Gabra in seveda tudi v mojem lastnem imenu. Ministrstvo, ki ga predstavljam, nastopa na tem mednarodnem znanstvenem posvetu zgolj s skromnim sofinanciranjem. Tukaj bi zato rad poudaril, da smo na nek način tudi pri takšnem sodelovanju pri tem znanstvenem posvetu upoštevali to, da velikost posveta, simpozija, torej število udeležencev ni ključno za njegovo učinkovitost oziroma za uspešnost pogovora. Velikokrat ocenjujemo, da so prav manjša znanstvena srečanja kot je tudi to, najbolj učinkovita za izmenjavo mnenj in pogledov na določenem ožjem področju. Tako, mislim, da ni boljše priložnosti kot jo boste imeli v teh dveh dnevih, da si odkrito, tako kot je med znanstveniki v navadi, izmenjate mnenja, podate poglede na preteklo obdobje in na izzive v bodoče. Zaradi tega sprejmite ta izziv, izmenjajte si mnenja in upam, da boste tako prispevali k napredku znanosti, ne samo nacionalne znanosti v posameznih državah, ampak znanosti na splošno.

Dovolite mi, da vam v nekaj stavkih predstavim kakšno je stanje na področju meddržavnega sodelovanja na območju nekdanje Jugoslavije. Slovenija ima dvostranske sporazume za znanstveno sodelovanje podpisane tako rekoč z vsemi državami v regiji. Celo več, namreč ti sporazumi so zelo aktivni. Po številu dvostranskih konkretnih projektov izstopa Hrvaška, kjer imamo skorajda 80 aktivnih dvostranskih projektov. Zelo dobro teče sodelovanje tudi s Srbijo in Črno goro, kjer smo podpisali sporazum pred dvema letoma, z Bosno in Hercegovino, z Makedonijo, tako da želi Republika Slovenija spodbujati dvostransko direktno sodelovanje med znanstveniki. Pa vendar je celotni izziv širši. Kar si želimo je, da tudi na podlagi takih simpozijev nastanejo močna trdna znanstvena omrežja, ki ne bi bila omejena zgolj na dvostranske ali pa "bog ne daj" celo na nacionalno raven, temveč bi vzpostavila omrežje in osnove za močnejše večstransko sodelovanje in verjetno tudi nastopanje v širših mednarodnih okvirjih. Slovenija želi utrditi na enakopravni ravni sodelovanje z vsemi državami. Enakopravni poudarjam zaradi

tega, ker smo tu in tam deležni tudi Slovenci pokroviteljskega odnosa s strani nekaterih držav, kar je za nas in verjetno tudi za vas popolnoma nesprejemljivo. Tako v znanosti kot tudi na drugih področjih imamo vse države nekaj ponuditi in mislim, da je izziv pred nami to, da tiste dobre strani, ki jih imamo v posameznih državah, izkoristimo, zaradi tega, da bi skupaj prispevali k boljšemu jutri vseh državljanov in vseh držav v katerih živimo.

Dr. Miroslav Polzer,
direktor, Avstrijski znanstveni inštitut

Spoštovane gospe in gospodje!

Lepo pozdravljeni v imenu Avstrijskega znanstvenega inštituta v Ljubljani, ki deluje v imenu avstrijskega zveznega ministrstva za izobraževanje, znanost in kulturo. Zelo me veseli, da je danes prišlo do posveta "Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ", ker sem prepričan, da je zgodovina, oziroma so zgodovinarji s svojim delom zelo pomemben temelj družbe, ker pač oblikujejo mnenje prebivalstva. Dognanja zgodovinarjev in njihove ocene preteklih dogodkov prej ali slej pridejo v razne učbenike - v javno zavest. Zgodovinarji so tisti, ki prebivalstvu razlagajo, kje so korenine posamezne države oziroma družbe in zelo važno je, da so ti pogledi evropsko kompatibilni. Zato je važno, da se zgodovinarji povezujejo in izmenjujejo svoja dognanja in jih preverjajo in prilagajajo na način, da ljudje, ki so živeli v določenem prostoru in času skupaj najdejo poglede in zgodovinske kategorije v poglavjih, ki so potrebne za funkcioniranje v evropskih strukturah.

Kot predstavnik Avstrije sem tudi razmišljal v čem je zdaj naš avstrijski interes, da podpiramo ta današnji mednarodni znanstveni posvet? Konkretnega specifičnega avstrijskega interesa pri tem ni. Prepričani smo, da je ta konferenca važen projekt za gradnjo skupne Evrope, ki vključuje tudi prostor jugovzhodne Evrope in zaradi tega evropskega pomena konference jo podpiramo in ne zaradi kakega specifičnega avstrijskega interesa. Rad bi še omenil, da vidimo konkretno pri tem projektu, da ima Slovenija potencial za vodilno vlogo pri procesu integracije prostora bivše Jugoslavije v Evropsko unijo, ker obstajajo poznanstva še od prejšnjih časov v skupni državi, ker je dana v Sloveniji jezikovna sposobnost za sporazumevanje z ljudmi iz držav bivše Jugoslavije, in to so le take prednosti, ki so zelo dragocene za Evropsko unijo in za proces gradnje skupne Evrope. Želim vam in nam vsem, predvsem s pogledom na morebiten prispevek konference k tej evropski integraciji čim večji uspeh in da bi bodoča desetletja na prostoru, ki ga danes obravnavamo s to konferenco, bila bolj mirna in bolj v smislu sožitja, kot pa je to bilo v zadnjem desetletju.

Želim vam veliko uspeha.

Akademik redni prof. dr. Andrej Mitrović, Filozofski fakultet Beograd*

U razgovoru povodom zamisli prof. dr. Petra Vodopivca o povremenim susretima istoričara sa tla nekadašnje Jugoslavije, pošto mislim da bi ti susreti bili vrlo korisni, video sam sledeće razloge za njih:

1. Iz ugla zemlje iz koje dolazim vidim da je ovo prilika da se izadje iz unutrašnjih podela u historiografiji koje u potpunosti nisu zasnovane na metodološkim i teorijskim pitanjima i problemima istorijske nauke nego na podelama koje su eskalirale u krizi poslednjih duže od deset godina i suštinski su političke ili ksenofobične. Prevazilaženje takvog stanja se najpre i najbolje može postići vođenjem razgovora o metodološkim i teorijskim pitanjima.

2. U međjuvremenu su u historiografskom smislu, dakle i teorijskom i metodološkom, tekli razvoji u svakom posebno uobličenom prostoru, što je u najvećoj meri, a još češće i potpuno nepoznato u drugim sredinama.

3. Opet vidjeno iz sredine kojoj pripadam čini se da postoji izvesno provincijalizovanje. Ovo se ogleda i u teškom prevazilaženju sopstvene istorijske slike stvorene u predhodnom periodu i visoko politizovane, pri čemu se ostaje kod političkog koncepta i samo nameće neki drugi uzor prošlosti. Zajednički razgovori bi mogli da doprinesu da se postave trezveni ciljevi istorije kao prošlosti koja je takva kakva je, što predpostavlja da se ranija slika mora menjati ali da se pojava koju ona pokazuje mora u svom istorijskom sačuvati i ugraditi u složeniju sliku.

4. Iz ugla onoga što su doneli avangardni pokreti pa i postmoderna u područje historiografije, čini se da uz oslonac na paradigmu Anala, ali i originalnim pristupom uz oslonac kako na dobre strane historiografije ranijih perioda (sve do antike), koja ima svojstva bez kojih historiografija nije proučavanje čovekove prošlosti, može se usmeriti ka cilju promišljanja svoga prostora u sklopu više regiona koji postoje u okviru o kome je reč. Promišljanje na osnovu empirijskih znanja bi trebalo da oslobodi opšte poglede. Prema ovim regionima mogli bi se organizovati i razgovori u datoj sredini, naime u srednjem Podunavlju i komplementarnim slivovima, području Crnoga mora, Istočno-alpskom, Jadranskom, Egejskom, Centralnobalkanskom, i sl. Moja je nesistematičnost namerna da bi se misli pružila mogućnost razmaha.

5. Mislim da bi u jednom dobrom smislu ovakvi skupovi doprineli reanimaciji istorijske struke, praktično prihvatanju istorijskog istraživanja samo u sklopu istorijskih razmišljanja, jačala stručna samosvest. Ovo bi morao biti prilog međunarodnoj historiografiji, a nikako neko makar i malo udaljavanje od nje. Mislim na interregionalno shvaćeno velikim zamahom ali komplementarno Evropi i svetu u domenu razmišljanja istoričara. Čini mi se da bi i to bio jedan od puteva znalačke i trezvene učene historiografije.

6. Mislim da treba okupiti najpre manji broj istoričara prostora koji dolazi u obzir, ali na prvim susretima i ne moraju biti prisutni svi regioni, takodje i sve političke ili nacionalno-etničke grupacije. Mislim na početne uže skupove, koji bi bili trezveno oprezni koraci usmereni na plodonosno okupljanje svih. Tu ideju

* Zaradi bolesti se akademik Mitrović posveta ni udeležil, objavljamo pa njegov prispevek objavljen v povzetku oz. vabilu za posvet.

okupljanja svih treba od početka stavljati na znanje bez obzira koliko bio uzak početni krug. Treba voditi računa da verovatno se moraju prevazići i neke nedoumice i podozrenja kod nekih učesnika i sl.

1.01
Prejeto 15. 9. 2004

UDK 930(497.11)"1991/2004"

Latinka Perović*

Involucija srpske historiografije

SAŽETAK

Razvoj srpske historiografije u poslednjoj deceniji XX veka doživeo je involuciju: došlo je do snažnog prodora paraistoriografije.

Ključne reči: historiografija, romantičarska, kritika, paraistoriografija, involucija

IZVLEČEK

INVOLUCIJA SRBSKEGA ZGODOVINOPISJA

Razvoj srpskega zgodovinoisja je v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja doživel involuciju: prišlo je do močnega prodora parazgodovinoisja.

Ključne besede: zgodovinoisje, romantika, kritika, parazgodovinoisje, involucija

ABSTRACT

INVOLUTION OF SERBIAN HISTORIOGRAPHY

Over the last decade of the twentieth century Serbian historiography has experienced involution: a strong intrusion of para-historiography.

Key words: historiography, romanticism, criticism, para-historiography, involution

Da su okolnosti drugačije, da ne poznajemo iskustvo poslednje decenije XX veka, bilo bi izlišno isticati korisnost ovog susreta. Ali, ako se izuzmu susreti između hrvatskih i srpskih istoričara koji se, na inicijativu i uz pomoć nemačke Fondacije "Friedrich Neumann", održavaju već osam godina,¹ ovo je prvi susret istoričara iz država naslednica bivše SFRJ.

* Dr., Sime Miloševića 42, SCG-11000 Beograd.

¹ Pomenuti skupovi održani su u Pečuju, Herceg Novom, Zagrebu, Beogradu i Zadru. Na njima je učestvovalo više od 100 učesnika. Posle svakog susreta objavljen je zbornik radova. Vid. *Dijalog povjesničara - istoričara*. Urednici Hans Georg-Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 2000-2004, knj. 1-8.

Inicijativa za ovaj susret potekla je od naših domaćina, slovenačkih istoričara. Ja to vidim kao izraz njihove profesionalne zrelosti. Odnosno, svesti da je jedna istorijska epoha završena. Potreba za ovakvim susretima nastala je u novoj istorijskoj epohi koja je, usudujem se da kažem, za slovenačko društvo, a samim tim i za slovenačku historiografiju, već davno počela.

Naravno, za ovim stolom mogao se naći i neki drugi sastav. Uverena sam, međutim, da bi svaki od mogućih sastava morao da uvaži dve činjenice.

Prvo, i prva i druga Jugoslavija, kako se ne samo kolokvijalno nego i u istoriografiji označava razdoblje od sedamdeset godina XX veka, predstavljaju različito, ali zajedničko, iskustvo jugoslovenskih naroda. Istoriografski shvaćeno, upravo to iskustvo i jeste ono što će svaki od jugoslovenskih naroda prenositi iz jedne istorijske epohe u drugu. U tome je sadržan razlog više za saradnju istoričara iz država naslednica bivše SFRJ - u odnosu, na primer, na saradnju između istoričara iz balkanskih, srednjoevropskih ili kojih drugih država.

Drugo, devedesete godine i način na koji je prestala da postoji jugoslovenska država obeležili su, na razne načine, i istoriografiju i uticali na odnose između istoričara. Teško je ne složiti se sa konstatacijom dr Jasne Fischer: "Prvih godina posle raspada jugoslovenske države i u godinama kada su u velikom delu bivše države besneli ratovi, odnosi između istoričara bili su skoro sasvim prekinuti, očuvali su se samo pojedinačni prijateljski odnosi".²

Ovo je prilika kad treba reći da je, zahvaljujući baš tim ličnim odnosima, održan, makar u tragovima, kontinuitet profesionalne saradnje. Pored ostalog, između slovenačkih i srpskih istoričara.³ Držim do ove činjenice. Ona daje za pravo hrvatskom istoričaru Ivu Goldštajnu, koji je, povodom prerane smrti srpskog istoričara Ivana Đurića (1947-1997) napisao: "Historijsku znanost ne čine samo napisane knjige o povjesti, niti samo veliki nizovi značajnih izvora. Nju simboliziraju i ljudi, značajni historičari".⁴ U vrtlogu oslobođenih instinkata i strasti, istoričari - i sami kao svi ljudi podložni emocijama - morali bi, upozorava Erik Hobsbaum - da se "sete svoje odgovornosti, koja se sastoji u tome da, iznad svega, stoje po strani od strasti politike identiteta".⁵ To, dakako, ne donosi popularnost.

Polazišta i ciljevi susreta istoričara iz država naslednica SFRJ

Ako nijedan od mogućih sastava istoričara za ovim stolom ne bi doveo u pitanje pomenute dve činjenice - iskustvo zajedničke države i stanje istoriografija - teško da bi svaki od tih sastava dao isti odgovor na pitanje: sa čim treba da počnu razgovori istoričara iz država naslednica SFRJ nakon vrtloga devedesetih godina prošlog veka u kome je nestala zajednička država duboko promenivši i njihove profesionalne odnose?

² Dr Jasna Fischer: *Lepa prilika za obnovu prekinjenih povezov.* U: Mednarodni znanstveni posvet Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003, Ljubljana, 18. in 19. marec 2004, s. 3.

³ Vid. Božo Repe: *Jugoslovenska historiografija po drugi svetovni vojni.* U: Tokovi istorije, Beograd 1999, br. 1-4, s. 312-325.

⁴ Ivan Đurić: *Istorija - pribežište ili putokaz,* (drugo dopunjeno izdanje). Kragujevac 1998, s. 5.

⁵ Erik Hobsbaum: *O istoriji. O teoriji, praksi i razvoju istorije i njenoj relevantnosti za savremeni svet,* Beograd, 2003. s. 16.

Imajući u vidu stanje u savremenoj srpskoj historiografiji, odnosno podele u njoj koje "u potpunosti nisu zasnovane na metodološkim i teorijskim pitanjima i problemima istorijske nauke" već su "suštinski (...) političke i ksenofobične", prof. Andrej Mitrović predložio je da se razgovori vode upravo "o metodološkim i teorijskim pitanjima". O razvoju, dakle, "u historiografskom smislu (...) u svakom posebno uobičajenom prostoru, što je u najvećoj meri, a još češće i potpuno nepoznato u drugim sredinama".⁶

Na različite načine, ovo stanovište zastupaju i drugi predlagači osnova za ovaj susret. Posle višegodišnjeg prekida saradnje, postoji potreba za autorefleksijom i za opisom stanja historiografije u svakoj od država naslednica SFRJ ponaosob. Postoje sličnosti: one proističu iz istovetnih istorijskih okolnosti. Ali i razlike koje su posledica neistovetnih reakcija na pomenute okolnosti.

Nesumnjivo je da u sličnosti spadaju: snažan efekat kraja komunističke ideologije; kriza i raspad jugoslovenske države; skidanje tabua sa istorijskih tema; preispitivanje prethodnih rezultata historiografije, i to ne samo onih rezultata koji su bili posledica ideološkog monopola; dominacija tema iz nacionalne istorije uz paralelno širenje spektra istraživanja, istina više u tematskom nego u prostornom smislu.

Ove karakteristike ne manifestuju se istovremeno u svim pomenutim historiografijama niti u svakoj od njih imaju isti intenzitet. U suštini, historiografija je refletovala dublje političke, društvene i kulturne razlike između jugoslovenskih naroda. Treba, dakle, i u ovim razgovorima poći od toga da je celina čijoj spoznaji težimo - složena i da mi rekonstruišemo njene delove od kojih je svaki, pak, višedimenzionalan. Primera radi, kada je reč o historiografiji srpskog naroda, razlike unutar nje su i regionalnog karaktera (Hrvatska i Vojvodina, a naročito Bosna i Hercegovina - Vladimir Ćorović, Vaso Čubrilović, Milorad Ekmečić).

U isto vreme, moramo imati u vidu da predmet našeg proučavanja nije jedna država, "neki geografski region ili ljudska zajednica, već procesi". To jest, one protivrečnosti koje jugoslovenska država nije mogla da prevaziđe.

Iskušenja savremene srpske historiografije

Slika stanja koju bi svako od nas pokušao da stvori uslovljena je našim vlastitim istraživačkim iskustvom, i već u tom smislu može biti jednostrana. Najveća od svih jednostranosti bila bi svakako ona koja bi negirala postojanje različitih tendencija u samoj srpskoj historiografiji. Pri tom, historiografija nije bila samo objekt ideologija već i njihov značajan kreator. Upravo u ulozi kreatora (politizacija, kompilacija, falsifikat), historiografija je, kako ističe prof. Bogumil Hrabak, i doživela devalvaciju.⁷ Došlo je zapravo do njene involucije.

U srpskoj historiografiji je još u XIX veku napravljena razlika između *istorijske svesti*, u kojoj su nataloženi mitovi, i *istorijskog mišljenja*, koje je rezultat proučavanja prošlosti *onakve kakva je bila* (Ilarion Ruvarac). Dakle, razlika između romantičarske i kritičke historiografije. Međutim, kraj političkog monopola u Srbiji

⁶ Andrej Mitrović: *Povodom predloga prof. dr Petera Vodopivca*. U: Mednarodni znanstveni posvet Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003, s. 4.

⁷ Boro Bronza: *Novija historiografija (1990-2004) o Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata*. U: Mednarodni znanstveni posvet Zgodovinopisje v naslednicah SFRJ 1991-2003, s. 8.

devedesetih godina prošlog veka nije značio i promenu socijalne i nacionalne matrice, koja je u biti totalitarna (socijalni egalitarizam i organicističko poimanje nacije). Otuda je samo delom došlo do istraživanja onih pitanja koja je *istoriografija pod nadzorom*, tj. istoriografija posle Drugog svetskog rata, potiskivala.⁸ U mnogo većoj meri, došlo je do snažnog prodora paraistoriografije i do učvršćenja stereotipa o srpskom narodu kao *nebeskom narodu*, koji je u svojoj zemaljskoj istoriji objekt zavera i večita žrtva.⁹ Ovaj kolektivni infantilizam postao je osvetoljubiv i opasan u svojoj političkoj instrumentalizaciji do koje je došlo u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog veka. Utoliko više što su mu i istoričari dali legitimaciju: "Njihova uloga i angažman bili su utoliko važni zbog toga što su ratovi koji su vođeni tokom devedesetih godina bili marketinški predstavljeni kao ratovi za ispravljanje istorijskih nepravdi, a istorijski opravdani kao odbrana istorijske žrtve od njenih dželata. U tom kontekstu reč istoričara koji su zauzimali ključne pozicije u naučnim institucijama imala je veliku težinu".¹⁰

Orijentacija u ovom pravcu nanela je srpskoj istoriografiji mnogo veću štetu od istorijskog revizionizma. Kao izraz krize identiteta, revizionizam je karakterističan za istoriografiju u svim istočnoevropskim zemljama.¹¹ Ali i bez toga, revizionizam je prateća pojava stalne interpretacije prošlosti, odnosno samog smisla istorijske nauke. On se i devedesetih godina prošlog veka u srpskoj istoriografiji vršio u više pravaca i na raznim pitanjima. Oспорavani su rezultati istoriografije jugoslovenske države i Drugog svetskog rata. Ali i rezultati istoriografije srpskog socijalizma i radikalizma, parlamentarizma u Srbiji posle 1903. godine, zavereničke organizacije *Crna ruka*. Revizionizam izaziva dijalog i u tom smislu može biti produktivan.¹² On uvek pretenduje na definitivnost, ali je dugoročno ne može postići. Za razliku od istorijskog revizionizma, romantičarska istoriografija i paraistoriografija su jedno mentalno stanje koje ne podleže ni kritici ni reviziji. Ono učvršćuje mit o slavi i veličini naroda i nepravdi koja ga je učinila žrtvom istorije. Ili predstavlja pokušaj racionalizacije onoga što se događa. Konkretno, ratova.

Rezultati pomenute orijentacije vidljivi su u izdavaštvu i medijima, u nastavi i udžbenicima istorije. U samoj istoriografiji, oni se ogledaju u relativizovanju teorijskih i metodoloških problema; nedostatku istraživanja procesa; zatvorenosti za rezultate istorijske nauke u svetu. I, dabome, u državama naslednicama SFRJ. Sve to čini osnovanim zaključak da "postoji izvesno provincijalizovanje".¹³

Ono što sliku srpske istoriografije i u devedesetim godinama prošlog veka ipak čini složenijom jeste svest o njenoj involuciji. Nepristajanje na nju izražavalo se na dva načina: insistiranjem na različitim shvatanjima istorije i na održanju različitih orijentacija u njoj. To nije bilo jednostavno, jer je istoriografija, naročito u toku ratova, postala izrazito patriotska disciplina i našla se pod zaštitom države. Mnogi istoričari postali su popularni.

⁸ Vid. Đorđe Stanković - Ljubodrag Dimić: *Istoriografija pod nadzorom*, I-II. Beograd 1996.

⁹ Olivera Milosavljević: *U tradiciji nacionalizma - ili stereotipi srpskih intelektualaca o "nama" i "drugima"*. Ogledi 1. Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003.

¹⁰ Dubravka Stojanović: *Srpska istoriografija 90-ih, tri revizije*. Rukopis, s. 2.

¹¹ Todor Kuljić: *Prevladavanje prošlosti - uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Ogledi 3. Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003.

¹² Kosta Nikolić: *Prošlost bez istorije: Polemike u jugoslovenskoj istoriografiji 1961-1991*. Beograd, ISI, 2003.

¹³ Andrej Mitrović: *Povodom predloga dr Petera Vodopivca*. U: Međunarodni znanstveni posvet Zgodovinpisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003, s. 4.

Početkom devedesetih godina prošlog veka postojala su dva, u osnovi, različita shvatanja istorije: determinističko i dinamičko. Prema prvom, nosioci istorije su nacije. One imaju svoje osobine, karaktere i funkcije. Srpski narod ima davno zacrtanu misiju - "svoju zvezdu vodilju koja mu nije dala da zaluta u tami vekova i koja ga je vodila kao jedinstvenu celinu". Od ove misije je neodvojiv "naročiti konzervativizam" u socijalnim i političkim odnosima koji je srpskom narodu omogućio da ostane koreno svoj.¹⁴ Ovo shvatanje bilo je mentalna osnova ratova u Jugoslaviji. Drugo shvatanje oslanjalo se na rezultate moderne istorijske nauke, pre svega na školu *analista* u Francuskoj.¹⁵ Ono je bilo na tragu one orijentacije koju su u tadašnjoj jugoslovenskoj historiografiji izražavali Bogo Grafenauer i Sima Ćirković, Mirjana Gros i Andrej Mitrović. Za razliku od prvog shvatanja, ovo drugo shvatanje ostalo je na margini.

Sa stanovišta ovog dinamičkog shvatanja istorije, dolazila su upozorenja da tvrdi determinizam vodi mistifikovanju prošlosti, odnosno involuciji same historiografije. On je osnova paraistoriografije, to jest one historiografije "koja je plod strasti sa ciljem da izazove strasti, da uništi mišljenje, da mistificira istorijsko pitanje na taj način što ono gubi stvarne dimenzije, da zameni neke opšte ljudske sadržine svake istorije nečijom pripadnosti". Ta pripadnost "može biti klasna", "može biti nacionalna", ali, "tu se problem završava".¹⁶ Ona ostaje jednako eshatološka.

Nasuprot ovome, polazilo se od shvatanja da je istorija oslobođena od "zakonitosti", "nužnosti" i "objektivne istine".¹⁷ Insistiralo se na saznajnoj funkciji istorije, na znanjima o prošlosti. U osamdesetim i devedesetim godinama prošlog veka, kada je srpska historiografija doživljavala involuciju, ovo stanovište, koje je moglo ličiti na istoricizam i istorijski larpurlartizam, predstavljalo je branu da njome bude, bez ostatka, zahvaćena čitava srpska historiografija.

Ovome je, na drugi način, doprineo i rad na srpskoj historiografiji, i to upravo na onom njenom delu sa kojim se ona "sadržajno i metodološki uključuje u evropsku modernu historiografiju".¹⁸ Objavljivanje *Enciklopedije srpske historiografije* krajem devedesetih godina prošlog veka predstavljalo je poduhvat čiji značaj nije dovoljno uočen. Ovo sistematizovanje naučnog nasleđa pokazalo je "da su odavno prevaziđene romantičarske predstave o narodu kao jedinstvenoj i neizmenljivoj celini za koju se u svakom pogledu zna od čega je sastavljena i šta joj pripada".¹⁹ Takav način mišljenja došao je u sukob "sa empirijskom podlogom koja je otkrivala da se i narod menja i oblikuje u istorijskom procesu".²⁰ Osim toga, romantičarski način mišljenja u historiografiji je "projekcijom modernih granica i modernih pretenzija u daleke epohe izazivao brojne sporove među susednim narodima i kulturama i posredno otežavao objektivno istorijsko istraživanje".²¹

S obzirom na stanje u srpskoj historiografiji na kraju prošlog veka, kada se ne

¹⁴ Radovan Samardžić: *Ideje za srpsku istoriju*. Beograd 1989, s. 67, 21, 71.

¹⁵ Ivan Đurić: *Istorija - pribežište ili putokaz*. Kragujevac 1998. (Prvo izdanje - Sarajevo 1990).

¹⁶ Andrej Mitrović; cit. prema: Kosta Nikolić, *Prošlost bez istorije*, s. 440.

¹⁷ Ivan Đurić, *Istorija - pribežište ili putokaz*, s. 34.

¹⁸ Rade Mihaljčić: Predgovor. U: *Enciklopedija srpske historiografije*. Priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić. Beograd 1997, s. X.

¹⁹ Isto, s. XII.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

bez osnova moglo postaviti pitanje da li je sukob između kritičke i romantičarske historiografije ikad prevladan u korist ove prve, pojava naučnog dela koje je govorilo o fazama kroz koje je ona u svom razvoju prošla - bila je značajna sama po sebi. Ali, ne i dovoljna da zaustavi involuciju u toku, to jest pobeđu organizacijskog shvatanja nacije i ideje o direktnom kontinuitetu srpske srednjevekovne države, po kojoj je čitavo moderno doba istorije gotovo izgubljeno vreme.

Na tragu kritičke historiografije

Ni pre devedesetih godina prošlog veka, nije se moglo govoriti o različitim školama u srpskoj historiografiji.²² Postojale su različite orijentacije, koje su proisticale iz različitih shvatanja istorije. Nasuprot upotrebi istorije "u patriotske svrhe po cenu istine", odnosno odbrani narodne tradicije kao istorijskog izvora "do stepena mistifikacije",²³ postojala je orijentacija koja je oslonac nalazila u tradiciji srpske kritičke historiografije.²⁴ Zatim, u novim rezultatima istorijske nauke i njenoj povezanosti sa drugim naukama, u sve bogatijim i raznovrsnijim istorijskim izvorima, te sve savršenijoj tehnici istraživanja. Kada je reč o proučavanju istorije srpskog naroda u moderno doba, ova se orijentacija manifestovala na više načina.

Prvo, kao pomeranje težišta sa vojne i političke istorije na istoriju društva. Više magistarskih i doktorskih teza koje su odbranjene devedesetih godina nagovestile su dolazak istoričara specijalista za društvene slojeve, državne institucije, socijalne i kulturne pokrete, političke i društvene ideje. Formativne godine ove generacije vezane su za dva časopisa: *Godišnjak za društvenu istoriju* i *Tokovi istorije*.²⁵

Drugo, kao sistematsko, multidisciplinarno, proučavanje modernizacijskih procesa u Srbiji XIX i XX veka. Rad na ovom projektu započet je u Institutu za noviju istoriju Srbije, a nastavljen je u okviru vaninstitucionalnog istraživačkog tima. Do sada su objavljena tri zbornika radova.²⁶

Ako se izuzme direktna pomoć raznih naučnih fondacija u Evropi, istraživanja modernizacije Srbije najviše su doprinela (pomenuti zbornici spadaju u najcitiranije naslove srpske historiografije u devedesetim godinama) uključivanju istoričara pomenute generacije u regionalne i evropske projekte.

Treće, kao jasno razlikovanje koncepcija razvoja Srbije posle sticanja nezavisnosti: modernizacija realne države po uzoru na evropske države i teritorijalna ekspanzija, koja je podrazumevala i ratove za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda.

²² Andrej Mitrović smatra da posle vizantološke škole Georgija Ostrogorskog, u srpskoj historiografiji ne postoji škola u pravom smislu reči. Iako se za Mitrovićevo ime vezuje postojanje jedne škole, koju bi trebalo da čini krug oko *Godišnjaka za društvenu istoriju*, sam Mitrović deklarise se kao protivnik škola. Po njemu, svaka škola "složenosti istorije (...) zatvori u svoj sistem" i tako se najzad pretvori u dogmu. Kosta Nikolić: *Prošlost bez istorije*, s. 394.

²³ S. Ć. U: *Srećković Pantelija - Panta (1834-1903)*, Enciklopedija srpske historiografije, s. 645.

²⁴ Ivan Đurić o svojim shvatanjima istorije govori kao o iverju stabla Ilariona Ruvarca, koga naziva "zaštitnikom srpske razborite historiografije". Ivan Đurić: *Istorija - pribežište ili putokaz*, s. 15. Na istom su tragu i Mitrovićeva proučavanja Leopolda Rankea, koji pripada najužem krugu onih koji su u prvoj polovini XIX veka uneli naučnost u historiografiju.

²⁵ *Tokovi istorije. Bibliografija - Bibliography 1993-2003*. Priredio mr Vladan Jovanović. Beograd, INIS, 2004, s. 1-37.

²⁶ 1. *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994; 2. *Položaj žene kao merilo modernizacije*, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije 1998; 3. *Uloga elita*. Beograd 2003, Izdanje autora.

U okviru ovog razlikovanja, došlo se do novih rezultata u proučavanju srpskog socijalizma i radikalizma, modela demokratije i parlamentarizma, kao i kulturne integracije srpskog naroda.

Sve je to važno. Ali, involucija srpske historiografije neodvojiva je od krize nacionalnog identiteta i arhaizacije čitavog srpskog društva. Tu je već teško razlikovati uzrok i posledicu. Dragoceni su podsticaji koje srpska historiografija na razne načine, uključujući i ovakve susrete, dobija spolja. Ali, oni će ostati ograničenog dometa ako unutar srpske historiografije ne dođe do ozbiljnog proučavanja razloga koji su doveli do njene involucije. U tom smislu, polemika između kritičkih i romantičarskih istoričara, koja je započela 1879. godine, nimalo slučajno godinu dana posle sticanja državne nezavisnosti, kada su se i kristalisale različite koncepcije njenog razvoja, još nije uvek završena.

Latinka Perović

INVOLUCIJA SRBSKEGA ZGODOVINOPISJA

Povzetek

Srbsko zgodovinoписje je bilo v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja pod močnim vplivom naslednjih dogodkov: zloma komunistične ideologije in razpada jugoslovanske države. V veliki meri je bilo pod zaščito države in njene politike uresničevanja etične države srbskega naroda. Oddaljilo se je od lastnih dognanj in se provincializiralo.

INVOLUTION OF SERBIAN HISTORIOGRAPHY

S u m m a r y

Over the last decade of the twentieth century Serbian historiography has been strongly influenced by the following events: the collapse of the communist ideology and the disintegration of the Yugoslav state. Historiography, which has been very much protected by the State and its policy of implementing a Serbian ethnic state, has abandoned its own findings and become provincialised.

1.01
Prejeto 3. 11. 2004

UDK 930(497.4)"1985/2004"

Peter Vodopivec*

Slovensko zgodovinopisje med tradicijo in inovacijo

IZVLEČEK

Avtor opozarja, da leto 1991 za slovenske zgodovinarje ne pomeni posebne prelomnice. Do sprememb v zgodovinopisju je v Sloveniji pod vplivi modernih metodoloških usmeritev na evropskem Zahodu in zaostrenih političnih razmer v Jugoslaviji prišlo že sredi 80-tih. Avtor članka opozarja na posamezna dela in avtorje ter kratko označuje njihove teze in ugotovitve. V tej zvezi posebej omenja nove analize slovenskih političnih strank in njihovih usmeritev, raziskave nemškega političnega gibanja na Štajerskem in Kranjskem, socialno zgodovinske študije meščanstva, sodobnejša dela s področja gospodarske zgodovine in proučevanje zgodovine cerkve in izseljeništv. V sklepu ugotavlja, da so slovenski zgodovinarji od srede 80-tih let uspešno razširili raziskovalno področje, toda v isti sapi so se skoraj izključno in bolj kot dotlej ukvarjali le z raziskovanjem slovenske preteklosti.

Ključne besede: zgodovinopisje, zgodovinarji, spremembe, slovenska preteklost

ABSTRACT

SLOVENE HISTORIOGRAPHY BETWEEN TRADITION AND INOVATION

The author of this article points out that, for Slovene historiographers, the year 1991 represents no turning point. Changes in Slovene historiography occurred, in fact, as early as the mid-1980's under the influence of modern, western European methodological trends as well as the strained political situation in Yugoslavia. The author draws attention to individual works and authors, and briefly denotes their theses and findings. In this regard, he makes particular mention of the new analyses of the Slovene political parties and their orientation, the studies of the German political movement in Styria and Carniola, the historical social studies of the middle class, the more recent economic history works and the study of the history of the Church and emigration. He concludes that although, from the mid-1980's onwards, Slovene historians successfully widened their research area, at the same time, they were almost exclusively, and more than ever before, involved in the research of the Slovene past.

Key words: Historiography, Historians, Changes, the Slovene past

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: peter.vodopivec@inz.si

Slovensko zgodovino pisje je padec komunizma, razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije preživelo brez večjih pretresov. Vasko Simoniti, zgodovinar tedanje mlajše generacije, je sicer v osrednji zgodovinarski reviji *Zgodovinskem časopisu* leta 1992 objavil polemičen članek, v katerem je trdil, da "se zgodovinarji (v času komunizma op. P. V.) praviloma niso politično izpostavljali" in je bilo zgodovinsko raziskovanje v Sloveniji (kot drugod v Jugoslaviji) po drugi svetovni vojni "precej enostransko in (politično) kontrolirano".¹ Toda Bogo Grafenauer, eden "očetov" sodobnega slovenskega zgodovino pisja, ga je odločno zavrnil in je v obsežnem odgovoru dokazoval, da so zgodovinarji pri svojem raziskovanju - kljub pritiskom - ves čas razmeroma avtonomno sledili strokovnim merilom in zato politični preobrat in demokratične reforme leta 1991 zanje niso predstavljali posebne prelomnice.²

V resnici se stališča obeh avtorjev niso tako zelo razlikovala, kot se je zdelo na prvi pogled. Oba sta se strinjala, da je bilo raziskovanje starejših zgodovinskih obdobj v letih 1945-1990 mnogo bolj samostojno in neodvisno, kot preučevanje časa po letu 1918, ki so mu komunistične oblasti v težnji po potrjevanju lastne legitimnosti posvečale več pozornosti in namenjale več denarja. Oba sta ugotavljala, da so se raziskovalci pod političnimi pritiski v vedno večjem številu usmerjali k "bližnji in revolucionarni zgodovini", tj. zgodovini delavskega in "revolucionarnega" gibanja, odpora proti okupatorjem med drugo svetovno vojno ter komunistične partije in povojnega komunističnega obdobja, s čimer je bilo porušeno ravnovesje med raziskovanjem posameznih preteklih obdobj, t.i. "starejša zgodovina" (pred 1850) pa je bila potisnjena v drugi plan. Oba sta tudi menila, da so bile posledice takšnega političnega diriganja za zgodovino pisje več kot škodljive, saj je bila rezultat ideološko-političnega zoževanja zgodovinskega obzorja izrazito enostranska in deformirana podoba slovenske in južnoslovanske preteklosti. Grafenauer in Simoniti sta se tako razhajala predvsem v oceni so-krivde in so-odgovornosti zgodovinarjev za opisano stanje. Medtem ko je Simoniti trdil, da so se slovenski zgodovinarji zlasti po letu 1970 preveč podrejali željam in zahtevam komunistične politike, je Grafenauer ugovarjal, da so se vztrajno upirali pritiskom in poskušali pri obravnavanju bližnje kot bolj oddaljene preteklosti ohranjati visoko strokovno raven; za takšno obnašanje naj bi bil zgled tudi sam, čeprav v temeljih ni mogel spremeniti političnih razmer in pogojev za raziskovalno delo.

Komaj začeta razprava je pri tem zastala. V naslednjih letih je še izšlo nekaj kritičnih analiz slovenskega zgodovino pisja po drugi svetovni vojni, vendar so bile zvečine objavljene v tujini.³ Leta 1994 so posebno anketo o slovenski zgodovini in

¹ Vasko Simoniti: O slovenskem zgodovino pisju 1945-1990 ali kako je na zgodovino pisje vplivalo staranje oblasti. V: *Zgodovinski časopis*, 46, 1992, št. 3, str. 387-393.

² Bogo Grafenauer: O pisanju v slovenskem zgodovino pisju. V: *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 1, str. 117-129.

³ Milica Kacin Wohinz: *Appunti sull'attuale storiografia Slovena. Storia contemporanea in Friuli*, XXII, 1992, št. 23, str. 145-155; Peter Vodopivec: *L'historiographie en Slovenie dans les années 80. V: Histoire et pouvoir en Europe Médiane*, (sous la direction d'Antoine Mares). Paris: L'Harmattan, 1996, str. 127-123; Branko Marušič: *La storiografia slovena oggi. Quaderni Giuliani di Storia*, VIII, 1997, št. 2; Marta Verginella: *Il peso della storia. Quale storia*, XVII, Trieste 1999; Walter Lukan: *Zur Historiographie in Slowenien nach dem Zerfall Jugoslawiens. V: Klio ohne Fesseln: Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Hsg. von Alojz Iveniševič, Andreas Kappeler, Walter Lukan und Arnold Suppan. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002.

zgodovinopisju organizirali tudi Naši razgledi: njen sklep je bil, da se s slovenskim zgodovinopisjem v času komunizma "ni zgodilo nič posebnega", saj se je zgodilo le tisto, kar se je tradicionalno - vse do konca 19. stoletja - dogajalo s slovensko inteligenco. Ta naj bi se od nastanka slovenskih političnih strank in polarizacije slovenskega prostora v nasprotujoče si ideološke tabore razmeroma lahkotno in emocionalno prepuščala vplivom raznih ideološko-političnih skupin, ki so jo poskušale ujeti (in so jo tudi bolj ali manj uspešno ujele) v svoje strankarske mreže. V tej luči je bil svet po letu 1945 nadaljevanje zgodovine, ki se je začela že prej, le da je bilo izbire v skrajno zoženem političnem prostoru komunističnega režima mnogo manj. Neodvisni posamezniki, ki se niso pustili ujeti v strankarske in ideološke zanke, pa so tudi po letu 1945 veljali za posebneže, ki niso mogli računati niti na institucionalno, niti strokovno podporo, zato pa so se težko izognili političnim težavam.⁴

Kljub takšnim (samo)kritičnim razmišljanjem je bila Grafenauerjeva trditev, da leto 1991 za slovensko zgodovinopisje ne predstavlja posebne prelomnice, točna. Pod vplivi socialnih in antropoloških zgodovinskih raziskav na evropskem Zahodu, kritik tradicionalnih zgodovinopisnih usmeritev doma in zaostrenih političnih razmer v Jugoslaviji je prišlo do pomembnih sprememb v slovenskem zgodovinopisju že sredi osemdesetih let. Del zvečine mlajših raziskovalcev se je po zgledu zahodnoevropskih, zlasti francoskih in nemških avtorjev usmeril k raziskovanju manj ali še neraziskanih socialno in kulturnozgodovinskih tem, drugi del pa se je razlag bližnje in oddaljene preteklosti (od srednjega veka do najnovejše zgodovine) lotil politično, ideološko in nacionalno bolj odprto in sproščeno, kot predhodne generacije. To je mogoče ugotoviti tako za zgodovinopisje v celoti kot za raziskovanje zgodovine 19. stoletja in razdobja do leta 1918, ki nas tu posebej zanima.

V središču raziskovalne pozornosti slovenskega zgodovinopisja 19. in začetka 20. stoletja so bile tudi v zadnjem desetletju in pol teme, povezane s slovenskim narodnim gibanjem, slovensko politiko, njenimi voditelji in političnimi strankami, med najočitnejšimi novostmi, ki so jih prinesle nove raziskave in objave, pa so bile razširjene, izpopolnjene ali pa tudi spremenjene interpretacije in ocene posameznih obdobj, dogodkov in osebnosti. Več avtorjev je tako opozorilo, da je bil že čas pred revolucijo leta 1848 - torej čas t.i. predmarčne dobe - manj "mračen" ter gospodarsko in kulturno bolj razgiban, kot se je tradicionalno trdilo. Za slovensko narodno gibanje naj bi bilo posebej pomembno, da se je pod vplivom socialno odprtega avstrijskega višješolskega in visokošolskega že okoli leta 1840 začela nagla rast slovenskega izobraženstva, ki je postalo najpomembnejši dinamični dejavnik slovenske narodne politike. Raziskovanju revolucionarnega leta 1848 se je posvetil Stane Granda, ki je na temelju dotlej neznanih arhivskih gradiv in peticij, ki so jih podpisovali privrženci programa Zedinjene Slovenije, pokazal,⁵ da je imelo slovensko gibanje v letu revolucije širšo socialno osnovo in večjo podporo med prebivalstvom, kot so menili zgodovinarji starejših generacij. V delih, posvečenih drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja so se spremenile

⁴ Anketa se je začela v Naših razgledih, 4. marca 1994, št. 5, in se je končala 10. junija 1994, št. 12.

⁵ Stane Granda: Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/1849. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.

predvsem ocene posameznih osebnosti in manj strankarskih usmeritev in politik. Že v osemdesetih letih so tako raziskovalci na novo in v pozitivnejši luči kot dotlej osvetlili politično dejavnost in kulturno-gospodarska prizadevanja Janeza Bleiweisa,⁶ v zadnjih desetih letih pa so izšle še biografije treh pomembnih katoliških voditeljev Antona Korošca, Janka Brejca in Ivana Šušteršiča, ki so jih (po vrstnem redu) napisali Feliks Bister, Andrej Rahten in Janko Pleterski.⁷ V istem času je izšla ena sama knjiga, ki je obravnavala ideološka izhodišča in politiko liberalnega tabora,⁸ medtem ko je bilo raziskovanje socialdemokracije in socialističnega gibanja potisnjeno v drugi plan. Proces klerikalizacije katoliške stranke in njeno in njeno ideološko "akomodacijo" na modernizacijo konec 19. stoletja, ki je imela vpliv tudi na politiko SLS v prvi Jugoslaviji, je kritično raziskal Egon Pelikan.⁹ Pri analizi in obravnavi političnih strank, njihovih politik in voditeljev sicer posvečajo mlajši in sodobnejši avtorji - podobno kot njihovi starejši predhodniki - praviloma več pozornosti strankarskim narodnopolitičnim opredelitvam in zamislim,¹⁰ kakor ideološkim usmeritvam strankarskih elit ter njihovim socialnim in modernizacijskim predstavam. Toda pri tem tudi najnovejše biografije katoliških politikov in raziskave katoliškega gibanja jasno kažejo, da je bila katoliška stranka s svojim vodstvom edina med slovenskimi strankarskimi grupacijami, ki je že pred prvo svetovno vojno izgradila sodobno strankarsko organizacijo in se poskušala čeprav ne enotno, pa vseeno učinkovito prilagoditi procesom gospodarske modernizacije in družbene demokratizacije.

Edina izvirna sinteza slovenske politične zgodovine za čas med letom 1860 do konca monarhije, napisana v zadnjem desetletju in pol, je izšla pred slabim mesecem dni. Njen avtor Igor Grdina je v slogu najboljše tradicije pisanja literarne in kulturne zgodovine osvetlil duhovno in politično obzorje vodilnih slovenskih politikov druge polovice 19. in začetka 20. stoletja.¹¹ Med drugimi se je posebej ustavil pri Janezu Evangelistu Kreku in Ivanu Šušteršiču in v nasprotju s tradicionalnimi interpretacijami njunih odnosov ugotovil, da je bil spor med njima - vsaj sprva - bolj rezultat osebnih antipatij in značajskih razlik kot ideoloških in konceptualnih razhajanj. Grdina je svojo knjigo zaključil z obširnim in originalnim orisom slovenskih političnih razmer med prvo svetovno vojno. Slovenska politika je bila po njegovih ocenah leta 1918 "dovolj dobro pripravljena na prevzem oblasti" in "rojstvo jugoslovanske države". Dogajanje med prvo svetovno vojno na slovenskih tleh je bilo in je ostalo tudi drugače pomembna zgodovinopisna tema, pri čemer pa se je težišče raziskovanja premaknilo s politične ravni k vojno, socialno in kulturnozgodovinskim problemom.

⁶ Bleiweisov zbornik - Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zvezek 7. (ur. Janez Batis in Peter Vodopivec). Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

⁷ Feliks Bister: Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju. Ljubljana 1992; Andrej Rahten: Pozabljeni slovenski premier : politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934). Celovec: Mohorjeva družba, 2002; Janko Pleterski: Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925 : pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.

⁸ Zvonko Bergant: Slovenski klasični liberalizem. Ljubljana: Nova revija, 1996.

⁹ Egon Pelikan: Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. Maribor: Obzorja, 1997.

¹⁰ Zanimivo izvirna v tem pogledu je knjiga: Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu : slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji. Celje: Založba Pan-evropa, 2001.

¹¹ Igor Grdina: Slovenci med tradicijo in perspektivo : politični mozaik 1860-1918. Ljubljana: Študentska založba, 2003.

V novejših razpravah in delih s tematiko prve svetovne vojne so v središču pozornosti soška fronta in njene posledice za bližnje in bolj oddaljeno zaledje, italijanska zasedba Gorice in slovenskega ozemlja ter usoda slovenskih beguncev, ki so se po italijanski zasedbi umaknili iz Goriškega (ta vprašanja sintetično obravnava knjiga Petre Svoljšak, ki je prav tako izšla pred nedavnim).¹² Javno in kulturno življenje v Ljubljani in Mariboru v letih 1914-1918 sta podrobno raziskala in v knjižni obliki predstavila Dragan Matić in Vlasta Stavbar.¹³ Od konca osemdesetih let se je povečalo tudi zanimanje za spominska pričevanja iz časa prve svetovne vojne. Med izdanimi memoari je kot zgodovinski dokument najbolj zanimiv ljubljanski Dnevnik sodnika in pisatelja Frana Milčinskega.¹⁴ Dnevnik, ki ga je avtor pisal brez namena, da ga objavi, nazorno razkriva, da politične teme vse do konca leta 1917 v vsakodnevnih srečanjih ljubljanskega meščanstva niso bile posebno pogost predmet pogovorov - glavna tema je bilo pač, kako dostojno preživeti. Slovensko politiko med prvo svetovno vojno je večkrat in z novimi poudarki problematiziral Walter Lukan, ki je na eni strani opozoril, da slovenski politiki do leta 1916 niso imeli določnejše politične usmeritve, na drugi pa, da po maju 1917 in za časa majniškega gibanja niso imeli jasne predstave o tem, kakšni naj bodo konkretni odnosi Slovencev s Hrvati in Srbi v novi jugoslovanski državi (po Lukanu je v tem pogledu celo del katoliških in ne le liberalnih voditeljev v letih 1917/1918 zastopal nacionalno unitaristična in centralistična stališča).¹⁵ Slovenska matica je leta 1998 o slovenskih gledanjih na narodno in državopolitično prihodnost pred letom 1918 in po njem organizirala strokovni posvet, referati, ki so obravnavali slovenske narodno-politične predstave in zamisli v zadnjih letih Avstroogrške ter ob nastanku in po nastanku Kraljevine SHS pa so izšli v knjižni izdaji.¹⁶

Pomembna novost v raziskovanju slovenskega 19. in 20. stoletja, ki se je tradicionalno ukvarjalo le s slovensko politiko in slovensko govorečim prebivalstvom, so monografske raziskave narodnopolitičnih nazorov in političnega gibanja nemškega prebivalstva v slovenskih deželah, ki sta jih za Kranjsko in Štajersko objavila Dragan Matić in Janez Cvirn.¹⁷ Nove vidike so odprla tudi raziskovanja slovenskega antisemitizma, ki so pokazala, da je bilo protijudovsko in antisemitsko razpoloženje prisotno v vseh strankarskih taborih, torej ne le v katoliškem, temveč tudi liberalnem in celo socialdemokratskem.¹⁸ Opozorila, da

¹² Petra Svoljšak: Soča, sveta reka : italijanska zasedba slovenskega ozemlja. Ljubljana: Nova revija, 2003.

¹³ Vlasta Stavbar: Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914-1918. Maribor: Obzorja, 1998; Dragan Matić: Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1995 (Gradivo in razprave 15).

¹⁴ Fran Milčinski: Dnevnik. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.

¹⁵ Walter Lukan: Janez Ev. Krek in Jugoslavija : slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Ljubljana: Slovenska matica, 2000, str. 68-77; isti, Politično delovanje Antona Korošca med prvo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino, 31, 1991, št. 1, str. 27-34.

¹⁶ Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918, (ur. P. Vodopivec). Ljubljana: Slovenska matica, 2000.

¹⁷ Janez Cvirn: Trdnjavski trikotnik : politična orientacija Nemcev na spodnjem Štajerskem. Maribor: Obzorja, 1997; Dragan Matić: Nemci v Ljubljani. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002 (Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani; 6).

¹⁸ Marko Štepec: Antisemitizem, Evropa in Slovenci. V: Slovenci v Evropi (ur. Peter Vodopivec). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002. (Historia; 5), str. 61-85.

slovenske politične stranke in elite zaradi enostranske prezaposlenosti z ideološkimi in nacionalnimi vprašanji niso posvečale skoraj nikakršne pozornosti problemom demokratizacije političnega sistema in družbe ali pa so te probleme presojale iz ozko nacionalnih, pragmatično-političnih ali ideoloških vidikov, kar je pozneje usodno vplivalo tudi na meščansko politiko v 20. stoletju, še niso naletela na plodna tla in še niso spodbudila raziskovalcev, da bi slovensko politiko kompleksnejše analizirali tudi iz tega zornega kota.

Druga nova in pomembna smer v razvoju slovenskega zgodovinskega 19. in začetka 20. stoletja je postalo raziskovanje meščanstva in življenjske kulture v mestih in na podeželju. Med prvimi monografskimi deli s to tematiko, ki so izšla v devetdesetih letih preteklega stoletja, je bila knjiga Marte Verginelle o strategijah "preživetja" na tržaškem podeželju ter odnosu slovenskih kmetov in kmetov iz okolice Trsta do življenja in smrti.¹⁹ To je doslej edina slovenska zgodovinska raziskava, ki je na osnovi oporok in metod, kot so jih razvili francoski in italijanski zgodovinarji, preiskala bivanjske strategije slovenskega prebivalstva pred prvo svetovno vojno. Raziskovanju stanovanjske kulture in kvalitete življenja v mestih se je posvetil Andrej Studen, ki je v zadnjem času raziskovalno področje razširil na proučevanje meščanstva in vsakdanjega življenja v mestih.²⁰ Prvo moderno in resnično kompleksno socialno in kulturnozgodovinsko študijo o slovenski meščanski družini je napisal Igor Grdina in v njej predstavil štajersko meščansko dinastijo Ipavcev.²¹ Življenje v mestih in proces oblikovanja slovenskega meščanstva sta pritegnila tudi druge raziskovalce. Novim socialno in kulturnozgodovinskim temam je v devetdesetih letih odprl strani zlasti novi časopis *Zgodovina za vse/Vse za zgodovino*, že nekaj časa pa se jim odpira tudi *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, ki izhaja od petdesetih let preteklega stoletja. V zadnjem desetletju se je povečalo še zanimanje za zgodovino žena, socialno in kulturnozgodovinski pristop pa se je - posebej z razpravami in deli Marjana Drnovška²² - uveljavil tudi v raziskovanju slovenskega izseljeništv. Raziskav, ki bi podrobneje statistično ponazarjale socialno sestavo slovenskega meščanstva v začetku 20. stoletja sicer še nimamo, splošno pa je sprejeta ocena Vasilija Melika, da so več kot tri četrtine tedanjih meščanov pridobile meščanski status s šolanjem in izobraževanjem in le slaba tretjina z gospodarsko dejavnostjo in poslovno podjetnostjo. Da je takšna sestava meščanstva s prevladujočim izobraženskim in manjšinskim gospodarskim delom vplivala tudi na narodno, politično in ideološko usmeritev meščanske politike, je bilo večkrat omenjeno, podrobnih raziskav na to temo pa še ni. Raziskovalci zgodovine šolstva se posvečajo predvsem problematiki osnovnega in srednjega šolstva in manj oblikovanju slovenskih študentov na avstrijskih višjih šolah in univerzah. Zato je bila tem bolj dobrodošla temeljita in moderno zasnovana monografija, ki jo je o predmarčnem liceju v Ljubljani napisal Jože Ci-

¹⁹ Marta Verginella: *Ekonomija odrešenja in preživetja : odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*. Koper: Knjižna zbirka *Annales*, 1996.

²⁰ Andrej Studen: *Stanovati v Ljubljani : socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno*. Ljubljana: *Studia humanitatis*, 1995; isti, *Pedenarca, ksel, kuharica, žnidar : socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910*. Ljubljana: *Zgodovinski arhiv*, 1993. (Gradivo in razprave 13)

²¹ Igor Grdina: *Ipavci : zgodovina slovenske meščanske dinastije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.

²² Marjan Drnovšek: *Pot slovenskih izseljencev na tuje od Ljubljane do Ellis Islanda*. Ljubljana: Mladika, 1991.

perle,²³ medtem ko se je z rastjo in padanji števila slovenskih študentov na dunajski univerzi ukvarjal Alojz Cindrič.²⁴

Tretjo smer v novejšem slovenskem zgodovinopisju predstavljajo gospodarsko zgodovinska raziskovanja, ki imajo sicer v Sloveniji že svojo tradicijo, ki pa so z deli Jasne Fischer, Staneta Grande, Žarka Lazarevića in Andreja Pančurja krenila v novo, sodobno smer. Omenjeni avtorji so skupaj s še nekaterimi raziskovalci od konca osemdesetih let raziskali procese kmetijske modernizacije in kmečke zadolženosti, hkrati pa tudi sestavo slovenske obrti, industrije in razvoja prometa. Žarko Lazarevič in Jože Prinčič sta v obširni monografiji, ki zajema tudi vse 20. stoletje, orisala začetke in razvoj slovenskega bančništva,²⁵ habsburške denarne reforme v 19. stoletju in odnos do denarja in denarnih reform na Slovenskem pa je raziskal Andrej Pančur.²⁶ In končno še eno, nikakor ne zadnje področje sodobnega zgodovinopisnega raziskovanja. Šele v začetku devetdesetih let preteklega stoletja je lahko dokončno postala enakopravna veja slovenskega zgodovinopisja cerkvena zgodovina, za kar je imel posebne zasluge France M. Dolinar. Med cerkveno zgodovinskimi raziskavami obdobja, ki nas tu zanima, so zanimive zlasti razprave o oblikovanju in obzorju duhovščine ter njenem vplivu na slovenski socialni in kulturni razvoj, zelo zanimivo pa je tudi gradivo posameznim škofom in cerkvenim dostojanstvenikom posvečenih seminarjev, ki jih organizira slovenski kolegij v Rimu.

Sklenemo torej lahko, da so slovenski zgodovinarji v zadnjih desetih ali petnajstih letih uspešno razširili raziskovalno področje in pozornost raziskovanja, ki je bila do srede osemdesetih let preteklega stoletja prevladujoče usmerjena k narodno-političnim vprašanjem, posvetili tudi problemom in sferam pretekle stvarnosti, ki tradicionalno niso bile predmet zgodovinopisnega preiskovanja. Toda v isti sapi so se slovenski raziskovalci od konca osemdesetih let skoraj izključno in bolj kot prej ukvarjali le z raziskovanjem slovenske preteklosti. Medtem ko so za časa socialistične Jugoslavije vsaj posamezniki raziskovali tudi jugoslovansko, balkansko in širšo habsburško zgodovino, po letu 1991 takšnih raziskav - izjema so seveda orisi, ki rekonstruirajo habsburški ali južnoslovanski kontekst, pomemben za razumevanje slovenskih tem - skoraj ni več. V devetdesetih letih so o slovenskih odnosih z drugimi jugoslovanskimi narodi zvečine pisali le še raziskovalci, ki so obravnavali jugoslovansko gibanje pri Slovencih ali pa so se ukvarjali s slovensko-srbskimi in slovensko-hrvaškimi odnosi. Istočasno je poraslo zanimanje za preučevanje nemško-slovenskih odnosov, medsebojnih vplivov in nacionalnih stereotipov, ki se je krepilo s strokovnimi srečanji slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev.²⁷ Na področje mednarodnih odnosov je ambiciozno segla le knjiga

²³ Jože Ciperle: *Licej v Ljubljani 1800-1849*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.

²⁴ Alojz Cindrič: *Vpliv dunajske univerze na oblikovanje slovenskega izobraženstva : statistična slika študentov s Kranjske na dunajski univerzi med leti 1804 in 1917 : študijske smeri, krajevni in socialni izvor*. V: *Slovenci v Evropi* (ur. Peter Vodopivec). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002, str. 7-34 (Historia; 5).

²⁵ Žarko Lazarevič, Jože Prinčič: *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000.

²⁶ Andrej Pančur: *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2003 (Zgodovine; 1).

²⁷ *Sosed v ogledalu soseda : od 1848 do danes = Der Nachbar im Spiegelbild des Nachbarn : von 1848 bis heute* (ur. Franc Rozman). Ljubljana: Nacionalni komite za zgodovinske vede Republike Slovenije, 1995.

Uroša Lipuščka Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu.²⁸ Avtor je v njej na osnovi podrobnega raziskovanja v ameriških arhivih in gradiva posebne skupine ameriških ekspertov, imenovane Inquiry, razkril, da so ameriški strokovnjaki že leta 1918 razmišljali o nastanku ne le ene, temveč več južnoslovanskih držav, med njimi Slovenije. Lipušček je prvi in do danes edini slovenski raziskovalec, ki se je lotil preiskovanja slovenske zgodovine in jugoslovanske politike na temelju ameriških virov. Po njegovih ugotovitvah so ameriški eksperti že leta 1918 menili, da bo Jugoslavija razmeroma nestabilna tvorba in zato kot eno od možnosti predlagali ustanovitev samostojnih držav: Srbije in Črne gore, Hrvaške in Slovenije.

S padanjem interesa za "jugoslovanske teme" so se spreminjale tudi ocene moči in ambicij jugoslovanskega gibanja pri Slovencih. Jugoslovanske usmeritve slovenske politike pred prvo svetovno vojno in slovenske odločitve za Jugoslavijo leta 1918 ni sicer nihče postavil pod vprašaj. Prodrla pa je teza, da je imela jugoslovanska ideja med Slovenci šibkejšo zaledje in socialno osnovo, kot se je dolgo trdilo, predstave slovenskih politikov in izobražencev o jugoslovanskem povezovanju in jugoslovanski državni skupnosti, za katero so se zavzemali in so jo želeli, pa so bilo nekonkretne, nejasne in vse do druge polovice leta 1918, če ne celo do razpada monarhije, omejene na zahteve po Jugoslaviji v habsburškem okviru. Skupaj s pogledi na jugoslovansko gibanje in moč jugoslovanske ideje so se spreminjale tudi ocene slovenskega odnosa do Habsburške monarhije. Več avtorjev je zastopalo (in še zastopa) stališče, da bi monarhija, če ne bi bilo svetovne vojne, ne razpadla in bi v tem primeru po vsej verjetnosti ne prišlo do združitve habsburških južnih Slovanov s Kraljevino Srbijo. Med skrajnimi tezami, ki so se pojavile nedavno, je trditev, da so imeli privrženci slovenskega in južnoslovanskega navduševanja in zblíževanja v slovenski politiki že od šestdesetih let 19. stoletja močne nasprotnike (celo med liberalno mislečimi politiki in izobraženci) in je mogoče prav z nasprotovanjem jugoslovanstvu slovenskih narodnih voditeljev pojasniti tudi narodno odpadništvo uglednih posameznikov, ki so zapustili slovenski politični tabor in prestopili na nemško stran (npr. prestop Karla Dragotina Dežmana).

Takšne, po vsej sili "izvirne" in skrajne teze med raziskovalci (vsaj zaenkrat) nimajo večjega števila privržencev, saj so brez osnove in nepremišljene (med drugim pa tudi rezultat podcenjevanja ideoloških in nazorskih nasprotij v slovenski politiki 19. stoletja). Vseeno pa vsaj doslej tudi niso spodbudile opaznejše strokovne diskusije. Do očitnih razhajanj prav tako prihaja v ocenah in interpretacijah slovenskega narodnega gibanja in slovenske politične zgodovine. Medtem ko večina raziskovalcev še naprej zastopa tezo o počasnem, postopnem in po pokrajinah neizenačenem širjenju moderne narodne zavesti, ki se vse do propada monarhije še močno prepleta z občutenji pokrajinske pripadnosti, del avtorjev zastopa stališče, da je nacionalna zavest starejša in že leta 1848, če ne prej, bolj razširjena, kot se zvečine ugotavlja. Čeprav je jasno, da privrženci takšnih ocen ne upoštevajo ali pa ne razumejo razlik med moderno nacionalno zavestjo na eni strani ter precej starejšo zavestjo o poreklu in materinem jeziku na drugi (o

²⁸ Uroš Lipušček: Ave Wilson : ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919-1920. Ljubljana: Založba Sophia, 2003.

tem je že pred časom pisal Vasilij Melik),²⁹ tudi ta, v bistvu pomembna konceptualna vprašanja niso predmet polemičnih strokovnih razprav. Kritične polemike o temeljnih in konceptualnih problemih slovenskega narodnega razvoja, kakor primerjave z razvojem drugih narodov Cislajtanije ali zahodne Evrope so na žalost v slovenskem zgodovinopisju bolj izjema kot pravilo.

Kritiki sodobnemu slovenskemu zgodovinopisju očitajo, da so zgodovinarska raziskovanja preveč fragmentarna in etnocentrična, da med zgodovinarji ni prave, stvarne in odprte strokovne kritike, in da so njihove sodobne interpretacije včasih preveč nasilno aktualizirane. Očitek o fragmentarnosti je vsekakor točen, saj je usmerjenih skupinskih raziskav in sintez zares malo. Novejše in sodobnejše sinteze zgodovine vsega 19. stoletja še nimamo. Največji dosežek zadnje dobe je ilustrirana Kronika 19. in 20. stoletja, ki jo je izdala Nova revija. Kronika je poseben dosežek tudi po tem, da je rezultat dela širokega avtorskega kolektiva in je pisana v zgodbah, ki ponazarjajo premik raziskovalne pozornosti od politične k socialni in kulturni zgodovini. Toda konceptualno je tudi v Kroniki poudarek bolj na vsakdanjem in nacionalnem kot na drugih vidikih pretekle družbene in politične stvarnosti (problemi gospodarske, družbene in politične modernizacije in širše politične demokratizacije so občutno v ozadju).

Slovenska zgodovina 19. in začetka 20. stoletja ni bila niti v devetdesetih letih in ni niti v sedanjem času deležna posebne politične ali javne pozornosti, kot npr. nekatera poznejša obdobja 20. stoletja. Tako je tudi vpliv aktualne politike in strankarskih razhajanj na raziskovanje in interpretiranje zgodovine pred letom 1918 manjši, kot pri obravnavanju in ocenjevanju poznejših dogodkov in procesov, zlasti pa seveda druge svetovne vojne in komunistične Jugoslavije. Nacionalistične težnje so v interpretacijah 19. stoletja prisotne predvsem v obliki poskusov razlaganja slovenske zgodovine le iz nje same, brez njenega umeščanja v širši družbeni, kulturni in politični kontekst, v iskanju in odkrivanju modernega nacionalizma v dobah, ko ga tudi drugod v Evropi zvečine še ni zaslediti ter v ocenjevanju preteklih osebnosti in dogodkov le z ožjega nacionalnega vidika, ne pa tudi njihovega dolgoročnejšega prispevka k političnemu in družbenemu spreminjanju. Spremembe, ki bi težile k povečanemu zanimanju za primerjalne študije, so nujne in neizbežne, čeprav zaenkrat še ne kaže, da se bo razmeroma maloštevilna skupnost³⁰ slovenskih zgodovinarjev, že v bližnji prihodnosti odločila zanje. Slovensko zgodovinopisje 19. stoletja je tako na eni strani v zadnjih dveh desetletjih vidno posodobilo svoje metode in razširilo raziskovane tematike, na drugi pa je ostalo preveč zaprto v lastne narodne meje in nepripravljeno na polemično soočanje različnih stališč in interpretacij.

²⁹ Vasilij Melik: Družba na Slovenskem v predmarčni dobi : obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 2. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1981.

³⁰ S sistematičnim raziskovanjem zgodovine 19. stoletja se na Slovenskem ukvarja okoli 30 raziskovalcev.

Peter Vodopivec

SLOVENE HISTORIOGRAPHY BETWEEN TRADITION AND INOVATION

S u m m a r y

The author - while reminding of the polemics between Vasko Simoniti and Bogo Grafenauer (1992?) about the relationship between historiographers and politicians during the Yugoslav Communist period - finds that the year 1991 and the Slovene national independence represent no turning point for Slovene historiography. Important changes in Slovene historiography, in fact, occurred as early as the mid- 1980's under the influence of social and anthropological historical studies from western Europe and the strained political situation in Yugoslavia. In the mid-1980's, one group of predominantly young researchers, following the example of western European historiographers, especially French and German, dedicated themselves to the research of little studied or unexplored topics of social and cultural history, while another group started to deal with the interpretations of the recent and remote past in a more relaxed political, ideological and national environment than previous generations.

In the past decade and a half, Slovene historiography, in dealing with the nineteenth and the beginning of the twentieth century, focused predominantly on topics related to the Slovene national movement and its political divisions. Among the most obvious novelties brought about by the new studies and publications were the expanded, improved and also altered interpretations and assessments of specific periods, events and personalities. Later on, the writer draws attention to individual works and authors, and briefly denotes their theses and findings. He makes particular reference to the new analyses of the Slovene political parties and their orientation, to the studies of the German political movement in Styria and Carniola, as well as the historical social studies of the middle class, studies from the field of economic history and those of the history of the Church and emigration.

In his opinion, Slovene historiographers in the past ten to fifteen years successfully widened the area of research and shifted their attention, which until the mid 1980's mostly focused on national political questions, to those issues of the past reality which, traditionally, were not a subject of historiographic research. At the same time, however, after the late 1980s, they were almost exclusively, and more than ever before, involved in the research of the Slovene past. Whereas during the period of Socialist Yugoslavia there were at least some individuals who also studied the Yugoslav, the Balkan and the wider Habsburg history, there have been practically no such studies after 1991.

1.01
Prejeto 1. 10. 2004

UDK 930(497.5)"1991/2004"

Iskra Iveljić*

Hrvatska historiografija o 19. stoljeću nakon raspada Jugoslavije**

SAŽETAK

Autorica ukratko prikazuje hrvatsku poslijesocijalističku historiografiju o razdoblju od 1848. do 1918. godine, konstatirajući kako su tijekom 1990-ih godina opća politička situacija i napose rat nepovoljno utjecali na povijesnu struku. Tadašnja politička garnitura ali i šira javnost smatrali su da hrvatsku povijest treba prevrednovati, pa je stara komunistička paradigma trebala biti zamijenjena novom, onom nacionalnog predznaka. Tek je manji dio povjesničara podlegao tim tendencijama ideologizacije i politizacije povijesne znanosti a situacija se nakon izbornog poraza Hrvatske demokratske zajednice 2000. godine poboljšala. Niti pobjeda HDZ-a na izborima početkom 2004. nije više vratila klatno unatrag jer stranka sada slijedi proeuropsku orijentaciju.

Tijekom 1990-ih hrvatska je historiografija usredotočena na povijest vlastite nacije, a i dalje prevladava politička povijest, iako ima niz radova iz socijalne, kulturne i, u manjoj mjeri, gospodarske povijesti. Novina su mikrohistorijska istraživanja svakodnevice i rodna povijest a unatrag nekoliko godina javila se i ekohistorija. Usprkos prodoru novih tema, isto se ne bi moglo reći i za metode pa je nedostatak metodoloških inovacija jedan od glavnih problema hrvatske historiografije.

Ključne riječi: historiografija, Hrvatska, 19. stoljeće

POVZETEK

HRVAŠKO ZGODOVINOPISJE O 19. STOLETJU PO RAZPADU JUGOSLAVIJE

Autorica na kratko predstavi hrvaško postsocijalistično zgodovinoepisje o obdobju med letoma 1848 in 1918, pri čemer ugotavlja, da sta splošna politična situacija in še posebej vojna v devetdesetih letih prejšnjega desetletja neugodno vplivali na zgodovinsko stroko. Tedanja politična garnitura in tudi širša javnost so menili, da je potrebno hrvaško zgodovino na novo ovrednotiti, zato je bilo treba staro komunistično paradigmo zamenjati z novo, takšno z nacionalnim predznakom. Le manjši del zgodovinarjev je podlegel takim težnjam po ideologizaciji in politizaciji zgodovinske znanosti, in po porazu Hrvaške demokratske stranke na volitvah leta 2000 se je stanje izboljšalo. Niti ponovna zmaga HDZ-ja na

* Dr., izvanredni profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, I. Lučića 3, 10000 Zagreb; e-mail: iiveljic@ffzg.hr

** Prikaz kretanja u historiografiji nakon takvih tektonskih promjena poput onih koje su zahvatile Hrvatsku početkom 1990-ih godina izuzetno je nezahvalan zadatak, tim više što postoji tek nekolicina radova koji se bave tom temom. Svoj tekst stoga smatram tek prilogom budućoj diskusiji o stanju u hrvatskoj historiografiji. Također bih htjela napomenuti kako sam uzela u obzir razdoblje od 1848. a ne od početka 19. stoljeća, jer je to period koji obrađuje Institut za novejšo zgodovino, te da sam citirala one radove koji su po nečemu reprezentativni, pa su bilješke pisane selektivno.

volitvah v začetku leta 2004 ni več mogla obrniti nazaj toka dogodkov, kajti stranka zdaj sledi proevropskim usmeritvam.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je zgodovinopisje osredotočalo na zgodovino lastnega naroda, še vedno pa je v njem prevladovala politična zgodovina, čeprav je nastal tudi niz del iz socialne, kulturne in, v manjši meri, gospodarske zgodovine. Novost so bile mikrozgodovinske raziskave vsakdanjika in zgodovina žensk, nekaj let nazaj pa se je pojavila tudi ekološka zgodovina. Navkljub prodoru nove tematike, pa tega ne moremo trditi kar se tiče metod, zato je pomanjkanje metodoloških inovacij eden izmed glavnih problemov hrvaškega zgodovinopisja.

Ključne besede: zgodovinospisje, Hrvatska, 19. stoletje

ABSTRACT

CROATIAN POST-SOCIALIST HISTORIOGRAPHY ON THE 19TH CENTURY

The author discusses main trends in Croatian historiography since the fall of Yugoslavia concluding that political changes (the rise to power of a rather nationalistic party Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) - Croatian Democratic Union) and most of all the war in Croatia and then in Bosnia and Herzegovina had until the year 2000 a very negative effect on history writing. The old communist paradigm was supposed to be replaced with a new nationalistic one, and historians were once again biased but this time to promote a rather nationalistic approach to history. In the context of the 19th ct. that meant, for example, reinterpreting Yugoslavism as solely anti-Croatian, promoting the Party of Right (Stranka prava) as the mainstay of Croatianhood, glorifying the Catholic church, stressing the continuity of Croatian statehood and neglecting the working-class studies. Although only a small number of Croatian historians were ready to do so, the general atmosphere influenced even the most serious researchers. After the HDZ lost the elections in 2000, the situation improved, and even though the same party won the elections again in 2004 it now predominantly follows the pro-European politics.

Croatian historians are focused on Croatian history, and political topics are still dominant although there are a number of works on social, cultural, and to a much lesser extent, economic history. In the 1990s women's history definitely evolved into gender history as well, and researches on microhistory, everyday life and most recently ecohistory appeared. The use of new methods is still very limited, and only a couple of historians deal with oral history, whereas the linguistic turn is virtually unpracticed by them. The historiographic production has been enlarged and there are now more studies on local history, on Croats abroad and on other ethnic and religious communities. The majority of works refer to the period after 1848, since it marked the beginnings of modernization and national integration.

Key words: Historiography, Croatia, 19th century

Historiografsko nasljeđe

Bitne promjene počele su se u hrvatskoj historiografiji zbivati 1970-ih godina, kada je u radovima niza povjesničara (Mirjane Gross, Miroslava Bertoše, Tomislava Raukara, Igora Karamana i dr.) zamjetan pomak prema socijalnohistorijskim istraživanjima.¹ Ključan utjecaj na taj iskorak imala su tada djela francuskih znanstvenika okupljenih oko čuvenog časopisa *Annales*. Tijekom 1980-ih godina, prvenstveno zahvaljujući M. Gross, dolazi i do utjecaja njemačke socijalne povijesti, napose radova Hansa Ulricha Wehlera, Lothara Galla i Jürgenja Kocke. Posebice je značajno što su posrijedi radovi koji se u znatnoj mjeri bave upravo 19. stoljećem i modernim građanstvom, a ključan je pritom već kulturni Bielefeldski projekt komparativnog istraživanja povijesti građanstva.² Tako su tijekom 1980-ih godina istraživanja socijalne povijesti proširena te u skladu s pristupom navedenih njemačkih autora, dopunjena kulturnom poviješću. Naime, građanska kultura (*Bürgerlichkeit*) shvaćena je kao integralni element građanstva, pače ključan dio njegova identiteta i način njegove socijalne promocije i reprezentacije. Za razliku od M. Gross, T. Raukar i M. Bertoša ostali su pod utjecajem analista, s time što je Bertoša tijekom 1980-ih godina, slijedeći pristup novijih generacija analista i njihovih talijanskih pobornika, primijenio pristup "nove historije" na povijest Istre u ranom modernom dobu. U istom razdoblju paralelno teče i zanimanje za žensku povijest, možda najizraženije u radovima Lydie Sklevicky, koja je dobro poznavala zapadnu feminističku literaturu a posebice je bila inspirirana opusom Natalie Zemon Davis.

Uopće, tijekom 1980-ih godina sve je bolje poznavanje strane literature, odlasci u inozemstvo su češći te se postupno otvara prostor i za obradu tabu tema. Stoga bi se moglo zaključiti kako je hrvatska historiografija uoči raspada Jugoslavije bila na solidnom nivou i da se uz određene napore nakon osamostaljenja mogla početi ubrzanom tempom prilagođavati zapadnoeuropskoj razini. To se nije dogodilo zbog političke situacije, ili preciznije rečeno, ostvaren je izvjestan napredak ali on je mogao biti brži. Velik dio energije tijekom 1990-ih zapravo je potrošen na otpor novim tendencijama politizacije i ideologizacije. Situacija se poboljšala nakon izbora 2000. godine na kojima je Hrvatska demokratska zajednica izgubila i premda je ista stranka opet na vlasti od početka 2004. godine, ona je sada većinski proeuropski orijentirana i ne pokušava izravno utjecati na historiografiju.

Opći okvir

Budući da su raspad Jugoslavije i ostvarenje hrvatske državnosti 1991. bili povezani s ratom u Hrvatskoj ali i Bosni i Hercegovini, tranzicija od socijalističkog režima u višenacionalnoj državnoj zajednici ka samostalnoj nacionalnoj državi nije donijela samo obnovu vrijednosti građanskoga društva s nacionalnim predznakom,

¹ Mirjana Gross upoznala se s radovima analista još sredinom pedesetih godina, no tek je 1970-ih taj utjecaj bio dovoljno jak da se može govoriti o struji u historiografiji. Vidi: Neven Budak: *Anali* u hrvatskoj historiografiji : borba za modernizaciju povijesne znanosti. U: Zbornik Mirjane Gross. Zagreb 1999, str. 459-467.

² *Bürgertum im 19. Jahrhundert : Deutschland im europäischen Vergleich*, I-III. Ur. J. Kocka. München: DTV Verlag, 1988.

nego je značila i pojavu hrvatskog ekskluzivizma. Ratna atmosfera posvemašnje osobne nesigurnosti i ugroženosti same nacionalne opstojnosti izvanredno je poslužila upravo ekstremnom nacionalizmu pa se uskrsava ustaštvo i svi njegovi simboli. Premda je takav tip nacionalizma prihvatio tek mali dio hrvatskoga društva, nacionalni polet i euforija bili su sveopći.

Ta situacija odrazila se i na stanje u historiografiji. S jedne strane, zato jer su i povjesničari samo subjektivni pojedinci, s druge strane i stoga što je historiografiji bio namijenjen zadatak da pokaže kako su hrvatska nacija i državnost čvrsto i duboko ukorijenjene u prošlosti, pa su povjesničari gotovo trebali postati demijurzima nove nacionalne samosvijesti i državnosti. Tako je historiografija i opet trebala biti politizirana i ideologizirana kao i u komunizmu. Taj utjecaj "izvana" ne smije se podcijeniti jer je i sam tadašnji hrvatski predsjednik Franjo Tuđman imao ambicija izravno utjecati na hrvatsku historiografiju.³ Promptno je promijenjena mreža institucija, te je osim nužnog dodavanja pridjeva hrvatski u nazive muzeja, arhiva i sl. došlo do ukidanja regionalnih instituta za povijest radničkog pokreta i Muzeja revolucije, preimenovanja Instituta za suvremenu povijest u Hrvatski institut za povijest i osnutka Hrvatskih studija u Zagrebu kao nacionalnog pandana Filozofskom fakultetu.

U široj javnosti prevladavao je stav da se svatko može baviti poviješću jer povjesničari nisu pravi profesionalci poput primjerice liječnika, koje odlikuje specijalističko znanje i vještina nedostupna laiku. Prošlost je najednom postala dostupna svim vrstama amaterizma, o njoj su se pravorijeci davali u širokoj a ne stručnoj javnosti. Recepcija najboljih historiografskih radova bila je često slaba ali su zato novine bile pune izjava samoproglašanih ili traljavih povjesničara nacionalističkog pa i šovinističkog usmjerenja a pojedini "nepodobni" povjesničari otvoreno su napadani u javnosti.

Htjela bih u kratkoj digresiji ukazati na paradoksalan društveni položaj povjesničara u Hrvatskoj. Stručno društvo - *Društvo za povjesnicu jugoslavensku* osnovano još 1850. godine, jedna je od najstarijih profesionalnih hrvatskih udruga, a ipak društveni i materijalni položaj povjesničara i danas je slab u usporedbi s ostalom inteligencijom. Pritom nemam na umu liječnike ili odvjetnike, koji su zbog očitih razloga u svakom građanskom društvu vrlo cijenjeni i odlično zarađuju, nego umjetnike, arhitekta i inženjere, koji su svi bolje cehovski organizirani i društveno cijenjeni nego povjesničari.⁴ S druge strane, od povjesničara se u svakom društvenom uređenju očekivalo da sudjeluju u profiliranju prevladavajuće ideološke paradigme i nema režima koji svoju historijsku legitimaciju nije pokušao pronaći i temeljem argumenata odabranih povjesničara. Posebno je izražena rodoljubna zadaća povjesničara; njihova je dužnost da promiču interese svoje nacije. Oni kao da se ne trebaju emancipirati od prošlosti nego trebaju u njoj biti uronjeni. Znakovit je u tom smislu i sam naziv

³ Premda po vokaciji nije bio povjesničar, Tuđman se rado takvim predstavljao. Njegov doktorat nije bio prihvaćen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pa je morao doktorirati u Zadru 1965. ("Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941."). Tijekom 1990-ih pokušao je svoj habitus znanstvenika potkrijepiti intenzivnim objavljivanjem svojih djela, uključujući i verziju doktorata, objavljenu kao: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.* Zagreb 1993.

⁴ Primjerice, članovima umjetničkih udruga još je u komunizmu bio moguć status slobodnih umjetnika s plaćenim zdravstvenim osiguranjem te stažom. Tomu valja sada dodati i bolje porezne olakšice nego za znanstvenike.

društva: *Društvo za povjesnicu jugoslavensku*, odnosno danas *hrvatsku*, a ne Društvo povjesničara. Naglasak i samog stručnog društva je na povijesti a ne na znanstvenicima koji se njome bave.

Tijekom 1990-ih godina šira javnost i aktualna politička garnitura smatrali su da je bitan zadatak povjesničara prevrednovanje hrvatske povijesti. Dakako, nije sporno da je valjalo razmahati nove teme i pristupe i unaprijediti historiografsku razinu, ali novo prevrednovanje često je značilo odbacivanje ili nipodaštavanje svega što nije imalo izraziti hrvatski i katolički značaj a obuhvatilo je razdoblje od etnogeneze Hrvata do suvremenosti.

Glede 19. stoljeća naglašava se hrvatska državnost, nipodaštava jugoslavenstvo, veliča pravaštvo i za *patera patriae* izabire Ante Starčević zbog njegova dosljednog zalaganja za samostalnu hrvatsku državu.⁵ Osim Starčevića među najzaslužnije Hrvate ubraja se Stjepan Radić, a ističu se i konzervativni crkveni velikodostojnici poput Jurja Haulika, Josipa Stadlera i Alojzija Stepinca. Očita je singularizacija baštine i nepoštivanje regionalne heterogenosti, iako bi baš Hrvatska trebala njegovati svoje raznolikosti. Službeni politički diskurs naglašeno je bio centralistički, namjesto Slavonije govorilo se o Istočnoj Hrvatskoj, a umjesto Dalmacije o Južnoj Hrvatskoj, uz nerazumijevanje i omalovažavanje istarske regionalne specifičnosti. Pojavile su se tendencije negiranja ili nipodaštavanja jugoslavenstva kao opcije koja je u svim elementima i razdobljima pogubna za hrvatski narod. Zbog tog su zagovornici južnoslavenstva i jugoslavenstva postali "politički nepodobni". Naglašeno hrvatstvo često je bilo u sprezi s pokušajima identifikacije hrvatstva i katoličanstva te svojatanja Bosne i Hercegovine kao hrvatskih. Nadalje, pojedini dijelovi društva više nisu bili predmetom istraživanja, postavši također nepodobnima. Odnosi se to prvenstveno na radništvo, a izbjegavalo se i sam pojam radnik pa se on često tijekom 1990-ih zamjenjivao terminom djelatnik. Za razliku od radništva, građanstvo, plemstvo, svećenstvo i oficiri postali su "podobni". Veliki interes zavladao je i za povijest vjerskih zajednica i za Hrvate izvan domovine.

Valja istaći kako je tek manji dio hrvatskih povjesničara u potpunosti podlegao toj nacionalnoj euforiji. Oni su, primjerice, protezali kontinuiranu hrvatsku državnost unatrag čak 13 stoljeća, marginalizirali jugoslavenstvo do 1918. godine ili ga pak tumačili kao antihrvatstvo i veličali ulogu Katoličke crkve. Ipak, i povjesničari koji su ostali u okviru profesionalnosti, nisu mogli ostati nedirnuti novom situacijom. Pretežita većina njih istraživački se bavi isključivo hrvatskom poviješću. Ta prevlast nacionalne historije jedno je od glavnih obilježja hrvatske historiografije, pa bi se u tom smislu moglo ironično govoriti o povratku u dugo 19. stoljeće. Zaokupljenost državnošću je historijski uvjetovana. Hrvatska je tijekom najvećeg dijela svoje povijesti bila preslaba da ima samostalnu državu, a prejaka da ne bi uživala izvjesnu autonomiju s nekim obilježjima državnosti. Stoga je važnost postojanja države i isticanje elemenata hrvatske državnosti razumljivo. Ono je utjecalo i na suvremenost. Najvažnijim se od 1991. smatralo postojanje države i nacionalnih simbola, a sadržaj - kakva je ta država, bio je u drugom planu.

⁵ Možda se hijerahija u nacionalnom panteonu najbolje ogleda u likovima na hrvatskim novčanicama. Na najvećoj nominaciji od 1000 je, dakako, Starčević, dočim su Zrinski i Frankopan dobili najmanji apoen od samo 5 kuna. Kako su urotu platili svojim životima moglo bi se ironično reći da njihove dvije glave vrijede samo 5 kuna.

Nepostojanje moderne hrvatske države do 1991. odrazilo se i na historiografiju. U mnogome moderna historiografija baštini i brani hrvatsku vertikalu od preporoda 1830-ih godina. I najseriozniji istraživači u nju su uklopljeni; često se i nesvjesno a priori brani hrvatska pozicija, naspram recimo, srpske, mađarske ili talijanske.

Nakon raspada Jugoslavije očita je balkanofobija⁶ u nakani da se izbjegne vezivanje Hrvatske uz pojam koji je shvaćen isključivo negativno, kao prostor, Bismarckovim rječnikom rečeno, "kradljivaca ovaca" i kao "bure baruta". Bijeg s Balkana povezan je s naglašavanjem uklopljenosti Hrvatske u zapadnoeuropsku civilizaciju, te, vezano uz 19. stoljeće, isticanjem srednjoeuropske dimenzije. Glede pojmova Balkan, srednja Europa i Europa, željela bih napomenuti da je, doduše, hrvatski zazor od Balkana odista pretjeran, ali da je loša reputacija toga pojma i početkom 19. stoljeća i danas, poticana sa Zapada. U svojem emotivnom plaidoyeru za integriranje balkanske povijesti u europsku, Marija Todorova s pravom ukazuje na činjenicu da su pojmovi Balkan i balkanizacija neopravdano postali simbolom svega najzaostalijeg u kulturi, politici, gospodarstvu i društvu do te mjere da se i rat na prostoru bivše Jugoslavije tretirao kao dio takvog balkanskog fenomena.⁷ Drugim riječima, Zapadu je potreban takav Balkan kao "crna rupa" kojoj je pripisano sve najgore, kako bi vlastita povijest izgledala blistavije. U svakom slučaju je razvidno kako su i suvremene diskusije vrlo ozbiljnih povjesničara često pod utjecajem trenutnih političkih konstelacija. Tako se nakon raspada Jugoslavije i približavanja i potom pristupanja Slovenije Europskoj Zajednici, o toj zemlji ponekad više ne piše kao o historijskom dijelu jugoistočne Europe!⁸ S druge pak strane, vidljiva je nakana promicanja europske povijesti gotovo kao jedinstvene cjeline. Ti pokušaji u zapadnoj historiografiji da se povijest zapadne Europe predstavi kao integralna europska povijest i da se prenatlažavaju procesi europskih integracija po mom mišljenju su odraz utjecaja suvremenih političkih kretanja (postojanja i proširenja Europske Zajednice) na historiografiju.⁹ Što se srednjoeuropske problematike tiče, istaknula bih da u hrvatskoj historiografiji ona nije bila nabijena nekom habsburškom nostalgijom, nego su prevladavali radovi koji su isticali zajedničko, mahom kulturno nasljeđe srednje Europe, ili su se bavili odnosima Hrvata i Habsburgovaca.¹⁰ Razlog tomu je činjenica da je i prije 1991., zahvaljujući radovima J. Šidaka, M. Gross i drugih, odnos prema Habsburškoj Monarhiji bio daleko od stereotipa o tamnici naroda. K tomu je utjecaj Beča na kulturu i umjetnost sjeverozapadne Hrvatske bio dobro poznat, a u novije vrijeme

⁶ Dunja Rihtman Augustin: Zašto i otkad se grozimo Balkana? U: Erasmus 19, 1997; Laura Šakaja: Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu : prilog proučavanju imaginativne geografije. U: Revija za sociologiju 32, 2001, št. 1-2.

⁷ M. Todorova: *Imagining the Balkans*. New York - London 1997.

⁸ Holm Sundhaussen: *Europa balcanica : der Balkan als historischer Raum Europas*. U: *Geschichte und Gesellschaft* 25, 1999., str. 634. Čak je i sama Todorova nesigurna kuda svrstati Sloveniju.

⁹ Vidi o tome: *Annäherungen an eine europäische Geschichtsschreibung*. Ur. Gerald Stourzh. Wien: Historische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.

¹⁰ Srednjoeuropski kompleks aktualiziran je vrlo promptno, pa je utjecajan tekst Milana Kundere *Tragedija Srednje Europe* preveden već 1985. a objavljeni su tekstovi niza inozemnih i domaćih autora poput C. Schorskea, J. Rotha, G. Konrada, D. Jančara, M. Gross, I. Banca i dr. Gordogan 7, 1985, št. 17-18, str. 212-305 te god. 9, 1987, št. 23-24, str. 3-106. Od novijih radova vidi: Tihomir Cipek: *Mitteuropa : prilog povijesti germanskih ideja Srednje Europe do 1919. godine*. U: *Politička misao* 34, 1997., br. 1, str. 156-166; Pavo Barišić, *Nacionalna država u Srednjoj Europi*. U: *Filozofska istraživanja* 14, 1994; N. Budak, M. Strecha i Ž. Krušelj: *Hrvati i Habsburgovci*. Zagreb 2004.

dokumentiran je kvalitetnim studijama.¹¹

Razdoblja i teme

Većina historiografske produkcije o 19. stoljeću odnosi se na period od 1848. nadalje, što je i razumljivo jer je posrijedi razdoblje stasanja modernog hrvatskog građanskog društva. Ipak, zanimljivo je što (osim u sintezama hrvatskog nacionalizma N. Stančića i P. Korunića) nema novijih radova o preporodu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj premda je on inicijalna faza moderne nacionalne integracije.¹² Razlog je tomu što je naglašeno južnoslavenstvo Ilirskoga pokreta smatrano nedovoljno nacionalnim; iz istog uzroka još ne postoji niti moderna monografija o njegovom vođi Ljudevitu Gaju. U prilično obilnoj literaturi o 1848. zamjetno je analiziranje dotad zanemarenih vidova (počeci liberalnog katolicizma, uloga novinstva, stereotipi o drugim narodima).¹³ Neki autori ponudili su reinterpretacije: cijelog četrdestosmaškog pokreta kao nedovoljno liberalnog i austroslavizma kao hrvatskog konfederalizma.¹⁴ Zanimljivo je kako je, iz različitih razloga, pokret 1848. bio interesantan svim režimima. Dočim je za komunizma on istican kao napredni pokret koji odbacuje feudalizam, pa se pretjeravalo s agrarnom revolucijom na selu ili s ljevicom 1848., nakon hrvatskog osamostaljenja naglašava se i njegova nacionalna komponenta.

Za razdoblje 1848.-1883. ključne su knjige Mirjane Gross¹⁵ u kojima je sintetički prikazala dva bitna procesa: modernizaciju i nacionalnu integraciju, obuhvaćajući političku, gospodarsku, kulturnu i prosvjetnu problematiku. Za period do 1918. ima niz radova o pojedinim temama i osobama, ali nema novije sinteze, osim nekolicine kratkih pregleda hrvatske povijesti.¹⁶

Zamjetna je i dalje prevlast političke povijesti, pa se znatan dio historiografske produkcije odnosi na političke stranke, ličnosti i ideologije premda se sve više javljaju i radovi drukčijeg profila. U središtu zanimanja nedvojbeno su Stranka pra-

¹¹ Viktor Žmegač: *Bečka moderna : portret jedne kulture*. Zagreb 1998.

¹² Zadnja bitna sinteza preporoda je knjiga Nikše Stančića: *Gajevo "Još Hrvatska ni propala"*. Zagreb 1989.

¹³ Iskra Iveljić: *Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine*. U: *Časopis za suvremenu povijest* (dalje ČSP) 25, 1993, št. 2-3, str. 19-42; Vlasta Švoger: *Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća*. U: ČSP 32, 2000, št. 3, str. 451-462; Nikša Stančić: *Das Jahr 1848 in Kroatien. Unvollendete Revolution und nationale Integration*. U: *Südost-Forschungen* 57, 1998, str. 103-128; Dinko Šokčević: *Slika Mađara u Hrvata i Hrvata u Mađara 1848. godine*. U: *Hrvatska 1848. i 1849.* Zagreb 2001, str. 315-330.

¹⁴ Tomislav Markus: *Hrvatski politički pokret 1848.-49. godine : ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*. Zagreb 2000; Petar Korunić: *Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću*. U: *Povijesni prilozi* (dalje PP) 10, 1991, str. 103-157.

¹⁵ Mirjana Gross: *Počeci moderne Hrvatske : neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb 1985; M. Gross-A. Szabo: *Prema hrvatskom građanskom društvu*. Zagreb 1992. Na njemačkom: Mirjana Gross: *Die Anfänge des modernen Kroatiens : Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und Slawonien in den ersten dreissig Jahren nach 1848*. Böhlau, Wien-Köln-Weimar 1993.

¹⁶ Još uvijek je za to razdoblje jedina sinteza J. Šidak, D. Šepić, I. Karaman i M. Gross: *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb 1962. Doduše postoji nekoliko novih općih pregleda hrvatske povijesti koji obuhvaćaju i to razdoblje (npr: Ivo Goldstein: *Croatia : a History*. London 1999; Dušan Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999; Trpimir Macan: *Povijest hrvatskog naroda*, 2. prerađeno i dopunjeno izd. 1992; Dragutin Pavličević: *Povijest Hrvatske*. II. izd. Zagreb 2000) međutim kratki pregledi ne mogu nadomjestiti specijalističku sintezu temeljenu na novim istraživanjima koja ne nudi samo najbitnije činjenice nego pomno isctava potpunu sliku jednog razdoblja nudeći i određene pomake u interpretaciji.

va i Hrvatska (pučka) seljačka stranka. U monografiji o izvornom, starčevićanskom

pravaštvu, Mirjana Gross je, koristeći se metodom gustoga opisa (*thick description*) pokazala kako jedna ideologija obuhvaća tako raznorodne aspekte poput politike, odnosa prema prošlosti i svakodnevnog života.¹⁷ Kopernikanskim obratom unutar pravaštva i napuštanjem ideja izvornog pravaštva pozabavio se Stjepan Matković, analizirajući djelatnost Čiste stranke prava Josipa Franka.¹⁸

Osim Starčevića, ključnim nositeljem hrvatstva smatra se Stjepan Radić, kojemu su posvećeni brojni radovi koji prikazuju njegovu političku djelatnost, ideologiju, ali se bave i njegovim uništvoem ili njegovim pedagoškim nazorima.¹⁹ Očito je kako se Radić interpretira kao ključni nositelj hrvatstva i premda se u ozbiljnim radovima ne niječe njegovo pristajanje prvo na habsburški a potom i na jugoslavenski državni okvir, hrvatska komponenta je u prvom planu.

Jugoslavensku ideologiju, od njene formulacije 1850-ih godina sve do kraja 19. stoljeća obradila je M. Gross u monografiji o Franji Račkom.²⁰ Ona je pokazala kako se taj sustav mijenjao u skladu s političkim i drugim okolnostima, te kako je posrijedi vrlo složen fenomen jer u njemu supostoji naglašavanje jugoslavenskog zajedništva, pače i etničke srodnosti (Srbi i Hrvati su dva plemena istog naroda) uz istodobno inzistiranje na hrvatskom državnom pravu. Upravo je Franjo Rački, ne samo kao svećenik nego kao prvi moderni hrvatski historiograf koji je primijenio kritiku izvora, uvelike pridonio formuliranju modernog hrvatskog državnog prava. Na taj način M. Gross je jasno pokazala kako su u krivu svi oni koji olako žele singularizirati tradiciju i samo neke pojedince istaknuti kao zaslužne hrvatske prvake. Tako je jugoslavenski orijentirani Rački barem isto toliko doprinio hrvatskom državnom pravu kao i Ante Starčević. Drugi važan kompleks kojim se u vezi s Račkim bavi M. Gross je nastojanje nositelja jugoslavenske ideologije, prvenstveno Račkog i Strossmayera, da se Hrvatska modernizira ali zadržavajući vlastiti identitet. Ta se tendencija najbolje ogleda u poimanju "narodne kulture" koja treba značiti da će Hrvatska usvojiti najbolje domete zapadne civilizacije zadržavajući istodobno vlastitu specifičnost.

Povijest Dalmacije i Istre u 19. stoljeću još je uvijek relativno slabo obrađena a u središtu zanimanja je kao i prije djelovanje Narodne stranke, pravaša, Mihovila Pavlinovića, Ante Trumbića, Frana Supila i politika novoga kursa.²¹ Posebice valja izdvojiti knjigu Josipa Vrandečića o autonomaštvu, jer ona usprkos nekim nepreciznostima i materijalnim netočnostima, prikazuje socijalnu, političku i nacionalnu

¹⁷ M. Gross: Izvorno pravaštvo : ideologija, agitacija, pokret. Zagreb 2000.

¹⁸ Stjepan Matković: Čista stranka prava 1895.-1903. Zagreb 2001.

¹⁹ Branka Boban: Demokratski nacionalizam Stjepana Radića. Zagreb 1998; Tihomir Cipek: Pojam društva i društvene strukture u političkoj misli Stjepana Radića. U: Politička misao, 1992, št. 2, str. 130-141; T. Cipek: Ideja hrvatske državnosti u političkoj misli Stjepana Radića. Zagreb 2001; Stjepan Matković: Viđenje Stjepana Radića o preobražaju Habsburške monarhije. U: ČSP, 1993, št. 1, str. 125-139; Bosiljka Janjatović: Stjepan Radić : progoni, zatvori, suđenja 1888.-1912. U: PP 15, 1996., str. 93-135. B. Boban: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi. U: Radovi zavoda za hrvatsku povijest (dalje: RZHP) 34-36, 2001-2004, 135-152.

²⁰ Vijek i djelovanje Franje Račkoga. Zagreb 2004.

²¹ Život i djelo Ante Trumbića : prilozi sa znanstvenog skupa. Zagreb: HAZU, 1991; Tereza Ganza Aras: Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića. Split 1992; Ivo Petrinović: Ante Trumbić. Split 1991; Ivo Perić: Mladi Supilo. Zagreb 1996; Benedikta Zelić-Bučan: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović. Split 1992; M. Diklić: Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata. Zadar 1998.

slojevitost autonomaštva, prateći promjene koje se u njemu zbivaju do prijeloma stoljeća. Na taj način autor uspješno rastače pojednostavljenu recepciju autonomaštva, doprinoseći ujedno boljem razumijevanju procesa nacionalnih integracija u Dalmaciji.²²

Od istarskih tema niz radova posvećen je djelatnosti pojedinih narodnih prvaka i samom narodnom pokretu, te ulozi Katoličke crkve.²³ Valja zamijetiti da je kod nekih radova i dalje očita interpretacija uglavnom kroz vizuru hrvatskog narodnog pokreta. Ipak u najnovije vrijeme i ta se slika mijenja a imamo i nove radove o elementima kozmopolitizma u Puli, o matičnim knjigama kao izvorima za povijest pulskih nobila itd.²⁴ Također ohrabruje što se, kao jedini od svih novoosnovanih studija povijesti, onaj na Filozofskom fakultetu u Puli profilirao kao jaki regionalni centar.

Vojnom krajinom se dugo bavilo malo ozbiljnih istraživača, poput M. Valentića i D. Roksandića ali se u novije vrijeme njima pridružila nekolicina mlađih, od kojih posebice valja istaći Alexandra Buczynskog koji je monografski obradio vojne komunitete prikazujući i svakodnevni život u njima, što je vrijedan prilog historiografiji o Krajini.²⁵

Važno područje interesa jesu nacije. Osim niza prijevoda, objavljene su nove sinteze hrvatskog nacionalizma u modernom razdoblju te nekolicina zbornika koji nastoje interdisciplinarno pristupiti istraživanju nacija.²⁶ Usprkos tome slika o nehrvatskim narodima često je simplificirana pa i negativna. O Mađarima je još prisutan stereotip gotovo kao o tlačiteljima Hrvatske, posebice za poslijedualističko razdoblje. Zapostavljena su istraživanja unionizma (političke opcije koja je za bezuvjetnu uniju Ugarske i Hrvatske) i napose njegove liberalne odrednice a o banu Khuenu Héderváryju prevladava prilično pojednostavljena ocjena kao o izvoru svega zla za Hrvatsku. Ne dovodeći u pitanju cjelokupnu interpretaciju Khuenova banovanja, valjalo bi ipak ponuditi izdiferenciraniju ocjenu. Nedovoljno je prezentna i povijest mađarskih regija, pa se primjerice, bolje pozna povijest Beča nego susjednih gradova koji su izuzetno važni za hrvatsku

²² Josip Vrandečić: Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću. Zagreb 2002.

²³ Petar Strčić: Na velikoj prekretnici : prvi hrvatski tabor Istre i kvarnerskih otoka. Pula-Opatija 1996; P. Strčić: Glavne silnice u nacionalno-političkom pitanju Istre (XIX.-XX. stoljeće). U: Nova Istra 1, 1996, št. 3, str. 141-160; Gospodarska osnovica hrvatskoga pokreta Istre (prvo razdoblje 40.-80. godine XIX. stoljeća). U: Starine. Razred za društvene znanosti HAZU, 61, 2000, str. 147-187; Mirjana i Petar Strčić: Hrvatski istarski trolist : Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka 1996; Nevio Šetić: Istra između tradicionalnog i modernog ili o procesu integracije suvremene hrvatske nacije u Istri. Pazin 1995; Stipan Trogrlić: Katolički pokret u Istri 1895.-1914. Zagreb 2000; S. Trogrlić: Neke naznake pojačane sekularizacije u istarskoj hrvatskoj sredini krajem 19. i početkom 20. stoljeća. U: Tabula 1, 1999, str. 175-188.

²⁴ Igor Duda: Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine. U: RZHP 32-33, 1999-2000; Slaven Bertoša: Nobili grada Pule od XVII. do XIX. stoljeća. U: Historijski zbornik (dalje:HZ) 53, 2000, str. 23-47; Darko Dukovski: Svi svjetovi istarski ili još ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća. Pula 1997; D. Dukovski: Zdravstvene i higijenske prilike u Istri 1900-1950. U: ČSP 30, 1998, št. 3, str. 535-545. Kratki pregled historiografije o Istri: Marino Manin: Hrvatska historiografija XX. stoljeća o Istri. U: HZ 55, 2002, str. 217-230.

²⁵ Alexander Buczynski: Gradovi u Vojnoj krajini I-II. Zagreb 1997; A. Buczynski: Obveze i povlastice krajiških časnika. U: PP 11, 1992, str. 61-110.

²⁶ Petar Korunić: Nacija i nacionalni identitet : uz porijeklo i integraciju hrvatske nacije. U: HZ 55, 2002, str. 65-112.; P. Korunić: Fenomen nacije : porijeklo, integracija, razvoj. U: HZ 53, 2000, str. 49-100; Nikša Stančić: Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću. Zagreb 2002; Etničnost i nacija. Ur. Emil Heršak. Zagreb 1999.

povijest.²⁷

Nisu

bolje

prošli

ni Talijani u Dalmaciji i Istri jer se prošlost tih regija prikazuje kroz optiku hrvatskog narodnog preporoda uz jednostavnu oporbu narodnjaci-autonomaši. Korištenje termina talijanaši javlja se i onda kada je razvidno da su nacionalni tabori definirani i da su posrijedi Talijani a ne talijanaši bez obzira na njihovo podrijetlo. Jednako tako kao što se zanemaruje prougarski unionizam ne obrađuje se dovoljno ni autonomaštvo a istarska povijest je još uvijek znatnim dijelom ispričana iz vizure zajedničkog hrvatsko-slovenskog narodnog pokreta. Nadalje, tijekom 1990-ih godina, odnos prema Srbima u Hrvatskoj ali i srpstvu uopće, bio je ispolitiziran i postojale su tendencije da se cijeli srpski korpus stigmatizira kao agresivan i šovinistički, a Srpsku pravoslavnu crkvu prikaže kao ključnog nositelja takve opcije.

Negativni stereotipi o drugim narodima najočitiji su i najštetniji bili u školskim knjigama. Komparativna istraživanja udžbenika u jugoistočnoj Europi, napose onih u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj te Srbiji i Crnoj Gori, jasno su pokazala kako oni nude vrlo etnocentričnu sliku.²⁸ Valja ipak primijetiti kako je nakon izbora 2000. godine, u Hrvatskoj došlo do promjena, pa su najlošiji udžbenici ili prepravljani ili povučeni iz upotrebe. Toliko potreban odmak od isključivog i hermetičnog nacionalnog stajališta vidljiv je i u historiografiji. Tako se, primjerice, održavaju simpoziji i sa mađarskim povjesničarima, ili se pak obrađuju neke pojave u mađarskoj povijesti bitne za Hrvatsku²⁹ a reinterpretirano je i autonomaštvo³⁰. Također je u novije vrijeme zamjetan interes za ideologiju i političku djelatnost Srba u Hrvatskoj,³¹ pri čemu je važno da se sve više istražuje i društveni i kulturni kontekst povijesti Srba u Hrvatskoj. Kao jedan od najkvalitetnijih novijih pristupa ističem prozopografsku obradu srpske elite krajem 19. stoljeća.³² Knjiga N. Rumenjak nije samo doprinos političkoj povijesti Srba u Hrvatskoj nego i izvanredan prilog kulturnoj i socijalnoj povijesti njihove elite a opremljena je i brojnim kvantitativnim pokazateljima.

Brojni radovi posvećeni su vjerskim zajednicama, katoličkoj, pravoslavnoj, židovskoj i muslimanskoj. Neki autori pokušali su naglasiti identifikaciju hrvatstva i katoličanstva te kao ključne nositelje izdvojiti konzervativne prelate, posebice

²⁷ Istini za volju, valja reći kako ni s druge strane stvari ne stoje bitno bolje, pa, primjerice, recentni prestižni leksikon Beča, ima natuknicu "Japaner" ali ne i "Kroaten". Felix Czeike: *Historisches Lexikon Wien I-III*. Wien 1994.

²⁸ Ivan Ivas: Mitologiziranje i ideologiziranje prošlosti. U: *Školske novine* 15 (18. IV. 2000.); Damir Agičić: Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu. U: *RZHP* 31, 1998, str. 205-215. Važne informacije o suvremenim udžbenicima povijesti u jugoistočnoj Europi skupljene su u projektu Georg Eckert Instituta, vidi www.gei.de/english/projekte/southeast.shtml.

²⁹ Hrvatska 1848. i 1849. Ur. Mirko Valentić. Zagreb 2001; Dalibor Čepulo: Izgradnja modernih mađarskih državnopravnih i političkih institucija 1790-1880. U: *Vladavina prava* 3, 1999, št. 3-4.

³⁰ V. bilj. 22.

³¹ Mato Artuković: Ideologija srpsko-hrvatskih sporova. (Srbobran 1884-1902). Zagreb 1991; M. Artuković: Srbi u Hrvatskoj : Khuenovo doba. Zagreb 2001; Natalija Rumenjak: Nacionalna ideologija listova *Obzor* i *Srbobran* (1901.-1902. godine). U: *Povijesni prilozi* 14, 1995, str. 209-257; Važno je i što se objavljuju radovi srpskih autora: Ranka Gašić: *Novi kurs Srba u Hrvatskoj* (Srbobran 1903.-1914) Zagreb 2001; Gordana Krivokapić-Jović: *Srpska narodna samostalna stranka 1903-1914*. Zagreb 2000.

³² Nives Rumenjak: *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj : okvir za kolektivnu biografiju 1881-1892*. Zagreb 2003.

promotore političkog katolicizma, a omalovažiti ili marginalizirati pobornike liberalnog katolicizma i jugoslavenstva među svećenstvom.³³ Ipak pretežita većina radova ozbiljno se bavi fenomenima crkvene i vjerske povijesti u rasponu od monografija o istaknutim pojedincima i redovima, do prikaza pojave političkog katolicizma i liberalnog katolicizma.³⁴ Zanimljivo je kako u vezi liberalnog katolicizma (ili katoličkog liberalizma) postoje raznolike interpretacije. Primjerice, svećenik Mihovil Pavlinović, jedan od prvaka Narodne stranke u Dalmaciji, smatra se pobornikom konzervativnih i (prilično neutemeljeno) liberalnih³⁵ gledišta. Ocjena je teža u slučaju J. J. Strossmayera. S jedne strane, uvriježeno je mišljenje kako su Franjo Rački i Strossmayer perjanice liberalnog katolicizma. S druge strane, razvidno je kako su oboje izraziti protivnici laicizacije školstva i gubitka utjecaja Crkve na cijelo društvo, a sam je Strossmayer osobno vrlo netolerantan prema protestantima, Židovima i muslimanima. Znakovito je za hrvatsku historiografiju, da se tako kompleksnom ličnošću malo povjesničara sustavno u novije vrijeme bavilo, pa možda najprikladnija nova monografija potječe iz pera američkog povjesničara hrvatskog podrijetla.³⁶

Za razliku od političke malo je radova iz gospodarske povijesti, posebice sintetičkih. Nakon Igora Karamana³⁷ takvih radova gotovo da i nema, nego oni imaju lokalni ili u najboljem slučaju regionalni doseg, ili se bave pojedinim granama privrede.³⁸ Doduše, i u europskim razmjerima je gospodarska povijest u uzroku.

Radovi iz socijalne povijesti ponajvećma su posvećeni modernom građanstvu³⁹ dok još malo znamo o socijalnoj i kulturnoj povijesti staleškog građanstva i

³³ Jure Krišto: Prešućena povijest : Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918. Zagreb 1994.

³⁴ Franjo Šanjek: Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Zagreb 1992; Mario Strecha: Katoličko hrvatstvo : počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.). Zagreb 1997; Zoran Grižak: Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera. Zagreb 2001; Hrvatski katolički pokret. Ur. Zlatko Matijević. Zagreb 2002; Liberalizam i katolicizma u Hrvatskoj. Ur. Hans-Georg Fleck. Zagreb 1998; Drago Roksančić: Vjerske podjele i (ne)snošljivosti u Vojnoj krajini : hrvatski i srpski etnokonfesionalni nacionalizmi u povijesnoj perspektivi. U: Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta 2, 1997; Zlatko Kudelić: Srpska pravoslavna crkva kao tema novijih istraživanja hrvatskih i inozemnih autora. U: ČSP 1997, št. 1, str. 157-176; Natalija Rumenjak: Srpska pravoslavna crkva i Srbi u Banskoj Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća : prozopografska perspektiva. U: Dijalog povjesničara-istoričara 4, ur. H. G. Fleck i I. Graovac. Zagreb 2001.

³⁵ Vicko Kapetanović: Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovici 19. stoljeća; Tereza Ganza-Aras: Mihovil Pavlinović u sukobu između klerikalizma i liberalizma. U: Mihovil Pavlinović u politici i književnosti. Ur. Nikša Stančić. Zagreb 1990, str. 77-87 i 89-116.

³⁶ William Brooks Tomljanović: Biskup Josip Juraj Strossmayer : nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb 2001. (izvornik: Bishop Josip Juraj Strossmayer: Nationalism and Modern Catholicism in Croatia. Yale Un. 1998.)

³⁷ I. Karaman: Hrvatska na pragu modernizacije 1750-1918. Zagreb 2000; I. Karaman: Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1941). Zagreb 1991.

³⁸ Zlata Živaković-Kerže: S tradicionalnih na nove puteve (trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.). Osijek 1999; Šime Peričić: Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti. Zagreb-Zadar 1999.

³⁹ Vidi radove M. Gross u bilj. 15; M. Gross: Entstehung und Struktur des Bürgertums in Kroatien in den ersten drei Jahrzehnten nach 1848. U: Bürgertum in der Habsburgermonarchie I. Ur. E. Bruckmüller et al., Wien-Köln-Weimar 1993; Iskra Iveljić: Die Rolle der Grosskauffleute in der Modernisierung und in der nationalen Bewegung Zivil-Kroatiens in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts. U: "Durch Arbeit, Besitz und Gerechtigkeit" (Bürgertum in der Habsburgermonarchie II) Ur. Hannes Stekl et al. Wien-Köln-Weimar 1992. str. 231-244; Mirko Valentić: Osnovni problemi prometne integracije i jadranske orijentacije hrvatskoga poduzetničkog građanstva u XIX. stoljeću. U: PP 9, 1990; Božena Vranješ-Šoljan: Udio građanstva u županijskim skupštinama u sjevernoj Hrvatskoj pred prvi svjetski rat. U: RZHP 26, 1993.

njegovu mukotrpnom prijelazu u moderno građanstvo. Za razliku od građanstva, kvalitetnih radova o plemstvu, seljaštvu ili radništvu vrlo je malo. Seljaštvom se daleko više i kvalitetnije bave etnolozi a u historiografiji valja izdvojiti knjigu Stijepa Obada o dalmatinskom selu od sredine 18. stoljeća do 1918.⁴⁰ te radove Suzane Leček. Ona je primijenila metodu *oral history*, koristeći se iskazima seljaka kako bi rekonstruirala svakodnevicu na selu između dva svjetska rata, a pozabavila se i pitanjima poput literature za seljaštvo, obiteljskog života, djetinjstva i starosti na selu.⁴¹ Ako radništvo više nije bilo "podobno", a za povijest seljaštva nema uvijek dovoljno izvora, neshvatljivo je da nema sinteza o plemstvu u 19. stoljeću. Postoje tek podaci o pojedincima ili porodicama, ali uloga i djelatnost plemstva nije dovoljno obrađena. K tomu valja revalorizirati ocjene o unionističkom plemstvu poput slavonskih veleposjednika, ili o konzervativnim narodnjacima poput Metela Ožegovića. Iako je Ožegović jedan od istaknutih preporoditelja i osnivač Čitaonice u Varaždinu, te je obnašao više prestižnih dužnosti u Beču, o njemu ima vrlo malo radova. Zanimljivo je da se kvalitetni novi prilozi povijesti plemstva uvelike odnose na srednji vijek i rano moderno razdoblje.⁴²

Još od 1980-ih godina razvidan je i utjecaj kulturne povijesti kao dio istraživanja o građanstvu i građanskom društvu. Obraduje se kulturna djelatnost građanske elite, njen način života, udruge i institucije, nastanak moderne građanske kulture.⁴³ U sljedećem desetljeću na ta istraživanja nadovezala su se i ona nova posvećena svakodnevici i mikrohistoriji - običajima i vjerovanjima, kulturi prehrane, odijevanja, stanovanja, obiteljskog života i slobodnog vremena, ne samo elite nego i običnih ljudi. Na ta istraživanja utjecala je "nova kulturna historija" i historijska antropologija. Mikrohistorija je značila ne samo primjenu novih tema nego i dobrodošao odmak od velikih, državotvornih tema nacionalne povijesti, od nacionalne "Meistererzählung", ponudivši i pogled odozdo a njen bitan forum bio je časopis *Otium*.⁴⁴ Za popularizaciju svakodnevne povijesti 19. stoljeća važne su bile nove moderne postavbe nekih muzeja, poput Muzeja grada Zagreba, koje su plastično predstavile gradski život, te tri velike izložbe Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, koje su prikazale kako se odijevala, slobodno vrijeme provodila i svoje interijere opremala hrvatska elita u razdoblju od bidermajera do secesije.⁴⁵

Još 1980-ih godina interes za žensku povijest je razvijen, prvenstveno zahvaljujući djelatnosti nekolicine povjesničarki, etnologinja i sociologinja, poput Lydie

⁴⁰ S. Obad: Dalmatinsko selo u prošlosti. Split 1990.

⁴¹ Suzana Leček: Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1910-1941. Zagreb - Slavonski Brod 2003; S. Leček: "Nisu dali gospodaru 'z ruk...": starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata. U: Etnološka tribina 20, 2000; S. Leček: Literatura za seljaštvo i njeno prihvaćanje u selima Hrvatske i Slavonije 1870-1900. U: RZHP 28, 1995. S. Leček: "Nismo meli vremena za igrati se...": djetinjstvo na selu (1918-1941). U: RZHP 30, 1997.

⁴² Vidi radove: Borislava Grgina, Damira Karbića, Nataše Štefanec, Ivana Jurkovića i dr.

⁴³ Najbolji primjer prožimanja socijalne i kulturne povijesti je knjiga M. Gross i A. Szabo, v. bilj. 15.

⁴⁴ *Otium : časopis za povijest svakodnevne*. Prvi broj 1993. Zanimljivo je da je ubrzo nakon njega pokrenut slovenski časopis istovjetne orijentacije: *Zgodovina za vse, Vse za zgodovino*. Uredništva tih časopisa održavala su izvrsne kontakte pa je *Otium* predstavljen u Ljubljani a *Zgodovina za vse* u Zagrebu. Danas je ta suradnja zamrla jer je *Otium* prestao izlaziti (njegovu mladi i poletni pokretači postali su u međuvremenu etablirani i prezauzeti sveučilišni nastavnici).

⁴⁵ Također je važno što je dio postava hrvatskih muzeja vizualno dostupan i putem interneta (www.mdc.hr, zasebna adresa za Hrvatski povijesni muzej: www.public.srce.hr/hpm) a izložbe historizma i secesije izrađene su i na CD-u. Bidermajer u Hrvatskoj 1815-1848. Zagreb 1997; Historizam u Hrvatskoj. Zagreb 2000; Secesija u Hrvatskoj. Zagreb 2004.

Sklevicky, ili Dunje Rihtman Auguštin, koja je u svojoj studiji o ulozi žena u slavonskim zadrugama, primijenila kategorije Levi-Straussa o zamišljenom i realiziranom redu, kako bi prikazala postojanje jaza između proklamiranog vrijednosnog sustava i zbiljskog funkcioniranja jedne zajednice poput zadruge, što je ženama

omogućilo stvaranje vlastite subkulture. Zanimanje za ženske teme bilo je krajem 1980-ih već toliko razvijeno da su se objavlivali i zbornici radova i prevodila relevantna literatura.⁴⁶

Ženska povijest tijekom 1990-ih postala je i rodnom poviješću (*gender history*). Takvom razvoju uvelike je doprinijela skupina agilnih znanstvenica raznolikih disciplina, okupljenih oko Ženske infoteke, koja izdaje časopis *Kruh i ruže*, a pokrenula je i osnivanje Ženskih studija sa časopisom *Treća*. Svoje su redove ustrojile i povjesničarke (i povjesničari su dobrodošli) osnutkom udruge za istraživanje povijesti žena *Klio*. Među radovima koji se bave ženama u povijesti postoje dvije bitne struje: jedna tretira tu problematiku kao rodnu povijest (npr. B. Kašić, A. Feldman, D. Peić-Čaldarović) dočim druga struja naprosto smatra kako se historiografija nije bavila u dovoljnoj mjeri ženama, te nastoji "nevidljive žene" učiniti transparentnima, bez idejnog okvira roda. Tako se obrađuje društveni položaj žena, istaknute žene, ženske udruge, obrazovanje žena, odnos prema ženskom tijelu i sl.⁴⁷

Najnoviji pristup zamjetan tek unatrag nekoliko godina je ekohistorija, koja s pravom relativizira antropocentričnost historije usmjeravajući se na povijest okoliša i interakcije čovjeka i njegove prirodne okoline. Ekohistorija je najbolje primijenjena na povijest habsburško-mletačko-osmanske tromeđe - Triplex confiniuma.⁴⁸ Ipak valja upozoriti na postojanje atraktivnih naslova a zapravo tradicionalističkog pozitivističkog pristupa nekih radova koje bi se moglo klasificirati i kao priloge gospodarskoj a ne ekohistoriji

Na kraju moram primijetiti kako je u zadnjih nekolikog godina, otkad je aktivirana mogućnost pristupa Hrvatske Europskoj Zajednici, u historiografiji naglašeno obrađivanje odnosa Hrvatske i Europe kroz povijest,⁴⁹ ili se pak, kao i u nekim vanjskim radovima, povijest i civilizacija Europe homogeno shvaćaju. Osobno nisam sigurna ne skriva li se iza pojedinih projekata o povijesti europskih integracija tendencija da se proces 20. i 21. stoljeća projecira u prošlost. Upravo je

⁴⁶ Antropologija žene. Predgovor L. Sklevicky i Ž. Papić. Beograd 1983. (II. izdanje 2003.) L. Sklevicky: Konji, žene, ratovi. Priredila D. Rihtman-Auguštin. Zagreb 1996; D. Rihtman Auguštin: O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi. U: Žena u seoskoj kulturi Panonije. Zagreb 1982; Žena i društvo - kultiviranje dijaloga. Ur. Rade Kalanj i Željka Šporer. Zagreb 1987.

⁴⁷ Andrea Feldman: Uz dvadeset godina neofeminizma u Hrvatskoj. U: *Kruh i ruže* 10, 1998/99 i www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/kruhuruze/kir10/10neofeminizam.htm:1-7; Žene u Hrvatskoj : ženska i kulturna povijest. Priredila A. Feldman. Zagreb 2004; Mirjana Gross: "Nevidljive žene". U: Erasmus 2-3, 1993; Dinko Župan: "Uzor djevojke": obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća. U: ČSP 33, 2001, št. 2; Dubravka Peić-Čaldarović: Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija. U: RZHP 29, 1996, str. 273-287; Branka Boban: Stradanja žena u prvom svjetskom ratu. U: *Kruh i ruže* 15; Ida Ograjšek: Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća. U: RZHP 34-36, 2001-2004, str. 89-100; cijeli blok o ženskoj povijesti u: Otium 7-8, 1999-2000, str. 27-86; Slavica Stojan: Vjerenice i nevjernice : žene u svakodnevicu Dubrovnika (1600-1815). Zagreb-Dubrovnik 2003; Biljana Kašić: Postkolonijalna tijela. U: *Treća*. Časopis Centra za ženske studije, št. 1-2, 2001 (i.e. 2002) str. 285-301.

⁴⁸ Triplex Confinium (1500-1800) : ekohistorija. Ur. Drago Roksandić et al., Split-Zagreb 2003.

⁴⁹ Tako je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti pokrenula reprezentativno izdanje Hrvatska i Europa : kultura, znanost i umjetnost, dosad 3 sveska. Zagreb 1997, 2000. i 2004.

krajem rujna i početkom listopada 2004. održan II. Kongres hrvatskih povjesničara s temom *Hrvatska i Europa: Integracije kroz povijest*.⁵⁰ Europa je u Hrvatskoj sada svakako "in", premda je razmjerno nedavno, 1999. na Prvom kongresu (*Hrvatski nacionalni i državni identitet i kontinuitet*)⁵¹ bilo predviđeno da uvodni referat drži Franjo Tuđman, u čemu ga je spriječila teška bolest i smrt baš u vrijeme samog Kongresa.⁵² Toliko o promjenama u historiografiji od 1999. do 2004. godine!

Pokušavajući ocijeniti recentna kretanja u hrvatskoj historiografiji o 19. stoljeću, navela bih ukratko neke njene nedostatke i prednosti, iako sam svjesna da je takva simplificirana formulacija vrlo neprikladna. Bitni nedostaci hrvatske historiografije su osim prevlasti nacionalne povijesti, slaba primjena novijih metoda i općenito slab interes za metodologiju,⁵³ još nedovoljno sustavni i institucionalizirani kontakti s međunarodnom akademskom zajednicom, te slaba obaviještenost o historiografijama bivših jugoslavenskih republika. Što se novih pristupa i metoda tiče, među povjesničarima je *linguistic turn* slabo poznat i njime su se više bavili lingvisti i teoretičari književnosti,⁵⁴ *oral history* primjenjuje tek par povjesničara, a ne zna se dovoljno niti o metodološkoj utemeljenosti tih pristupa, posebice interviewa. Najslabiji je prodor novih tema i metoda u historiografiji o 19. i 20. stoljeću - što je razumljivo jer je posrijedi razdoblje nacionalne integracije, pa je historiografija tog razdoblja ponekad postavljena "suprotiva Turkom", u oporbi prema tuđinu, u domeni nacije i nacionalnih interesa, njegujući ponekad maniheizam umjesto pluralizma postmoderne.

Hrvatska historiografija tijekom 1990-ih nije bila sklona autorefleksiji pa ima tek nekoliko općih radova o toj temi.⁵⁵ Nedostaje, poglavito za 19. stoljeće, kvalitetnih problemskih simpozija i dobrih stručnih polemika u historijskoj peri-

⁵⁰ O prvom i drugom Kongresu vidi www.isp.hr/~hnpz/

⁵¹ Objavljeni referati sa Prvog kongresa: HZ 52, 1999, str. 107-192; Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu št. 6, 2000, str. 887-1026; ČSP št. 3, 2000, str. 443-514 i ČSP št. 1, 2001, str. 149-200; ČSP št. 3, 2001, str. 841-882; *Croatia christiana periodica* št. 4, 2001, str. 173-258

⁵² N. Budak iznio je tezu kako je Tuđmanova smrt možda za hrvatsku historiografiju veća prekretnica nego zbivanja 1990. godine. (Post-socialist Historiography in Croatia since 1990. U: (Re)Writing History : Historiography in southeastern Europe after Socialism. Ur. Ulf Brunnbauer. Studies on South Europe 4. Münster : Lit. Verlag 2004, str. 150).

⁵³ Iznimke su: Mirjana Gross: *Suvremena historiografija : korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb 1996; M. Gross: *Mikrohistorija, dopuna ili suprotnost makrohistoriji*. U: *Otium* 2, 1994; Zdenka Janeković-Römer: *Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni*. U: RZHP 32-33, 1999-2000; Z. Janeković-Römer: *O pisanju povijesti i znanju o prošlosti*. U: Zbornik Mirjane Gross. Zagreb 1999, str. 445-458; Suzana Leček: *Usmena povijest - povijest ili etnologija : mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa*. U: ČSP 33, 2001, št. 1; Darko Dukovski: "Povijest mentaliteta", metoda "oral history" i teorija kaosa. U: ČSP 33, 2001, št. 1; Miroslav Bertoša: *Izazovi povijesnog zanata : lokalna povijest i sveopći modeli*. Zagreb 2002.

⁵⁴ Vladimir Biti: *Strano tijelo pri/povijesti*. Zagreb 2000; Nenad Ivić: *Domišljanje povijesti*. Zagreb 1992.

⁵⁵ Mirjana Gross: *Wie denkt man kroatische Geschichte? Geschichtsschreibung als Identitätsstiftung*. U: *Osterreichische Osthefte* 35, 1993, str. 73-98; Tihomir Cipek: *Ideološka funkcija povijesti: problem objektivnosti u historiografiji*. U: *Politička misao* 32, 1995, št. 3-4, str. 180-199; Iskra Iveljić: *Die zersplitterte Ökumene der Historikerinnen : historiographie in Kroatien in den 1990er Jahren*. U: *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Ur. A. Ivanišević et al. *Osthefte Sonderband 16, Reihe zu Österreichische Osthefte*. Wien-Frankfurt am Main etc.: Peter Lang Verlag 2002, str. 363-379; Alojz Ivanišević: *Kontinuität und Diskontinuität in der kroatischen Historiographie 1991-2001*. U: *Klio ohne Fesseln*, op. cit., 381-396; Neven Budak: *Post-Socialist Historiography*, op. cit. str. 128-164; Petar Korunić: *Povijesna struka i kritika hrvatske historiografije danas*. U: RZHP 31, 1998, 167-179.

odici. Nadalje, osim par općih pregleda hrvatskoj historiografiji nedostaje novijih sinteza. Premda su novije teme zastupljene, još uvijek ima relativno malo takvih radova. Historiografija se vrlo slabo bavila i odnosom prema prošlosti i različitim kulturama sjećanja, pa tu prevladavaju radovi etnologa ili filozofa.⁵⁶

Kao prednosti razvoja tijekom 1990-ih navela bih mogućnost slobodne interpretacije svih segmenata povijesti. Historiografska produkcija bitno je povećana opsegom i tematskim rasponom, što se ogleda i u bitnom povećanju broja sekcija krovne udruge - Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti. Osim gore navedenih novih tema, zastupljenija nego prije su istraživanja lokalne povijesti, narodnih zajednica u Hrvatskoj, Hrvata izvan domovine⁵⁷ te raznih vjerskih institucija i zajednica. Valja istaći i nove leksikografske i kartografske poduhvate (Hrvatska enciklopedija, Hrvatski leksikon, Hrvatski povijesni atlas), intenzivnije objavljivanje izvora kao i niz prijevoda važnih naslova.

Usprkos činjenici da su 1990-e bile "olovne godine" za hrvatsku Klio, može se reći da ih je ona ipak prebrodila te da će povjesničarke i povjesničari moći nastaviti svojim radom na temelju profesionalnosti i osobne savjesti.

Iskra Iveljić

HRVAŠKO ZGODOVINOPISJE O 19. STOLETJU PO RAZPADU JUGOSLAVIJE

P o v z e t e k

Poglavitne vsebinske spremembe v hrvaškem zgodovinopisju so se začele v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bilo opaziti v mnogih zgodovinopisnih delih premik k raziskovanju socialnozgodovinskih tem pod vplivom francoskega zgodovinopisja. V osemdesetih letih je nanj vplivala tudi nemška socialna zgodovina. Pomembno pri tem je, da je šlo v veliki meri za dela, ki so se ukvarjala z 19. stoletjem in modernim meščanstvom. V istem času je poraslo tudi zanimanje za žensko zgodovino. Nasploh se je v osemdesetih letih zaradi boljšega poznavanja tuje literature in obiskov raziskovalcev v tujini odpiral prostor tudi za obdelovanje ti. tabu tem. Glede na to je bilo hrvaško zgodovinopisje neposredno pred razpadom jugoslovanske države na solidni ravni in bi se zato lahko po osamosvojitvi Hrvaške hitro prilagodilo zahodnoevropskemu nivoju. Do tega ni prišlo zaradi politične situacije. Velik del energije je bil namreč porabljen za odpor novim težnjam politizacije in ideologizacije zgodovinopisja. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je zgodovinopisje osredotočalo na zgodovino lastnega naroda, še vedno pa je v njem prevladovala politična zgodovina, čeprav je nastal tudi niz del iz socialne, kulturne in, v manjši meri, gospodarske zgodovine. Novost so bile mikrozgodovinske raziskave vsakdanjika in zgodovina žensk, nekaj let nazaj pa se je pojavila tudi ekološka zgodovina. Navkljub prodoru novih tematik pa je zanj značilno pomanjkanje metodoloških inovacij, kar je eden izmed glavnih problemov hrvaškega zgodovinopisja.

Na hrvaško postsocialistično zgodovinopisje o obdobju med letoma 1848 in 1918 sta neugodno vplivali splošna politična situacija in še posebej vojna v devetdesetih letih prejšnjega desetletja. Tedanja politična oblast in tudi širša javnost so menili, da je potrebno hrvaško zgodovino na novo ovrednotiti, staro komunistično paradigmo zamenjati z novo, takšno z nacionalnim predznakom. Takim težnjam po ideologizaciji in politizaciji zgodovinske znanosti je podlegel le manjši del zgodovinarjev. Po porazu Hrvaške demokratske stranke na volitvah leta 2000 se je stanje izboljšalo. Niti ponovna zmaga HDZ-ja

⁵⁶ Drago Roksandić: *Shifting References : Celebrations of Uprisings in Croatia 1945-91*. U: *East European Politics and Societies* 9, 1995, str. 256-271; Dunja Rihtman Auguštin: *Metamorfoza socijalističkih praznika*. U: *Narodna umjetnost* 10, 1990; D. Rihtman Auguštin: *Kako je umro Osmi mart*. U: *Zbornik Mirjane Gross*. Zagreb 1999; Pavo Barišić: *Gedenktage in Kroatien als Medium der Geschichtserzählung*. U: *Der Kampf um das Gedächtnis*. Wien 1997.

⁵⁷ Dragutin Pavličević: *Moravski Hrvati : povijest-život-kultura*. Zagreb 1994; *Hrvati u Sloveniji*. Zagreb 1997; Ljubomir Antić: *Hrvati u Južnoj Americi do 1914*. Zagreb 1991; *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb 1998.

na volitvah v začetku leta 2004 ni več mogla obrniti nazaj toka dogodkov, kajti stranka zdaj sledi proevropskim usmeritvam.

Kljub dejstvu, da so bile devetdeseta leta 20. stoletja za hrvaški Klio "svinčena", je mogoče reči, da je hrvaško zgodovinopisje ta leta uspelo prebroditi in da lahko zgodovinarji in zgodovinarke nadaljujejo s svojim znanstvenim delom na osnovi svoje profesionalnosti in osebne zavesti.

CROAT HISTORIOGRAPHY OF THE NINETEENTH CENTURY AFTER THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

Significant material changes in Croat historiography occurred in the 1970's when, under the influence of French historiography, a shift towards the research of social history related topics became noticeable in many works. In the 1980's, there was a further influence from German social history. What is important about this is that these works dealt predominantly with the nineteenth century and the modern bourgeoisie. In the same period there was an increase in the interest in women's history. In the 1980's, due to a better understanding of foreign literature and visits by Croat researchers abroad, there was a general opening up for the consideration of the so-called taboo topics. Given the soundness of Croat historiography just before the collapse of the Yugoslav state, there could have been a quick adjustment to western European standards after the independence of Croatia. This did not materialise due to the political situation. Much energy was spent on resisting new tendencies towards the politicising and ideologising of historiography. In the 1990's Croat historiography focused on the history of its own nation. Although political historiography prevailed, there was also a series of works from social, cultural and, to a lesser extent, economic history. A novelty was a micro historic research of daily life and women's history and, a few years ago, an ecological history. However, despite the breakthrough of new topics, the lack of methodological innovations remains one of the major problems in Croat historiography.

Croat post-socialist historiography of the period between 1848 and 1918 was negatively influenced by the general political situation and especially the war in the 1990's. The political regime of that time, as well wider public opinion, considered that Croat history should be reevaluated and the old communist paradigm replaced with a new, nationalist one. Only a small number of Croat historiographers succumbed to such tendencies to ideologise and politicise historical science. The situation improved after the Croat Democratic Party was defeated in the 2000 elections, and not even the Party's victory in the 2004 elections could reverse the flow of events, as the Party now pursues the pro-European line.

Despite the fact that the 1990's were »leaden years« for the Croat *Klio*, it can be said that Croat historiography weathered them successfully and that today its historiographers continue their scientific work based on their professionalism and personal conscience.

1.01
Prejeto 29. 9. 2004

UDK 930(497.11)"1991/2004"

Predrag J. Marković*

Kako (ni)smo pronašli "pravu istorijsku istinu"? Srpska istoriografija posle 1991. godine

SAŽETAK

Članak prati razvoj srpske istoriografije posle 1991. godine u kontekstu celokupnog razvoja naučne istoriografije u Srbiji. Naročita pažnja je posvećena razvoju kredibiliteta i ulozi istoričara u društvu Srbije i Jugoslavije posle Drugog svetskog rata. Osnovni trendovi u srpskoj istoriografiji posle 1991. godine su isti oni iz 1980-ih godina. I pored uspona paraistoriografije i teških opštih uslova za razvoj struke, srpska istoriografija je uspela da posle 1991. godine usvoji i mnoge nove metode i teme. U tom smislu, mora se praviti razlika između akademske istoriografije i publicistike i opšte istorijske svesti.

Ključne riječi: metodologija, istoriografija, revizionizam, kredibilitet profesije

IZVLEČEK

KAKO (NI)SMO NAŠLI "PRAVE ZGODOVINSKE RESNICE"? SRBSKO ZGODOVINOPISJE PO LETU 1991

Članek spremlja razvoj srpskega zgodovinpisja po letu 1991 v kontekstu celotnega razvoja znanstvenega zgodovinpisja v Srbiji. Posebna pozornost je namenjena kredibilnosti in vlogi zgodovinarjev v srbski in jugoslovanski družbi po drugi svetovni vojni. Temeljne usmeritve v srbskem zgodovinpisju po letu 1991 so enake tistim v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Navkljub vzponu parazgodovinpisja in nasploh težkim pogojem za razvoj stroke, je srbskemu zgodovinpisju po letu 1991 uspelo osvojiti tudi mnogo novih metod in tem. V tem pogledu je potrebno razlikovati med akademskim zgodovinpisjem in publicistiko ter splošno zgodovinsko zavestjo.

Ključne besede: metodologija, zgodovinpisje, revizionizem, verodostojnost

ABSTRACT

HOW WE DID (NOT) FIND "THE REAL HISTORICAL TRUTH"? THE SERBIAN HISTORIOGRAPHY AFTER 1991

The paper follows the development of the history of Serbian historiography after 1991 in the context of the entire development of the scientific historiography in Serbia. Special attention is given to the development of the credibility of the historiographers and their role in Serbian and Yugoslav society after World War II. The basic orientations in Serbian

* Dr., Institut za savremenu istoriju, SCG-11000 Beograd, Trg Nikole Pašića 11.

historiography after 1991 are the same as those of the 1980's. In spite of the rise of para-historiography and generally unfavourable conditions for the development of the profession, Serbian historiography after 1991 successfully introduced a number of new methods and themes. In this respect, a distinction should be made between academic historiography and publishing, on the one side, and a general historic conscience, on the other.

Key words: Historiography, Revisionism, Methodology, Profesionalism, Politics

Verovatno je svakom istoričaru u socijalističkoj Jugoslaviji, a i kasnije, u taksiju, kafani, ili bilo kakvoj drugoj prilici društvenog susretanja bilo postavljano sledeće pitanje: "Kada ćete vi istoričari da napišete pravu istorijsku istinu", ili u optimističkoj verziji "Da li je sada došlo vreme da se piše prava istorijska istina". Problem nije u tome da li postoji jedna, konačna i prava "istorijska istina". Problem je sledeći: zašto su istoričari stekli tako loš glas, od svih ostalih naučnika? Dobro, možemo da pretpostavimo da publika ne može da kritikuje istinoljubivost matematike, fizike ili biologije. Nešto drugo je zanimljivije za našu temu - zašto je historiografija tokom komunističkog perioda, a i posle, sumnjivena za lažljivost, a ne podjednako, ili čak više ideologizovane sociologija, filozofija, politikologija, ekonomija i druge društvene nauke? Jedan razlog je možda pristupačnost istorijskih tekstova. Od svih društvenih nauka, jezik historiografije je najrazumljiviji za tzv. "običnog čitaoca." Drugi razlog je taj da se svaki čovek interesuje za prošlost i ima neko svoje mišljenje o njoj, bez obzira na istorijsku nauku, što nije uvek slučaj sa drugim društvenim naukama (osim možda sa psihologijom). Međutim, tipično za srpsku sredinu, a možda i druge u bivšoj SFRJ je to da se mišljenje o prošlosti ne samo stvaralo mimo istorijske nauke, već često protiv nje.

Takvo nepoverenje prema istorijskoj nauci je samo delimično proizvod megalomanskog mentaliteta. Naime, može se reći da je za mentalitet ovih prostora tipično da skoro svako veruje da može da bude predsednik države, fudbalski selektor, a mi bi dodali i znalac prave istorijske istine. Ipak, da li historiografija snosi deo odgovornosti za svoj loš moralni ugled na ovim prostorima?

U slučaju srpske historiografije, njena istorija je priča o borbi između onih koji su želeli da potčine istoriju dnevnim potrebama politike i ideologije (bilo da je to nacionalni romantizam 19. veka, bilo komunističke ili neonacionalističke ideologije 20. veka). Burna rasprava između Pantelije Srećkovića i njegove "romantične škole" i Ilariona Ruvarca i njegove "kritičke škole" 180-ih godina postala je paradigma ideoloških iskušenja srpske historiografije. "Romantična škola" je tvrdila da je Ruvarac naneo štetu nacionalnim interesima, pišući o tradiciji bez dužnog poštovanja, u kritično vreme za nacionalni razvoj. Ruvarac je tvrdio da pravi patriotizam zahteva realistične i kritične poglede na prošlost. Pristalice Ruvarca su na kraju preuzeli sve istorijske katedre na beogradskoj Velikoj školi (budućem Univerzitetu).¹

¹ Sima Ćirković: Prelomno razdoblje srpske historiografije. *Vojnoistorijski glasnik* št. 1, 1994, br. 2, str. 281-285; *ibid*, Javljanje 'kritičke škole' na Velikoj školi i Univerzitetu. U: *Univerzitet u Beogradu 1838-1988*, ur. Dušan Tatić i Đorđije Uskoković. Beograd: Savremena administracija, str. 645-654.

Posle te pobeđe kritičnosti u nauci, više od pola veka, ideologija nije imala uticaja na razvoj istorijske nauke u Srbiji. Metodološki, mala srpska historiografska akademska zajednica je pokušavala da prati moderne trendove, pa je Dušan J. Popović postavljen kao profesor 1926. godine sa specifičnim zahtevom da "predaje istoriju Srbije na sociološkoj osnovi".² Naravno, dolazak na vlast jedne isključive ideologije posle 1945. godine, ponovo je uvelo ideologiju u nauku. Ipak, treba istaći da posle prvobitnog talasa represije 1944-1945. godine, u kome je par istoričara proterano sa katedre a Slobodan Jovanović osuđen u odsustvu, komunistički režim nije dirao građanske istoričare.³ "Buržoaski" profesori su ostali većina na katedri za istoriju Filozofskog fakulteta. Postoji nekoliko razloga za to. Prvo, nije bilo moguće stvoriti dovoljan broj 'marksističkih' istoričara za kratko vreme. Drugo, nekoliko istaknutih istoričara su bili visoki funkcioneri novog režima, koji su svoj uticaj upotreбили da zaštite svoje kolege (to je pre svega slučaja Vase Čubrilovića i Jovana Marjanovića). Treće, stari istoričari su primenjivali 'eskapističku strategiju' uglavnom se posvećujući starijim periodima istorije. Niko se nije usuđivao da predaje modernu istoriju. Prvi redovan kurs savremene istorije je održao Jovan Marjanović 1958. godine.⁴

Komunistička partija je pokušala da stvori centre za izučavanje istorije izvan fakulteta, bilo u okviru Akademije nauka, bilo kao nezavisne istraživačke institucije. Posebno je zanimljivo paralelno stvaranje instituta za istoriju radničkog pokreta po svim republikama. Iza formiranja ovih ustanova stoji jedan svetsko istorijski događaj. Naime, u toku je bio tzv. "drugi sovjetsko-jugoslovenski sukob", u vezi sa Programom SKJ iz 1958. godine. Ovaj sukob je bio skoncentrisan na ideologiju i teorijska pitanja. Aprila 1959. godine, Kardelj je formulisao da je glavni zadatak društvenih nauka izučavanje protivrečnosti u socijalističkom razvoju. Iste godine osnovani su i republički instituti za istoriju radničkog pokreta. U Beogradu je postojao republički institut za istoriju radničkog pokreta i dve 'federalne' istraživačke ustanove, koje su se 1969. godine ujedinile u Institut za savremenu istoriju.⁵ Nakon toga, infrastruktura naučnih ustanova u historiografiji, ostala je ista

² Sima Ćirković, Rade Mihaljčić, eds.: *Enciklopedija srpske historiografije*. Beograd: Knowledge, 1997, str. 592.

³ Vladimir Ćorović i Vasilj Popović su umrli u ratu, Dragoslav Stranjaković i Jeremija Mitrović su proterani, dok je Slobodan Jovanović osuđen u odsustvu. Dimitrije Vučenov: *Sto godina Filozofskog fakulteta*. Beograd: Prosveta, 1963, str. 239-240, 245-246; Ćirković, Mihaljčić, *Enciklopedija srpske historiografije*, str. 416-418, 518, 600, 607-608, 660; Momčilo Mitrović: *Obnova Univerziteta 1944-1947. godine*. U: Tatić, Uskoković, *Univerzitet u Beogradu 1838-1988*, str. 263-280.

⁴ Na primer, Georgije Ostrogorski, Viktor Novak, Jorjo Tadić, Ivan Božić i Mihajlo Dinić. O Vasi Čubriloviću U: Ćirković, Mihaljčić, *Enciklopedija srpske historiografije*, str. 714; Za Jovana Marjanovića viđeti Đorđe Stanković, Ljubodrag Dimić: *Istoriografija pod nadzorom*. Beograd: Službeni list SR Jugoslavije, 1996, str. 310. Observaciju o eskapističkoj tradiciji dao je Andrej Mitrović u intervjuu Predragu Markoviću 15. 1. 2002. godine. Dedijer je postavljen za profesora novog predmeta "Istorija narodne revolucije", 1953. godine, a posle Đilasovog slučaja su Dedijera 'spontano' bojkotovali studenti na njegovom prvom predavanju. Stanković, Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, str. 211-212.

⁵ Stanković, Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, str. 257. To su instituti *Inštitut za zgodovino delavskega gibanja* (Slovenija), *Inštitut za historiju radničkog pokreta Hrvatske* (Hrvatska), *Inštitut za proučavanje radničkog pokreta Bosne i Hercegovine* (Bosna i Hercegovina), *Zavod za prikupljanje i obradu dokumenata o razvoju radničkog pokreta u Srbiji* (od 1965. godine *Inštitut za istoriju radničkog pokreta Srbije*). Dva "savezna" instituta su bili Odeljenje za istoriju jugoslovenskih naroda u Institutu društvenih nauka i Institut za istoriju radničkog pokreta Jugoslavije. U: Nataša Milićević: *Usporedna analiza radova Inštituta za novejšu zgodovinu i Instituta za noviju istoriju Srbije. Tokovi istorije br. 1(2)*, 2000, str. 111-128.

da danas. Istorijska ironija je da su naučni instituti društvenih nauka, stvoreni da bi se 'opkolio' buržoaski Univerzitet, pretvorili u skloništa za intelektualne disidente. Skoro svi predvodnici intelektualne, a kasnije i političke opozicije, bili su zaposleni po takvim ustanovama.

1.1. Metodološki i teorijski razvoj posle Drugog svetskog rata; propuštene šanse?

Čemu znak pitanja? Čini se da manevarski prostor u Jugoslaviji 1945-1991. godine, a samim tim i u srpskoj historiografiji nije dovoljno iskorišten. Ne samo da nije iskorištena mogućnost da se primenjuju zapadne metodološke i teorijske inovacije, već nisu iskorištene ni mogućnosti koje je pružao čak i rigidni marksizam. U nekim zemljama centralne i istočno centralne Evrope, je uvođenje marksizma u historiografiju donelo nove studije posebno u oblasti ekonomske i socijalne istorije. U tom pogledu dovoljno je pomenuti imena Jena Siča u Mađarskoj i Jiržija Topolskog u Poljskoj. Sič je preveden na srpski tek 2003. godine. Što se Topolskog tiče, prevedeno je nekoliko njegovih metodoloških i teorijskih članaka, a u celoj bivšoj Jugoslaviji, čini se da je njega najviše čitala Mirjana Gross.⁶ Jedini jugoslovenski istoričar koji je ozbiljno pokušavao da primeni marksističku metodologiju i teoriju bio je Branislav Đurđev u Sarajevu.⁷

Srpska historiografija je posle 1945. godine proizvela vrlo malo radova iz ekonomske i društvene istorije, niti u duhu marksističke ideologije, niti pod uticajem zapadne historiografije. Na primer, ako uzmemo recepciju metodologije *Anala* kao jedan indikator metodološke inovacije, rezultati su krajnje razočaravajući. Uprkos ličnim kontaktima između Fernana Brodela i drugih istoričara te orijentacije sa srpskim istoričarima, u srpskoj historiografiji nema radova u duhu *Anala* sve do posle 1990. godine. Čak su i prevodi radova ove orijentacije bili retki do 1980-ih godina. U svetu najpoznatiji predstavnik ove metodologije srpskog porekla, Trajan Stojanović, bio je potpuno ignorisan u srpskoj akademskoj zajednici.⁸ Među retkim metodološkim i teorijskim radovima u srpskoj historiografiji ističu se radovi koje su pisali Radovan Samardžić, Sima Ćirković, Andrej Mitrović i Branko Petranović.

Bilo bi lako optužiti za ovu metodološku stagnaciju ideološki pritisak, ali to ne bi bilo tačno. Nema nikakvog razloga zbog koga bi komunistički režim sprečavao stvaranje ozbiljnih radova na tako 'pravoverne' marksističke teme kao što su istorija privrede i društva, pogotovo 'naprednih' društvenih grupa kao što su radnička klasa ili seljaštvo. A sinteza o ovim problemima nije bilo. Da bi se razumelo metodološko siromaštvo srpske i ostalih jugoslovenskih historiografija, treba se zapitati za koga su istoričari pisali? Ko je bio "kupac" historiografskih "proizvoda"?

Ovaj problem se manifestuje na dva nivoa. Prvi je nivo komunikacije između

⁶ Gabor Klaniczay: *The Annales and Medieval Studies in Hungary. Trondheim Studies on East European Cultures and Societies*, August 2000, str. 10-11; J. Szucs: *Skica za istoriju tri evropska regiona*. Novi Sad 2003; M. Gross: *Uvod u historijsku znanost*. Zagreb: Školska knjiga

⁷ Branislav Djurdjev: *Stupnjevi razvitka historiografije u istorijsku nauku*. Sarajevo: Naučno društvo SR BiH, 1963; *ibid*, *Sinteza kao metod u istoriji*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1967.

⁸ Braudel i Jorjo Tadić održavali su odlične profesionalne i lične kontakte. Veliki broj srpskih istoričara je proveo neko vreme u institucijama kojima su rukovodili Braudel i Duby. Stojanović je prvi put objavljen na srpskom tokom 1990-ih godina.

akademske zajednice i društva u celini. U SFRJ, ne samo da je ta komunikacija bila

slaba, da prava naučna dela nisu dopirala do širih slojeva društva, već je problem bio i u tome što je 'potražnja' bila orijentisana prema vrlo malom broju tema. Na primer, ako razmotrimo knjige o prošlosti u godini Titove smrti, možemo da primetimo potpuno neuravnoteženu sliku prošlosti. Od 219 knjiga koje se bave istorijom, 125 su bili o NOB. Dalje, od trideset i četiri knjige o svetskoj istoriji, četrnaest je bilo o Drugom svetskom ratu. Isto tako, samo od 1979. do 1982. godine je održano 426 istoričarskih skupova, uglavnom o Drugom svetskom ratu.⁹ Da stvari budu gore, ako analiziramo produkciju knjiga o NOB dolazimo do iznenađujućeg zaključka. Na prvi pogled, moglo bi se pretpostaviti da je jugoslovenski režim u nameri da stvori "zajedničko istorijsko sećanje" gradeći mit partizanskog otpora, mit koji nameće herojsku i simetričnu sliku prošlosti, u kojoj podjednako učestvuju svi jugoslovenski narodi.¹⁰ Što se narodnosti tiče, jedino su Albanci našli mesta u tom mitu, ali ne i Italijani, što je vrlo interesantno, imajući u vidu ogromnu razliku u učešću u NOB u korist Italijana. Međutim, pokušaj da se stvori "zajednička istorijska tradicija" se dezintegrisao, baš kao i svi drugi integrativni procesi u zemlji. Ali, ovde nas opet istoriografska (mahom publicistička) produkcija iznenađuje. Slika NOB se nije raspala po republičkim već po lokalnim granicama. Od 125 knjiga o NOB, štampanih 1980. godine, 46 su bile regionalne istorije, 26 o lokalnim partizanskim jedinicama i trinaest o lokalnim herojima. Svega se petnaest knjiga bavilo opštejugoslovenskim temama u II svetskom ratu, a samo tri "drugom stranom" u građanskom ratu, naravno sa partizanske tačke gledišta. Očigledno su glavni 'kupci' publikacija o istoriografiji bile lokalne organizacije SUBNOR-a i lokalne gradske vlasti.

Ovakva situacija na 'tržištu' je imala katastrofalne efekte i na ugled istoričarske struke i na metodološki razvoj. Hiperprodukcija ovakvih knjiga je u javnosti stvorila sliku o istoričarima kao ljudima koji pišu hvalospeve partizanskom pokretu i komunističkim moćnicima. Metodološki, ove teme nisu iskoristile potencijal koji im je bio na dohvata ruke (oralna istorija, mikroistorija, istorija svakodnevice). Iz današnje perspektive, možemo da žalimo za tim da te istorije 'sela Mrduša Donja' ili '1115 brigade' nisu iskorišćene za sakupljanje detalja za mikroistoriju, za sakupljanje autentičnih svedočenja oralne istorije, ili za mikroistorijsku analizu lokalnih zajednica. Cilj ovakvih knjiga zapravo nije bio istorijska istina. One više liče na srednjovekovne hagiografije, jer je njihova upotreba bila ritualna i prigodna. Baš kao i hagiografije, one su se koristile u ritualne svrhe, a ne za saznavanje istorije. 'Kolateralna šteta' od ovakve produkcije bila je uticaj ovog 'tržišta' na karijerni put profesionalnih istoričara. Zašto bi neko ulagao trud u komplikovano metodološko obrazovanje, ili ne daj Bože, učenje stranih jezika, kada je sa malo truda mogao da zaradi automobil jednom knjigom o revolucionarnom pokretu 'Gornje Zabiti'? Za društvo u celini, ni to nije bila

⁹ *Bibliografija Jugoslavije - knjige, brošure, muzikalije*. Beograd: Jugoslovenski bibliografski institut 1980, podatak o skupovima iz D. Bilandžić, *Historija SFRJ : glavni procesi 1918-1985*. Zagreb 1985. Navedeno prema *Naše teme* 1986, br. 12, 1960.

¹⁰ Wolfgang Höpken: Von der Mythologisierung zur Stigmatisierung : 'Krieg und Revolution im Spiegel der Geschichtswissenschaft und der historischen Publizistik. U: *Kommunismus und Osteuropa, Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*, (ur. Eva Schmidt-Hartmann). München: Oldenbourg, 1994, str. 165-202.

najgora posledica ovakve historiografske produkcije. Politički 'nekorektne' istorijske činjenice su potiskivane u 'istorijsku podsvest' kako je to definisao Andrej Mitrović.¹¹ Tamo su hranile opasne političke i nacionalne strasti, kojima je bilo zabranjeno da se ispolje u javnoj diskusiji i borbi mišljenja. Osim toga, u javnosti je prećutno prevladavao stav da istorijska istina nipošto nije na strani profesionalnih istoričara. Kada su osamdesetih, a još više devedesetih godina, te skrivene strasti počele da se pojavljuju u javnosti, u vidu "pravih istina" o prošlosti, profesionalni istoričari više nisu imali dovoljan kredibilitet da im se suprostave.

1.2. Osamdesete godine: Slomljeno ideološko ogledalo

Od 1980. godine, počeli su da se ruše svi ideološki tabui. Pre svega najveći i za režim najvažniji mit o Josipu Brozu Titu. Interesantno, pre 1980. godine, Titov život je bio takav tabu, da se malo ko usuđivao da piše njegovu biografiju. Posle njegove smrti, došlo je do hiperprodukcije knjiga o svim oblastima njegovog života (lovu, šahu, knjige o njegovim posetama svakom gradu, itd.) Poluslužbena *Autobiografska kazivanja* su prodana u 195.000 primeraka.¹² Istovremeno, knjiga Milovana Đilasa *Druženje s Titom* objavljena u inostranstvu 1980. godine i Dedijerovi *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, u tri toma (1981-1984) označili su postepenu dekonstrukciju Titovog kulta ličnosti.¹³ Posebno je veliki uticaj imao Dedijer, koji je svojim mistifikatorskim stilom donekle utolio glad publike za tajanstvenim, često kompromitujućim činjenicama iz Titovog života. Ovakav pristup je produbio nepoverenje javnosti prema "oficijalnim" istoričarima u uverenje da je postoji "tajna istorijska istina" skrivena u misterioznim arhivima (Kominterne, Vatikana, Forin ofisa).

Celokupno ideološko nasleđe Titovog režima je postepeno demontirano osamdesetih godina, posebno kada je u pitanju interpretacija II svetskog rata. Pet glavnih procesa se odvijalo ne toliko u srpskoj historiografiji, koliko u publicistici i javnosti. Svi ovi procesi dobili su ubrzanje devedesetih godina. To su:

- redefinicija četničkog pokreta
- novi pristup istoriji Jugoslavije pre 1941.
- reinterpretacija srpskih žrtava II svetskog rata
- otkrivanje komunističke represije i njenih žrtava
- nesrazmerna uloga neakademske radova u javnom životu

a) *Redefinicija četničkog pokreta* Ovaj proces nagovešten je knjigom Branka Petranovića *Revolucija i kontrarevolucija* (1983),¹⁴ u kojoj je implicitno rečeno da su četnici bili antifašistički pokret. Međutim, ova knjiga nije pobudila uznemirenje Partije i javnosti, verovatno zbog uvijenog načina na koji je to rečeno (jedino je reagovao Dušan Biber).¹⁵ Veselin Đuretić je sa svojom knjigom o ulozi saveznika u

¹¹ Andrej Mitrović: *Raspravljnja sa Klio*. Sarajevo: Svjetlost, 1991. Ovaj izraz je preuzet iz drugog izdanja, Beograd: Čigoja štampa, 2001, str. 97.

¹² Pera Damjanović, Nikola B. Popović, Milan Vesović: *Josip Broz Tito - autobiografska kazivanja*. Beograd: Narodna knjiga, 1982.

¹³ Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 1-3. Beograd: Rad, 1981-1984.

¹⁴ Branko Petranović: *Revolucija i kontrarevolucija*. Beograd: Nolit, 1983.

¹⁵ Božo Repe: Jugoslovska historiografija po drugi svetovni vojni. *Tokovi istorije* 1, 1999, br. 4, str. 312-325.

ratnim događajima u Jugoslaviji, bio taj koji je izazvao buru.¹⁶ Ova knjiga je preokrenula dotada dominantni narativ građanskog rata, opisujući četnike kao žrtve britanske izdaje i zavere sovjetskih špijuna u britanskoj obaveštajnoj službi. Knjiga je neko vreme bila zabranjena, a posle se prodala u 8000 primeraka. Bez zabrane, vrlo malo ljudi bi pročitalo ovu debelu knjigu pisanu nerazumljivim stilom.

b) *Novi pristup istoriji Jugoslavije pre 1941*. Kao što je zapazio Ivo Banac, novi pristup predratnoj Jugoslaviji najavljen je na konferenciji istoričara u Iloku 1979. godine.¹⁷ Tokom 1980-ih godina istoričari iz različitih republika su počeli da daju različite verzije istorije nekomunističkog jugoslovenskog pokreta. Do tada izvor zajedničkog identiteta nalazio u 'svetom trojstvu' NOB-Tito-Samoupravljanje. Tokom osamdesetih su sva tri stuba ovog trojstva počela da se klimaju. Jugoslovenski istoričari su imali dva izbora: da potraže izvore zajedničkog identiteta u prošlosti različite od revolucionarne tradicije, ili da istražuju prošlost svojih nacija (republika) i time korene državnosti pronađu što dublje u prošlosti.

Iako je Partija podržavala nastavak projekta "Istorija naroda Jugoslavije" (naslov je kasnije proširen u "Istorija naroda i narodnosti Jugoslavije") do te mere, da je pisanje ove knjige podržao 12. kongres SKJ, ovaj projekt nije nikada realizovan.¹⁸ Istoričari počinju rasprave o zajedničkoj istoriji podeljeni po nacionalnoj liniji. U toku 1984. godine je Bilandžić kritikovao srpske istoričare zbog navodne rehabilitacije Kraljevine Jugoslavije. Na konferenciji u Neumu, koju je organizovao CK SKJ u nameri da se razmotre mogućnosti stvaranja zajedničke jugoslovenske slike prošlosti, Branko Petranović je odgovorio na Bilandžićeve optužbe. Pleterski je ovoj raspravi dodao novi motiv, koji će dalje razviti u svojoj knjizi objavljenoj iste godine. Svojom tvrdnjom da je svaka jugoslovenska nacija imala svoju revoluciju, on je načeo poslednji preostali stub zajedničkog identiteta iz Titovog vremena.¹⁹ Iste te godine, osim knjige Pleterskog, izašle su i knjiga Bilandžića koja je bila pokušaj sinteze istorije jugoslovenske države sa tada oficijelnog stanovišta, kao i knjiga dokumenata iz istorije Jugoslavije koje su sakupili Petranović i Momčilo Zečević.²⁰

Istovremeno objavljivanje tri knjige o Jugoslaviji izaziva interesovanje naučne zajednice. Marksistički teorijski listovi i u Beogradu i u Zagrebu organizuju diskusije i analize ovih knjiga.²¹ U polemici su najaktivniji Branko Petranović, Momčilo Zečević i Đorđe Stanković sa srpske strane i Janko Prunk i Janko Pleterski sa slovenačke strane. Polemike se vode oko prirode nekomunističke jugoslovenske države i oko jedinstvene jugoslovenske revolucije ili zbiru nacionalnih revolucija. Ova polemika je predstavljala zanimljivu novinu u međunacionalnim polemikama

¹⁶ Veselin Đuretić: *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*. Beograd: Narodna knjiga, 1985.

¹⁷ Ivo Banac: *Historiography of the Countries of Eastern Europe : Yugoslavia*. *American Historical Review* 94(4), 1992, str. 1084-1085.

¹⁸ Repe, *Jugoslovenska historiografija*, str. 314.

¹⁹ Branko Petranović, *Istoriografske kontraverze o Jugoslaviji*. U: *Istoriografija, marksizam i obratovanje*. (Ur. Ljubodrag Vujošević) Beograd: Izdavački centar Komunist, 1986, str. 57-75; Janko Pleterski: *Pitanje nacije i revolucije u jugoslovenskim zemljama u XIX i XX veku*, ibid, str. 76-102.

²⁰ Janko Pleterski: *Nacije, Jugoslavija, revolucija*. Beograd: Komunist, 1985; Dušan Bilandžić: *Istorija Socijalističke federativne republike Jugoslavije : glavni procesi 1918-1985*. Zagreb: Školska knjiga, 1985; Branko Petranović, Momčilo Zečević: *Jugoslavija 1918-1984 : zbirka dokumenata*. Beograd: Rad, 1985.

²¹ Diskusije su objavljene u *Naše vreme* (Zagreb), 1986, br. 12, str. 1907-2027; *Marksistička misao*, (Beograd), 1986, br. 4, str. 189-263.

jugoslovenskih istoričara. Dok su dotle uglavnom o osnovnim principima jugoslovenskog zajedništva prepirali uglavnom srpski i hrvatski istoričari, sada se u polemiku o prirodi zajedničke države uključuju i Slovenci (ako izuzmemo polemiku Biber-Petranović 1983. godine). Time su istoričari prvi započeli srpsko-slovenačke diskusije o Jugoslaviji, koje će narednih godina nastaviti književnici, sociolozi i filozofi i političari.

Drugi aspekt promenjenog stava prema međuratnoj Jugoslaviji bio je ponovno otkrivanje "buržoaskih" istoričara. Najzanimljiviji takav slučaj je ponovno objavljivanje Sabranih dela Slobodana Jovanovića. Slobodan Milošević, tada na čelu Gradskog komiteta SKJ bio je među onima koji su se protivili objavljivanju dela ovog "nacionaliste i reakcionara." Na samom kraju osamdesetih godina, objavljena su Sabrana dela ovog pisca.²²

c) *Reinterpretacija srpskih žrtava u II svetskom ratu.* U Titovo vreme, civilne žrtve nisu bile predmet naučne diskusije, čak ni memorijalne kulture. Ideološki naglasak režima bio je na boračkim žrtvama, dok su civilne žrtve ili pripisivane okupatoru, ili uopšteno, "domaćim izdajnicima". Posle 1980. godine, posebnu u periodu 1895-1989. godina, srpskim ratnim žrtvama je pridodato novo značenje. Jasenovac je postao simbol srpskog mučeništva, koje je navodno, bili prećutkivano i umanjivano u vreme titoizma. Počela je čudna makabristička igra brojeva srpskih i hrvatskih istoričara. Početnu oficijelnu cifru od oko 700.000 žrtava su pojedini srpski istoričari pokušali da uvećaju na više od million, dok su hrvatski istoričari predvođeni Franjom Tuđmanom, pisali o "jasenovačkom mitu", koji je stvoren da bi se stigmatizirao hrvatski narod.²³

d) *Otkrivanje komunističke represije i njenih žrtava.* Ovo novo otkriveno polje karakteriše pasivna uloga akademske historiografije. Prvo su romanopisci i filmski umetnici otkrili žrtve 1948. godine, zatim su "otkriveni" seljaci žrtve nasilne kolektivizacije. Po prvi put je doveden u pitanje komunistički dolazak na vlast.²⁴

e) *Nesrazmerna uloga neakademske radova u javnom životu.* Nepoverenje u zvaničnu historiografiju već je u ovo vreme dalo podstrek produkciji knjiga o "tajnoj istoriji", "skrivenim centrima te moći". Naravno, masoni su simbol takvog "misterioznog" pristupa prošlosti.²⁵ Knjige o masonima samo su vesnik čitave paraistoriografije, koja je devedesetih godina procvetala, i što se tiče tiraža, često potpuno zagušila akademsku historiografiju.

S druge strane, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina je završen najambiciozniji poduhvat u srpskoj historiografiji - *Istorija srpskog naroda* (1981-1993), koja je obuhvatila celokupnu srpsku istoriju do 1918. godine. Ovaj rad je nastao kao plod saradnje 44 istoričara, istoričara umetnosti, lingvisti i istoričara

²² Slavoljub Djukić: *Kako nam se dogodio vodja*. Beograd: Filip Višnjić, 1992; Slobodan Jovanović: *Sabrana dela*, 1-12. Beograd: Srpska književna zadruga, 1989-1990.

²³ Velimir Terzić: *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941 : uzroci i posledice*. Beograd, Ljubljana, Titograd: Rad, Mladinska knjiga, 1983; Milan Bulajić: *Ustaški zločin genocida I-IV*. Beograd: Rad 1988-1989; Franjo Tuđman: *Bespuća povijesne zbiljnosti*. Zagreb 1989, str. 316.

²⁴ Antonije Isaković: *Tren 2*. Beograd: Prosveta, 1982; Slobodan Selenić: *Pismo glava*. Beograd: Prosveta, 1982; Dušan Jovanović: *Karamazovi*. Beograd: BIGZ, 1984; *Otac na službenom putu, Srećna Nova 1949*. (filmovi); Mladen Markov: *Isterivanje boga*. Beograd: Prosveta, 1984 (o kolektivizaciji); Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški: *Stranački pluralizam ili monizam : društveni i politički sistem u Jugoslaviji 1944-1949*. Maribor: Tribuna, 1983; ibid, Opozicione političke stranke u Narodnom frontu Jugoslavije (1944-1949). *Istorija 20. veka*, 1, 1983, str. 93-116.

²⁵ Zoran D. Nenezić: *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*. Beograd: Rad, 1984.

književnosti. Uprkos nejednakom kvalitetu pojedinih priloga, *Istorija srpskog naroda* predstavlja sintezu dotadašnje srpske historiografije i vododelnicu razvoja te nauke.²⁶ Krajem osamdesetih, pojavila se i najambicioznija individualna sinteza jugoslovenske istorije *Stvaranje Jugoslavije*.²⁷

2. Institucionalni, društveni i politički kontekst historiografije u Srbiji devedesetih godina

2.1. Institucije

Sve glavne institucije za proučavanje istorije su ostale iste kao i pre 1991. godine. Na dve najveće katedre, u Beogradu i u Novom Sadu je došlo do generacijskog podmlađivanja, što je donekle promenilo tematski fokus. U Vojvodini je došlo do redukcije naučnih institucija, Istorijski institut sveden je na Istorijско odeljenje Filozofskog fakulteta 1993. godine. Isto tako, prestao je da izlazi časopis *Istraživanja*.²⁸ U Beogradu se istorijskim istraživanjima u ovom periodu bavilo pet instituta: Institut za savremenu istoriju, Institut za noviju istoriju Srbije (do 1992. godine Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije), Istorijski institut, Balkanološki i Vizantološki. Prva tri pomenuta instituta su najveća.

Od novih institucija, treba pomenuti nevladine organizacije. Od njih je najveća i najorganizovanija *Udruženje za društvenu istoriju*, (UDI-ASH).²⁹ Druge dve nevladine historiografske organizacije su *Udruženje za srpsku povescnicu* i *Centar za savremenu istoriju jugoistočne Evrope*, obe osnovane 2000. godine. UDI se najviše bavilo društvenom istorijom devetaestog i dvadesetog veka u regionu, ali i nastavom istorije. Tokom ratova i sankcija, UDI je održavalo impresivne odnose sa međunarodnim partnerima.³⁰ Određenu ulogu u edukaciji su igrale i Beogradska otvorena škola (BOŠ) i Alternativna Akademska Obrazovna Mreža (AAEN).

2.2. Politički kontekst

Režim nikada nije tokom devedesetih godine ispoljavao otvoreni pritisak na društvene nauke, pa ni na historiografiju. Iako je resorno ministarstvo za nauku izdalo instrukciju da bi instituti trebalo da uključuju "patriotske" teme u svoja istraživanja, nije postojao nikakav mehanizam za nametanje takvih tema. Na primer, u Institutu u čijoj smo arhivi našli ovakvo upustvo ministarstva, bili su u to vreme zaposleni Latinka Perović, Dubravka Stojanović, Branka Prpa, istoričarke poznate

²⁶ *Istorija srpskog naroda*. 1-10. Beograd: Srpska književna zadruga, 1981-1993.

²⁷ Milorad Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*. Beograd: Prosveta, 1989.

²⁸ Ćirković, Mihaljčić, *Enciklopedija srpske historiografije*, str. 154-145.

²⁹ Ovo Udruženje se razvilo iz "Okruglog stola" postdiplomskih studenata raznih struka, većinom studenata Andreja Mitrovića koji se od 1974. godine sastajao na Odeljenju za Istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

³⁰ Kultur Kontakt (Vienna), Stability Pact for South Eastern Europe, EUROCLIO, Austrian Ministry of Foreign Affairs, the Department of Southeast European History at the University of Graz (Austria), South-West University "Neofit Rilski" in Blagoevgrad (Bulgaria), Institute of Textbook Research in Braunschweig (Austria), Center for Democracy and Reconciliation in South-East Europe (Saloniki, Greece), the Friedrich Ebert Stiftung (Germany), Friedrich Naumann Stiftung (Germany), Freie Universität Berlin, School of Slavonic and East European Studies in London, Open Society Institute.

i po vrlo aktivnoj antirežimskoj delatnosti.

Što se druge strane režimskog pritiska tiče, korupcije i privilegija, treba imati u vidu da su mogućnosti režima bile ograničene. Zapravo, došlo je do paradoksalne situacije da su razne međunarodne organizacije davale veliku finansijsku pomoć za istraživanja i skupove, pogotovo u inostranstvu, pa režim nije mogao da se sa njima takmiči, ali o tome više u odeljku o međunarodnoj saradnji. Može se reći da nije bilo teško niti opasno biti antirežimski istoričar.

2.3. Međunarodna saradnja

Pomenuta izdašna međunarodna pomoć je donekle ublažila posledice izolacije Srbije. Jedna vrsta pomoći su bile stipendije, druga zajednički projekti, a treća podrška za štampanje i prevode. Naročito su u tom pogledu bile aktivne različite organizacije povezane sa Džordžom Sorošom. U periodu 1994-2000, nekoliko srpskih istoričara je steklo akademska zvanja na CEU u Budimpešti.³¹ Druga grupa je dobila pomoć od RSS (Research Support Scheme) u vidu dvogodišnjih istraživačkih grantova³² Osim Soroša, posle 1995. godine najaktivnije su bile nemačke akademske organizacije (Alexander von Humboldt i DAAD), a od 1992. do 1995. godine, nijedna njihova stipendija nije dodeljena u Srbiji.

Što se tiče zajedničkih projekata, posebno se plodnom pokazala saradnja sa Odeljenjem za istoriju Jugoistočne Evrope Univerziteta u Gracu. Ova saradnja je rezultirala objavljivanjem nekoliko zbornika: iz istorijske antropologije Balkana, iz istorije detinjstva i istorije roda na Balkanu.³³

Posle 2000. godine, organizovano je mnogo kurseva i radionica posvećenih modernizaciji nastave istorije u školama. U tim kursovima, najviše su se angažovali Savet Evrope i EUROCLIO, a i Center for Democracy and Reconciliation in Southeastern Europe (CDRSEE) iz Soluna.

Možda je najzanimljivije rezultate od svih međunarodnih projekata dao "Dijalog povjesničara/istoričara" koji je organizovala Friedrich Naumann Stiftung. Sastanci hrvatskih i srpskih istoričara su počeli 1998. godine. Sa tih sastanaka je objavljeno osam tomova zbornika, što je već prava enciklopedija tekuće historiografske produkcije. Za razliku od ostalih međunarodnih konferencija, ovde nisu pozivani samo "politički korektni" učesnici i istomišljenici. Na njima je učestvovalo preko 40 istoričara, što predstavlja skoro desetak i više procenata svih akademskih istoričara u obe zemlje (ako računamo samo savremene istoričare, taj procenat je još i veći). Ironično, ove konferencije su, bar unutar akademske zajednice rešile neka "večita" pitanja i probleme, koja historiografija nije mogla (ili htela) da rešava za vreme života u zajedničkoj državi.

³¹ Olga Manojlović, Boriko Prelić, Boško Spasojević, Bojan Dimitrijević, Zoran Janjetović, Slobodan Marković, Bojan Aleksov.

³² Galina Janjušić, Vera Gudac-Dodić, Marija Obradović, Miroslav Jovanović, Dragan Bogetić, Anja Suša, Dubravka Stojanović, Predrag Marković.

³³ Miroslav Jovanović, Karl Kaser, Slobodan Naumović, eds.: *Between the Archives and the Field: a Dialogue on Historical Anthropology of the Balkans*. Beograd, Graz: Udruženje za društvenu istoriju, 1999; Miroslav Jovanović, Slobodan Naumović, eds.: *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century*. Beograd, Graz: Udruženje za društvenu istoriju, Abteilung für Südosteuropäische Geschichte, 2001; *ibid*, *Gender Relations in South Eastern Europe*. Beograd, Graz: Udruženje za društvenu istoriju, 2002.

2.4. Izdavaštvo

I pored katastrofalne opšte ekonomske situacije, izdavanje knjiga iz istoriografije nije obustavljeno. Aali je došlo do onoga što je K. E. Fleming nazvao "bifurkacijom" u istoriografskoj produkciji.³⁴ S jedne strane, procvetala je "paraistoriografija". Paraistoriografija, po definiciji Andreja Mitrovića, formalno imitira "pravu" istoriografiju, ali joj nedostaju naučni kriticizam i standardi za verifikaciju. Kao žanr, paraistoriografija je kolateralna šteta od demokratizacije, kao neka vrsta naučne pornografije. Isto kao i u slučaju pornografije, nestajanje ideološke kontrole u situaciji niskog ukusa i kulture čitalačke publike, dovelo je do hiperprodukcije knjiga koje podilaze tom ukusu. Najzanimljivije knjige iz oblasti paraistoriografije su one koj žele da izvrše reviziju celokupne istoriografije regiona. Najluksuznija i najdeblja takva knjiga je *Catena Mundi* (1992).³⁵ Prvi cilj ove knjiige enciklopedijskog formata na skoro 2000 strana je da pokaže da je srpska istorija priča o neprestanom mučeništvu, o Srbima kao žrtvi nemačko-vatikanske zavere, a drugi cilj je da pokaže kako su Srbi (Sloveni) starosedeoci Balkana.³⁶ Ovo je izuzetno značajna knjiga jer je najavila dva glavna paraistoriografska žanra devedesetih godina: autohtonostičke i martirološke knjige

Zanimljivo je da su priče o autohtonosti vrlo popularne u celom regionu. U Bugarskoj su otkrili Tračane i proto-Bugare kao "prave" pretke Bugara, u Sloveniji Venete, u Makedoniji antičke Makedonce. Autohtonizam ima dve svrhe. Njegova prva svrha je da se pojačaju zahtevi na neku teritoriju. Jer, ako je neko najstariji narod, on ima prvenstvo na određenoj (na Balkanu uvek spornoj) teritoriji. Druga svrha ovih tvrdnji o starini je distanciranje od slovenstva i jugoslovenstva. Padom komunizma i udaljavanjem od Rusije je biti Sloven verovatno postalo manje atraktivno za Bugare. U Jugoslaviji je pronalaženje "neslovenskih" korena, imalo za funkciju i udaljavanje od jugoslovenstva. Na primer, prve "autohtone" knjige u bivšoj SFRJ su izdanja o Venetima kao precima Slovenaca (knjige Jožka Šavlija i Mateja Bora). Zanimljivo, akademskoj istoriografiji u Srbiji je trebalo deset godina da odgovori na ovakve "autohtonističke" fantazmagorije.³⁷ U međuvremenu, polupismena čitalačka publika je delimično poverovala da akademska istoriografija krije pravu istinu ne samo o 20. veku, već i o antici, dolasku Slovena na Balkan, itd. Rečju, celokupna akademska istoriografija je optužena za "skrivanje" istine.

Drugi omiljeni paraistoriografski žanr su martirološke knjige. Tokom devedesetih godina, objavljeno je mnogo knjiga o Srbima kao nevinim žrtvama pre svega susednih naroda, a onda i Vatikana, Nemačke, Kominterne, SAD, cionizma, slobodnih masona, a često i različite mešavine ovih činilaca.

Na sreću, u ovom periodu nisu izlazile samo paraistoriografske knjige. Izlazile su i vrlo ozbiljne knjige domaćih autora, kao i prevodi. Čak je par vrlo "oficijalnih" izdavača (*Službeni list SR Jugoslavije, Vojska*), zahvaljujući pojedinim urednicima u

³⁴ K. E. Fleming: *Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography. American Historical Review* 105, 2000, str. 1218-1233.

³⁵ Predrag Dragić-Kijuk, ur.: *Catena Mundi*, 1-2. Beograd, Kraljevo: Književne novine, Ibarske novine, 1992.

³⁶ *Ibid*, 2, str. 921-922.

³⁷ R. Radić: *Srbi pre Adama i posle njega*. Beograd: Stubovi kulture, 2003.

ovim preduzećima,³⁸ objavio čitav niz neprofitnih i važnih historiografskih izdanja. Još su zanimljivije male izdavačke kuće, koje su sistematski izdavale knjige iz istorije i srodnih društvenih nauka. Tako je na primer, historiografska i antropološka literatura o nacionalizmu veoma mnogo prevedena na srpski (Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson, Anthony D. Smith). Knjiga Marije Todorove *Imaging the Balkans* je pre prevedena na srpski nego na bugarski, u izdavačkoj kući Ivan Čolovića *XX vek*. Jedan drugi mali izdavač, Zoran Stojanović sistematski je objavljivao francuske autore od početka devedesetih. *Clio* je u ovom periodu imala možda najambiciozniji program prevođenja historiografskih dela, koji je sa jedne strane obuhvatao velike sinteze evropske i svetske istorije, a sa druge istorije balkanskih zemalja, koje su do tada vrlo retko objavljivane u Srbiji. Većina neprofitnih prevoda je omogućena pomoću iz inostranstva.

3. Savremena historiografija u Srbiji: Šta se promenilo?

3.1. Teorija i metod

Čudnovato, u okruženju građanskog rata, ekonomske krize i međunarodnih sankcija, srpski istoričari su više počeli da se bave teorijom, novim metodološkim pristupima i samorefleksijom. Jedan razlog za to je nezadovoljstvo političkom istorijom, pogotovo njezinim posledicama. Sličan fenomen je Marc Bloch primetio u Francuskoj 1940. godine.³⁹

Recimo, što se tiče istorije historiografije 1990-te godine su bile plodnije od bilo koje druge decenije. Izašla je *Enciklopedija srpske historiografije* (urednici Sima Ćirković i Rade Mihaljčić) (1997), na kojoj je sradivalo više od 350 autora.⁴⁰ Ljubodrag Dimić i Đorđe Stanković, su 1996 godine, objavili pregled razvoja srpske historiografije u periodu 1945-1965.⁴¹ Ponovo je razmotreno delo Stojana Novakovića i Slobodana Jovanovića, kojima su posvećeni posebni naučni skupovi.⁴² Vodeći teoretičar i metodolog ove decenije je verovatno Andrej Mitrović. Njegovo "propitivanje" muze Klio je počelo 1991. godine i produžilo se u nekoliko knjiga.⁴³ Mitrović je stvorio čitav novi teoretski vokabular: "Rankeov imperativ", "plavni mitovi", "istorijska podsvest" i "paraistoriografija" su samo neki od termina koje je izmislio. Branko Petranović, drugi veliki metodolog srpske historiografije, je u jednoj od svojih poslednjih knjiga *Istoričar i savremena epoha*, u jednom iskrenom i ispovednom tonu, pokazao probleme bavljenja istorijom sopstvenog doba.⁴⁴

³⁸ Bratimir Garić i Miroslav Perišić na primer.

³⁹ Marc Bloch: Odbrana istorije ili zanat istoričara, *Treći program*, proćeće 1970, str. 333-334.

⁴⁰ Ćirković, Mihaljčić, *Enciklopedija srpske historiografije*.

⁴¹ Stanković, Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*.

⁴² *Stojan Novaković, ličnost i delo : povodom 150-godišnjice rođenja*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1995; *Slobodan Jovanović, ličnost i delo*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1998.

⁴³ Andrej Mitrović: *Raspravljajnja sa Klio o istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*. Sarajevo: Svjetlost, 1991; *ibid, Čudljiva muza : ogledi o istorijskom, naučnom i umetničkom*. Valjevo: Milić Rakić 1992; *ibid, Propitivanje Klio : ogledi o teorijskom u historiografiji*. Beograd: Novinsko-izdavačka ustanova Vojska, 1996.

⁴⁴ Branko Petranović: *Istoričar i savremena epoha*. Beograd: Novinsko-izdavačka ustanova Vojska, 1994.

3.2. Nove paradigme

Srpski medievisti su verovatno najdalje otišli na sistematizaciji saznanja o socijalnoj istoriji, istoriji kulture, svakodnevice, mentaliteta, prava i istoriji privrede. Kruna njihovog rada je *Leksikon srpskog srednjeg veka* koji su izdali Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, a na kome je radilo osamdeset i šest saradnika raznih struka.⁴⁵ U grupu knjiga sa novim pristupom srednjem veku spadaju i knjige Smilje Marjanović-Dušanić o srednovekovnom političkom simbolizmu i političkoj ideologiji Nemanjića, kao i knjige Radivoja Radića, posebno *Strah u poznoj Vizantiji* inspirisana delima Jeana Delimeau-a.⁴⁶ Posle 2000. godine, grupa medievista (Tibor Živković, Stanoje Bojanin) okupljenih u Istorijskom institutu, proizvela je nekoliko zanimljivih knjiga.⁴⁷

Većina istoričara u Srbiji se bavi 19. i 20 vekom. Neki su se bavili političkim programima i strankama, kao i modernim političkim ideologijama i idejama: Gordana Krivokapić Jović, Branko Nadoveza i Dragan Tešić radikalima, Branka Prpa Jovanović liberalnim projugoslovenskim intelektualcima, Mira Radojević se bavila građanskom opozicijom posle 1935. godine⁴⁸ Dubravka Stojanović⁴⁹ je napisala dve knjige o razvoju demokratije u Srbiji od 1903. do 1914. godine.⁴⁹ Milan Ristović je napisao monografiju o nacističkim planovima za jugoistočnu Evropu u okviru "novog poretka."⁵⁰ Ljubodrag Dimić je napisao trotomnu knjigu o kulturnoj politici Kraljevine Jugoslavije, kao i knjigu o ulozi Agitpropa u kulturi do 1952. godine.⁵¹

Svakodnevni život je tema kojoj je po prvi put obraćena pažnja od kraja osamdesetih godina. Posebnu grupu radova iz istorije svakodnevnog života čine

⁴⁵ Sima Ćirković, Rade Mihaljčić, ur.: *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd: Knowledge, 1999.

⁴⁶ Smilja Marjanović-Dušanić: *Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka*. Beograd: SANU, 1994; *ibid*, *Vladarska ideologija Nemanjića*. Beograd: Clio, Srpska književna zadruga, Sveti arhijerejski sinod SPC, 1997; Radivoj Radić: *Strah u poznoj Vizantiji 1180-1453*, 1-2. Beograd: Stubovi kulture, 2000

⁴⁷ Tibor Živković: *Sloveni i Romeji*. Beograd: Istorijski institut SANU, 2000; *ibid*,: O plemenskom ustrojstvu i vojnoj snazi podunavskih Slovena u 6. i 7. veku. *Zbornik radova Vizantološkog instituta SANU* 35, 1996, str. 95-116; *ibid*, Etničke promene na teritoriji današnje Srbije u periodu od 6. do 10. veka, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 45, 1997, str. 89-100; Tibor Živković, Stanoje Bojanin, Vladeta Petrović: *Selected Charters of Serbian Rulers (XII-XV centuries) Relating to the Territory of Kosovo and Metohija*, vol. 1. Athens: Centre for Studies of Byzantine Civilization, 2000.

⁴⁸ Gordana Krivokapić-Jović: *Srpska narodna samostalna stranka 1903-1914*. Zagreb: Prosvjeta, 2000; *ibid*, *Vitez bez štita*. Beograd: INIS, 2003; *Jugoslavija kao moderna država u viđenjima jugoslovenskih intelektualaca 1918-1929*. Beograd: dokt. diss., Filozofski fakultet, 1996; Branko Nadoveza: *Istorija srpskog radikalizma 1903-1941. godine*. Beograd: Velika Srbija, 1997; Dragan Tešić: *Jugoslovenska radikalna zajednica 1935-1939*. Beograd: ISI, 1997; Mira Radojević: *Udružena opozicija 1935-1939*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1994.

⁴⁹ Dubravka Stojanović: *Iskušavanje načela : Srpska socijaldemokratska partija i ratni program Srbije 1912-1918*. Beograd: TIMIT BOOK, 1994; *ista*, *Srbija i demokratija 1903-1914*, Čigoja štampa, 2003.

⁵⁰ Milan D. Ristović: *Nemački "novi poredak" i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45 : planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Vojnizdavački i novinski centar, 1991.

⁵¹ Ljubodrag Dimić: *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. Beograd: Rad, 1988; *ibid*, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, 3, Beograd: Stubovi kulture, 1997.

radovi o svakodnevi u ratovima. O svakodnevi u Prvom svetskom ratu je pisao Andrej Mitrović,⁵² dok se više istoričara bavilo svakodnevicom u Drugom svetskom ratu. To su: Kosta Nikolić, Milan Ristović, a donekle i Branko Petranović.⁵³ Ljubodrag Dimić je napisao jednu značajnu studiju o "strukтури svakodnevnog života" na međuratnom jugoslovenskom selu, dok je Predrag Marković napisao dve knjige o svakodnevi Beograda od 1918. do 1965. godine.⁵⁴

Društvena istorija je bolje istražena za period 20. veka, ali postoji nekoliko značajnih radova iz društvene istorije 19. veka, posebno knjiga Aleksandre Vuletić koja je potpuno revidirala rašireni stereotip o dominantnom zadružnom tipu porodice u Srbiji 19. veka. Vladimir Jovanović se bavio marginalnim grupama i kriminalom. Miroslav Perišić je napisao izuzetno elegantnu case study o provincijskom srpskom gradu u devetnaestom veku.⁵⁵ Ova knjiga se može smatrati i prilogom urbanoj istoriji, kao i knjige Božice Mladenović o srpskim gradovima pod austro-ugarskom okupacijom i dve pomenute knjige Predraga Markovića.⁵⁶ Devedesetih godina se odigrala metamorfoza nekih istoričara radničkog pokreta iz starijih generacija, koji su se okrenuli temama iz socijalne istorije. Među njima su najzanimljiviji radovi Milice Milenković.

Možda iznenađuje podatak da u Vojvodini, najbogatijem delu Srbije po izvorima za socijalnu istoriju, nema dovoljno radova iz te oblasti, pogotovo ne sinteza društvene istorije, sem radova profesora u penziji Slavka Gavrilovića, mada se *Enciklopedija Novog Sada*, možda može smatrati sintetičkim radom koji delimično pripada i socijalnoj istoriji, a radove iz socijalne istorije su objavljivali i lokalni arhivi (Kikinda, Pančevo, Subotica, etc).⁵⁷

Još više iznenađuje i činjenica da je vrlo malo proučena istorija srpskog sela, iako su većina Srba donedavno bili seljaci. Momčilo Isić je napisao nekoliko knjiga o međuratnom selu, a Momčilo Pavlović je opisao iskustvo kolektivizacije.⁵⁸

Razne grupe u okviru društvene elite su predmet nekoliko monografija. Ljubinka Trgovčević-Mitrović je pisala o srpskim studentima školovanim u Evropi.

⁵² Andrej Mitrović: *Ustaničke borbe u Srbiji 1916-1918*. Beograd: Srpska književna zadruga 1987.

⁵³ Kosta Nikolić: *Strah i nada u Srbiji - Svakodnevni život pod okupacijom 1941-1944*. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika, 2002; Milan Ristović: *Obični ljudi : prilozima za istoriju*. Beograd: Geopoetika, 1999; Branko Petranović: *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar 1992, str. 432-505.

⁵⁴ Ljubodrag Dimić: Socijalno-ekonomska osnova jugoslovenskog sela i kultura življenja 1918-1941. *Vojnoistorijski glasnik*, 1991, br. 3, str. 109-150; P. Marković, *Beograd i Evropa 1918-1941*, Beograd: Savremena administracija 1992; P. J. Marković: *Beograd između Istoka i Zapada 1948-1965*. Beograd: Službeni list SR Jugoslavije, 1996.

⁵⁵ Aleksandra Vuletić: *Porodica u Srbiji sredinom 19. veka*. Beograd: Istorijski institut SANU, Službeni glasnik, 2002; Miroslav Perišić: *Valjevo, grad u Srbiji krajem 19. veka* Valjevo: Istorijski arhiv Valjevo, 1997.

⁵⁶ Božica Mladenović: *Grad u austrougarskoj okupacionoj zoni u Srbiji od 1916. do 1918. godine*. Beograd: Čigoja štampa, 2000.

⁵⁷ Slavko Gavrilović: *Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka*. Novi Sad: SANU, 1989; ibid, *Jevreji u Sremu u XVIII i početkom XIX veka*. Novi Sad: SANU, 1989; ibid, *Srbi u Habsburškoj monarhiji (1792-1848)*. Novi Sad: Matica Srpska, 1994; Č. Popov, ur.: *Enciklopedija Novog Sada*. Novi Sad: Prometej, 1997; o lokalnim istorijama videti u: Ćirković, Mihaljčić, *Enciklopedija srpske historiografije*, str. 175, 185, 189, 198.

⁵⁸ Momčilo Isić: *Seljaštvo u Srbiji 1918-1925*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995; ibid, *Socijalna i agrarna struktura Srbije u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd: INIS, 1999; ibid, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, 1. Beograd: INIS, 2000; Momčilo Pavlović: *Srpsko selo 1945-1952 : otkup*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1997; Vera Gudac-Dodić: Razvitak i ekonomske karakteristike seljačkih radnih zadruga u Jugoslaviji 1945-1952, *Tokovi* 3, 1997, br. 4, str. 47-71.

Radina Vučetić-Mladenović je pisala o specifičnoj grupi žena pokroviteljka umetnosti.⁵⁹ Najbolje izučena društvena grupa u okviru elite su viši oficiri. Milić Milićević i Mile Bjelajac su rekonstruisali živote skoro svih generala Srbije do 1918. i Jugoslavije do 1941. godine.⁶⁰ Postoji zbornik radova o ulozi elita u modernizacijskim procesima koji je izdala Dubravka Stojanović.⁶¹

Od institucija srpskog društva najbolje je istražen univerzitet, kojim se bavilo više istraživača (Đorđe Stanković, Radoš Ljušić, Dragomir Bondžić).⁶² Zahvaljujući nekoliko knjiga Mileta Bjelajca, dosta je dobro poznata i društvena istorija vojske.⁶³

Istorija crkve je devedesetih godina privukla veliku pažnju. Dragoljub Živojinović je napisao jednu knjigu o Srpskoj pravoslavnoj crkvi i nekoliko o Rimokatoličkoj. Rimokatoličkom crkvom su se bavili Miloš Antonović, Nikola Žutić i Ljubodrag Dimić, dok je Radmila Radić napisala veliki broj knjiga o Srpskoj pravoslavnoj crkvi.⁶⁴

U ovom periodu je došlo i do razvoja istorije roda (Gender history). Prva knjiga iz ove oblasti u ovom periodu je bila knjiga poznate beogradske novinarke Nede Božinović.⁶⁵ Zatim je usledio nastavak zbornika *Srbija u modernizacijskim procesima 19 i 20. veka*, posvećen položaju žena, ukome je saradivalo četrdeset i sedam autora iz raznih naučnih disciplina.⁶⁶ Pojavile su se i biografije pojedinih znamenitih žena i studija o ženama u Prvom svetskom ratu.⁶⁷ Pomenuta knjiga Udruženja za društvenu istoriju, pokušala je da istoriju roda stavi u širi balkanski kontekst.⁶⁸

Sasvim osobenu tematiku u okviru socijalne istorije prati Olga Manojlović, koja je napisala dve monografije (magistraturu i doktorat) o "kulturi sećanja".⁶⁹

⁵⁹ Ljubinka Trgovčević Mitrović: *Planirana elita : o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*. Beograd 2003; Radina Vučetić-Mladenović: *Cvijeta Zuzorić : evropsko u kulturi beogradskog građanstva*, Beograd, 2003.

⁶⁰ M. Milićević-Lj. Popović: *Generali Kraljevine Srbije do 1914. godine*. Beograd 2003; M. Bjelajac: *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*. Beograd 2004.

⁶¹ D. Stojanović (ur.), *Modernizacijski procesi u Srbiji 19. i 20. veka : uloga elita*. Beograd: Čigoja štampa, 2003.

⁶² Đorđe Stanković: *Studenti i Univerzitet 1914-1954 : ogledi iz društvene istorije*. Beograd: Centar za savremenu istoriju Jugoistočne Evrope, 2000; Radoš Ljušić: *Licej (1838-1863): zbornik dokumenata*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Savremena administracija, 1988; D. Bondžić: *Beogradski univerzitet 1944-1952*. Beograd: ISI, 2004.

⁶³ Mile Bjelajac: *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*. Beograd: UDI 1999; *ibid*, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije 1922-1935*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.

⁶⁴ Dragoljub Živojinović: *Srpska pravoslavna crkva i nova vlast 1944-1950*. Srbinje, Beograd, Valjevo, München: Hrišćanska misao, 1998; *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*. Beograd: Prosveta, 1994; *ibid*, *The United States and the Vatican Policies 1914-1918*. Boulder, Colorado: University of Colorado Associated Press, 1978; *ibid*, *Vatikan i Prvi svetski rat 1914-1918*. Beograd, Cetinje: Narodna knjiga, Obod, 1978; *ibid*, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920. godine*. Beograd: Nolit, 1980; Miloš Antonović: *Papstvo i Srbija u XV veku*. Beograd 1993; Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić: *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji : prilozi za istoriju*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

⁶⁵ Neda Božinović: *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*. Beograd: Devedesetčetvrta, 1996.

⁶⁶ Latinka Perović, ur.: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, br. 2: *Položaj žene kao merilo modernizacije*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.

⁶⁷ Ana Stolić: *Kraljica Draga : biografija*. Beograd: Udruženje za srpsku povescnicu, 2000; Božica Mladenović: *Žene u Topličkom ustanku 1917. godine*. Beograd: Istorijski institut, 1996.

⁶⁸ Sl. Naumović-M. Jovanović: *Gender Relations in South Eastern Europe*. Beograd, Graz: Udruženje za društvenu istoriju, 2002.

⁶⁹ Olga Manojlović: *Tradicije Prvog svetskog rata u beogradskoj javnosti 1918-1941. godine*. Ma-

Od "klasičnijih" žanrova, može se reći da se naročito razvijao biografski žanr. U ovim godinama su objavljene biografije mnogih vladara i državnika: Charlesa V (Nikola Samardžić), Jegen Osman Paše, (Srđan Katić), Karađorđa Petrovića i nekoliko pripadnika dinastije Obrenović (Radoš Ljušić), kao i oba kralja iz dinastije Karađorđević (Dragoljub, Živojinović, Branislav Gligorijević).⁷⁰

Diplomatskom istorijom su se najviše bavili Mihailo Vojvodić, koji je napisao tri velike sinteze o srpskoj diplomatiji i Dragan Bogetić, koji se posebno bavio istorijom diplomatije pedesetih godina 20. veka.⁷¹

3.3. Interdisciplinarni pristup

Razmena metoda i tema sa drugima naukama se pojačala tokom devedesetih godina. U interdisciplinarnom pristupu je naročito aktivna bila grupa okupljena oko "Godišnjaka za društvenu istoriju", koja se skoro poklapa sa Udruženjem za društvenu istoriju. Ovo udruženje je i započelo svoj rad objavljivanjem radova iz istorijske antropologije, u saradnji sa austrijskim istoričarima i antropolozima, pre svega onima iz Graca, iz kruga Karla Kasera, i iz Beča, iz kruga profesora Mitterauera.

I druge discipline su počele da se mešaju sa historiografijom. Geografija je od ranije bila veoma prisutna u historiografiji preko predmeta istorijska geografija (Miloš Blagojević, Siniša Mišić). Medievisti su naravno, dosta pribegavali arheološkim metodama, posebno Jovanka Kalić u svojim radovima o srednjovekovnoj srpskoj urbanoj kulturi. Medievisti su takođe primenjivali lingvističke metode i istoriju književnosti u svojim radovima (Smilja Marjanović-Dušanić, Radivoj Radić, Tatjana Subotin).

Kao što smo ranije rekli, *Istorija srpskog naroda* u deset tomova obuhvatila je i mnogo radova iz istorije književnosti, umetnosti, lingvistike. Drugi primer multidisciplinarnih knjiga je *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, na kojoj je saradivao veliki broj naučnika iz raznih disciplina.⁷² Istoričari novijeg perioda često su obrađivali teme iz sociologije, istorije umetnosti i književnosti, antropologije i drugih srodnih disciplina, što ne znači da su primenjivali i metode ovih nauka. Sa druge strane, pripadnici drugih disciplina su počeli da se bave istorijskim

gigantska teza, Filozofski fakultet, Beograd, 1997; ibid: *Ideološko i političko u spomenicima Prvog i Drugog svetskog rata u Srbiji*, doktorska teza, Filozofski fakultet, Beograd, 2004.

⁷⁰ Nikola Samardžić: *Karlo V*. Beograd: Službeni list SRJ 2001; Srđan Katić: *Jegen Osman-paša*. Beograd: APP, 2001; Radoš Ljušić: *Vožd Karađorđe*, 1-2. Smederevska Palanka, Beograd: Invest-Eksport, NIU Vojska, Dečje novine, 1993-1995; ibid, *Milan Obrenović, vojvoda, komandant i savetnik Rudničke nahije*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1995; ibid, *Kneginja Ljubica*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1997; Dragoljub R. Živojinović: *Kralj Petar I Karađorđević*, 1-3. Beograd: BIGZ, 1988-1994; Branislav Gligorijević: *Kralj Aleksandar Karađorđević : ujedinjene srpske zemlje*, vol. 1. Beograd: BIGZ, 1996.

⁷¹ M. Vojvodić: *Srbija u međunarodnim odnosima krajem 19. i početkom 20. veka*. Beograd: SANU, 1988; ibid, *Putevi srpske diplomatije*, Beograd: Clio, 1999; ibid, *Srbija i Balkansko pitanje 1875-1914*, Novi Sad, Matica srpska, 2000; D. Bogetić: *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nezavisnost*, Beograd: ISI, 1990; ibid, *Jugoslavija i Zapad : jugoslovensko približivanje Zapadu 1952-1955*, Beograd: Službeni list SR Jugoslavije, 2000.

⁷² L. Perović, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*. Beograd: INIS, 1994.

temama, pre svega Todor Kuljić.⁷³

3.4. Uticaji sa strane

Kako su u ovom periodu stizali metodološki uticaji iz sveta? Najdužu metodološku tradiciju od evropskih naučnih pravaca ima škola *Annales*. U ovom periodu, imamo knjigu koja je već po naslovu omaž analistima. To je knjiga Sime Ćirkovića, *Rabotnici, vojnici duhovnici*,⁷⁴ koja već i naslovom parafrazira DUBYJEVU knjigu *Le Chevalier, la Femme et le Prêtre*. Međutim, što se masovnosti tiče, najviše srpskih istoričara je dolazilo u kontakt sa idejama poteklim iz nemačkog govornog područja. Osim pomenutih naučnika u Gracu i Beču, najintezivniji kontakti su održavani sa Osteuropa Institutom i Arbeitsstelle für vergleichende Gesellschaftsgeschichte (od 1998 Zentrum für vergleichende Geschichte Europas) u Berlinu, gde je kroz razne forme školovanja prošlo nekoliko mlađih istoričara, uglavnom studenata Andreja Mitrovića.⁷⁵ Od 2000. godine, veoma su intezivni odnosi sa School for Slavonic and East European Studies u Londonu.

3.5. Novootkriveni i izgubljeni izvori

Veoma malo su korišćeni izvori za oralnu istoriju, sem u par radova vezanih za istoriju socijalizma.⁷⁶ Postoji projekat sakupljanja svedočanstava o ratovima u bivšoj Jugoslaviji devedesetih godina, koji koordinira Branka Prpa Jovanović, ali je on u početnoj fazi. Mnogi istoričari su koristili filmove, karikature, književna i umetnička dela kao izvor. Osim pomenutih knjiga Predraga Markovića, Olge Manojlović i Radine Vučetić-Mladenović, tu su magistarske teze o poštanskim markama i filmovima (Vesna Dimitrijević, Radivoje Stojanović), kao i monografija Koste Nikolića o nemačkom okupacionom plakatu.⁷⁷ Najpopularniji izvor, ranije zanemaren je štampa. Od 154 diplomska rada odbranjena na katedri za istoriju Jugoslavije u periodu 1994-2001., pedeset i jedan je zasnovan isključivo na štampi. To je bila strategija da se od nužde napravi vrlina. U nedostatku sredstava i mogućnosti za arhivska istraživanja, štampa je kao izvor iskorišćena u najvećoj mogućoj meri.⁷⁸

Međutim, neki izvori su privremeno (zauvek) postali nedostupni. Dubrovački arhiv, tako važan za medieviste je praktično nepristupačan za srpske istoričare.

⁷³ Todor Kuljić: *Tito-sociološko istorijska studija*. Beograd: Institut za političke studije, 1998; ibid, *Prevladavanje prošlosti*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2002.

⁷⁴ Sima M. Ćirković: *Rabotnici, vojnici, duhovnici : društva srednjovekovnog Balkana*. Beograd: Equilibrium, 1997.

⁷⁵ Predrag J. Marković: Radna grupa za uporednu društvenu istoriju kao organizacioni i metodski model, *Istorija 20. veka 2*, 1997, br. 2, str. 187-190.

⁷⁶ Na primer, P. Marković: Wahrheit und Erinnerung an die Arbeit im sozialistischen Jugoslawien - Zwischen Kritik und Märchen vom Schlaraffenland? *Arbeit im Sozialismus-Arbeit im Postsozialismus*, (ur. K. Roth) Münster: Litt Verlag, 2004, str. 259-271.

⁷⁷ Vesna Dimitrijević: *Ideologija na poštanskim markama*. Beograd: magistarska teza, Filozofski fakultet, 1998; Radivoje Stojanović: *Film kao izvor za Balkanski rat*. Magistarska teza, Filozofski fakultet, Beograd, 1996; Kosta Nikolić: *Nemački ratni plakat u Srbiji*. Nova Pazova: Bonart, 2001.

⁷⁸ Mile Bjelajac: Diplomski radovi na Katedri za istoriju Jugoslavije. *Tokovi 3*, 2000, br. 4, str. 123-132.

Policija tvrdi da je to slučaj i sa njenim arhivama.

3.6. Nove (stare) teme

Tokom devedesetih godina su produženi trendovi iz osamdesetih godina, samo su zaoštreni. Došlo je do pojave svojevrsnog revizionizma, pre svega kada su u pitanju II svetski rat, prve godine komunističkog režima, Josip Broz Tito i narodi bivše Jugoslavije. Novi tematski izazov je i istoriografski pristup raspadu Jugoslavije.

a) *Oslobodilački ili bratoubilački rat?* Devedesetih godina, četnicima je konačno priznat status antifašističkog pokreta, što je proces koji je započeo Branko Petranović osamdesetih godina pomenutom knjigom *Revolucija i kontrarevolucija*, dalje nastavivši u tom pravcu u knjizi *Srbija u drugom svetskom ratu*.⁷⁹ Međutim, on se u reviziji slike drugog svetskog rata zaustavio na tome, smatrajući do kraja da je istorija dala za pravo partizanskoj antiokupatorskoj strategiji. Drugo, on nikada nije prihvatio rehabilitaciju Nedića, kao kakvog srpskog Pétain-a.⁸⁰

Potpune rehabilitacije četnika su se latili istoričari i publicisti mlađe generacije. Među publicistima je najaktivniji bio Miloslav Samardžić, urednik kragujevačkog časopisa *Pogledi* koji je upravo na pročetničkoj retorici početkom devedesetih godina dostigao ogromne tiraže. U svom časopisu i mnogobrojnim publikacijama, Samardžić je uglavnom nekritički kanonizovao Dražu Mihailovića i njegov pokret, na način koji je pomalo karikaturna verzija prethodne komunističke propagande. Znatno ozbiljnije radove o ravnogorskom pokretu su pisali istoričari Instituta za savremenu istoriju, Kosta Nikolić i Bojan Dimitrijević. Kosta Nikolić je u svojoj trotomnoj istoriji četničkog pokreta nekoliko svojih drugih knjiga, ponudio najobimniju alternativnu sliku drugog svetskog rata.⁸¹ Nikolić je jedan od retkih istoričara koji je pažljivo čitao četničke arhive, sve vreme pristupačne i u komunističkom periodu. Za srpsku historiografiju bi bilo zanimljivo videti polemički odgovor "propartizanske" strane na njegove stavove, ali nema više ozbiljnih istoričara koji bi mogli da verodostojno zastupaju suprotne stavove. Mnogo je veći problem pokušaj rehabilitacije Nedića, pa čak i Ljotića u javnosti posebno u krugovima tzv "nove desnice". Za to je delimično kriva i režimska propaganda u vreme titoizma. Naime, komunistička propaganda je sve neprijatelje komunista svrstavala u isti tabor "domaćih izdajnika". Sada kada su četnici delimično rehabilitovani, deo javnog mnjenja je zbunjen, jer veruje da treba rehabilitovati sve antikomuniste iz II svetskog rata.

b) *Komunistička represija*. I ovde je velika nesrazmera nenaučne publicistike i naučne produkcije. Dok postoji veliki broj memoara, književnih i publicističkih dela iz perspektive žrtava, relativno je mali broj naučnih dela o tom problemu. Tu

⁷⁹ Branko Petranović: *Srbija u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Vojska, 1992.

⁸⁰ Branko Petranović: *Istoričar i savremena epoha*. Beograd: Vojska, 1994, str. 169-180. Analizu Petranovićevih stavova videti u: Todor Kuljić: *Prevladavanje prošlosti* Beograd. Helsinški odbor za ljudska prava, 2002, str. 459.

⁸¹ Kosta Nikolić: *Istorija ravnogorskog pokreta*, 1-3. Beograd: Srpska reč, 1999.

su pomenute knjige Momčila Pavlovića o "crvenom teroru" na selu i nekoliko radova Momčila Mitrovića.⁸² Nekoliko mlađih istraživača je radilo magistarske

teze o represiji i odnosu komunista prema građanskoj klasi (Nataša Milićević, Vladimir Cvetković).⁸³ U javnosti se jedno vreme vodila velika polemika oko broja žrtava "crvenog terora". Još je Vladimir Dedijer izašao sa cifrom od 180.000 žrtava komunističkog terora u Srbiji, a tu brojku je često pominjao političar i pisac Vuk Drašković. Brojka je svakako veoma preterana, ali je skoro nemoguće ustanoviti precizne brojeve. U svakom slučaju, stvoren je još jedan istorijski mit, koji se često (zlo)upotrebljava u javnosti

c) *Tito: svetac ili vrag?* Tito i dalje proganja maštu svojih bivših podanika. Prvih godina posle njegove smrti je publika bila gladna raznih prljavština i kompromitujućih činjenica o njemu. Takva pristup je Branko Petranović nazvao "pogledom kroz ključaonicu". Međutim, sam Petranović je takođe promenio svoje pisanje o Titu, kritikujući ga zbog "fobije od Srba", "rada protiv koncepta Jugoslavije", neodgovornog i voluntarističkog po načinu vlasti, "demagoga sladokusca i pragmatičara... sakupljača, grabljivca, koji nije želeo ništa da ispusti, čoveka neutoljive gladi za posedovanjem."⁸⁴ Zanimljivo je da se srpski istoričari sem ovakvih usputnih ocena, skoro uopšte nisu bavili Titom. Zasadu su najvažnije (zapravo jedine naučne) knjige o Titu napisali jedan pravnik, ogorčeni Titov protivnik Kosta Čavoški, i uslovno rečeno "pro-titoist" sociolog Todor Kuljić, čiju smo studiju već pomenuli.⁸⁵

d) *Izučavanje manjina*. Srpska historiografija se vrlo malo bavila manjinama. Ta činjenica se može donekle objasniti činjenicom da su najveće manjine Albanci i Mađari imali svoje historiografije. I pored toga, začuđuje da nijedan srpski istoričar iz Beograda, ili Novog Sada nije naučio albanski i to baš u vreme najzategnutijih odnosa u istoriji ova dva naroda. Izašla su dva zbornika sa skupova u SANU,⁸⁶ jedna monografija Đorđa Borozana o razvoju i realizaciji ideje o "Velikoj Albaniji"⁸⁷ zbirka članaka Vladimira Stojančevića,⁸⁸ jedna knjiga Dušana Batakovića namenjena stranom čitaocu,⁸⁹ jedna prigodna zbirka raznolikih radova⁹⁰ kao i obimne zbirke dokumenata o odnosima jugoslovenske države i Albanaca dvadesetih godina koje su izdavali Ljubodrag Dimić i Đorđe Borozan. I to je otprilike sve o narodu čiji su se interesi tako fatalno isprepletali sa interesima Srba. Ovakvo stanje studija o Albancima dovodi u pitane raširenu tezu o

⁸² Momčilo Mitrović: *Antisocijalistička i ibeovska delatnost u Narodnoj obnovi Srbije 1945-1952. Tokovi revolucije* 1, 1989, str. 160-189; *ibid*, *Sudovi časti u Srbiji posle drugog svetskog rata, Godišnjak za društvenu istoriju* 2, 1994, str. 123-139; *ibid*, *Izgubljene iluzije: prilozi za društvenu istoriju Srbije 1944-1952*. Beograd: INIS, 1997.

⁸³ Nataša Milićević: *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944-1950*. Magistarska teza, Filozofski fakultet, Beograd, 2004.

⁸⁴ B. Petranović: *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*. Beograd: Službeni list, 1993, str. 120, 131, 132; *ibid*, *Istoričar i savremena epoha*, str. 208-209.

⁸⁵ Kosta Čavoški: *Tito - tehnologija vlasti*. Beograd: Dosije, 1990.

⁸⁶ V. Stojančević (ur.) *Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka*. Beograd: SANU, 1990; A. Mitrović (ur.) *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd: SANU, 1991.

⁸⁷ Đ. Borozan: *Velika Albanija - porijeklo, ideje, praksa*. Beograd: Vojska, 1995.

⁸⁸ V. Stojančević: *Srbi i Arbanasi 1804-1912*. Novi Sad: Prometej, 1994.

⁸⁹ D. Bataković: *The Kosovo Chronicles*. Beograd: Plato, 1992.

⁹⁰ N. B. Popović (ur.): *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-2000*. Beograd: ISI, 2001.

instrumentalizaciji istorijske nauke u svrhe državne strategije. Jer, da postoji neka ozbiljna instrumentalizacija, država bi usmeravala istoričare da se bave ovako važnim problemom. S jedne strane, nije bilo nikakve promišljene državne politike u nauci, s druge, naučnici nisu bili dovoljno kvalifikovani da se bave ovim temama, sve da ih je država i podsticala. Sa druge strane, albanski istoričari su već od šezdesetih godina bila sve više usmereni isključivo na istoriju svog naroda, a sve manje na veze Albanaca i Srba. Jedan od retkih Albanaca, koji je pisao o tome, Petrit Imami, je dramski pisac, a ne naučnik.⁹¹ Drugačija je situacija sa Mađarima u Vojvodini, koji su imali svoju produkciju knjiga o njihovim odnosima sa Srbima i novijoj istoriji.⁹²

Srpski istoričari su se bavili sa onim manjinama za koje je postojalo interesovanje međunarodne akademske zajednice, jevrejskom i nemačkom. Oživljavanje interesa za jevrejsku manjinu, pogotovo za njenu sudbinu u Holokaustu, je verovatno deo opšteg evropskog trenda. U srpskoj historiografiji su se pojavile dve knjige o Jevrejima u Srbiji između dva svetska rata (Nebojša Popović),⁹³ i za vreme rata (Milan Ristović).⁹⁴ O potpuno "zaboravljenoj" nemačkoj manjini su izašle čak dve knjige.⁹⁵ I u tom slučaju ima dosta uticaj inostrane, pre svega nemačke, akademske zajednice.

e) *Genocidni Hrvati?* I teza o tradiciji genocidnih ideja kod Hrvata je prvi put javno lansirana u srpskoj javnosti osamdesetih godina, u članku Vasilija Krestića objavljenom u *Književnim novinama* 1986. godine. Isti autor je dvanaest godina kasnije u knjizi "Genocidom do Velike Hrvatske" objavljenom na engleskom i srpskom jeziku, dalje elaborirao tezu o duboko i masovno ukorenjenoj ideji kod Hrvata o genocidu nad Srbima.⁹⁶ Devedesetih godina je čitav niz književnika, istoričara, televizijskih psihijatarata i drugih "eksperata", pokušavao da objasni "većitu mržnju" Hrvata prema Srbima. Mnoga od tih objašnjenja se svode na tvrdnje o hrvatskim kompleksima i inferiornosti, bilo zbog toga što su Srbi imali svoju državu i pobeđivali u ratovima, bilo zbog toga što su opraštali hrvatske grehove, ili što ih je grizla savest, jer su i sami bivši Srbi.⁹⁷ Međutim, ozbiljnih knjiga o Hrvatima u ovom periodu nije ni bilo.

f) *Ko su Bošnjaci, (Muslimani), Makedonci itd?* Amaterizam u bavljenju susednim narodima još se bolje vidi na primeru Bošnjaka i Makedonaca. Jedna jedina ozbiljna knjiga (Vladan Jovanović) je objavljena o Makedoniji u međuratnom razdoblju, dok se radovi o Bošnjacima svode na usputne opaske i manje studije.⁹⁸ Postoji par knjiga koji se bave stereotipima Srba o susedima (Olivera Milosavljević,

⁹¹ P. Imami: *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd: Samizdat, 2000.

⁹² Petar Rokai: *Delszlavok, Magyarok, es Europa*. Szeged: MTA, 2000; Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini 1941-1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad, 1996.

⁹³ Nebojša Popović: *Jevreji u Srbiji 1918-1941*. Beograd: ISI, 1997.

⁹⁴ Milan Ristović: *U potrazi za utočištem*. Beograd: Službeni list SRJ, 1998.

⁹⁵ Zoran Janjetović: *Between Hitler and Tito*. Beograd 2000; Branko Bešlin: *Vesnik tragedije : nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Plathoneum, 2001.

⁹⁶ Vasilije Đ. Krestić: O genezi genocida nad Srbima u NDH. *Književne novine*, 15. 9. 1986; Ibid, *On the Genesis of the Genocide of the Serbs in the 'Independent State of Croatia'*. Beograd: BIGZ 1998; *Genocidom do Velike Hrvatske*. Novi Sad, 1998.

⁹⁷ Videti o tome u: O. Milosavljević: *U tradiciji nacionalizma - ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2002, str. 252-275.

⁹⁸ V. Jovanović: *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929*. Beograd: INIS, 2002; Safet Bandžović: Bošnjaci u post-jugoslovenskoj srpskoj historiografiji. U: *Prilozi-referati sa naučnog skupa Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980-1999*". Sarajevo: Institut za istoriju, 2000, str. 345-366.

Predrag Marković⁹⁹

g) *Istorija bez distance?* Bilo je istoričara koji su pokušali da se bave istorijom ratova devedesetih godina Bojan Dimitrijević se bavio vojnim operacijama, a Momčilo Mitrović logorima za Srbe u Bosni i Hercegovini.¹⁰⁰

Zaključci

Uprkos ekonomskoj i društvenoj krizi, osnovna infrastruktura historiografije je preživela. Deo srpskih istoričara je uspeo da ostanu u kontaktu sa trendovima svet-ske historiografije, da osvoje nove metode i teme. Nažalost, ova vrsta istoričara je ostala relativno izolovana od javnog mnjenja. Već problematičan udeo naučne historiografije u formiranju svesti o prošlosti je dalje smanjen u odnosu na udeo raznih paraistoriografskih žanrova. Verovatno i sami istoričari snose deo krivice za njihov relativno mali uticaj na formiranje istorijske svesti. Neke od tih tema su kontraverzne, posebno one vezane za reviziju slike najnovije prošlosti. Što se tiče raširene teze o režimskoj instrumentalizaciji historiografije, ona ne stoji. Zablude i nenaučni stavovi u srpskoj historiografiji ovog vremena su plod nedovoljnog znanja i relativnog amaterizma, više nego dalekosežne "nacionalne" strategije. To se naročito vidi u nedovoljnim i površnim znanjima o istoriji naroda bivše Jugoslavije. Ipak, može se reći da je metodološki i tematski, najbolji deo srpske historiografije napredovao devedesetih godina, uprkos svim preprekama. Ono što je problem je širenje naučno verifikovanih znanja i suzbijanje antinaučnih i nerazumnih istorijskih predstava

Predrag J. Marković

KAKO NI(SMO) NAŠLI "PRAVE ZGODOVINSKE RESNICE": SRBSKO ZGODOVINOPISJE
PO LETU 1991

P o v z e t e k

Zgodovina srbskega zgodovinopisja je zgodba o boju med tistimi, ki so zgodovino podrejali trenutnim potrebam politike in ideologije (bodisi, da je šlo za nacionalni romantizem v devetnajstem stoletju ali za komunistične in neonacionalistične ideologije v dvajsetem), in drugimi, ki so branili integriteto stroke. Kakorkoli že, po drugi svetovni vojni je javno mnenje, t.im. "navadni ljudje", postopoma izgubilo zaupanje v verodostojnost akademskih zgodovinarjev. Po mnenju mnogih zgodovinarji niso povedali "prave resnice", ampak so slavili neko ponarejeno podobo preteklosti. Med liberalizacijo v osemdesetih, še bolj pa v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, je bilo javno mnenje nekritično do "razodetij" para-zgodovinopisja, medtem ko se je akademsko zgodovinopisje odzivalo počasi, ali pa sploh ne. Kljub temu je srbsko zgodovinopisje v žarišče raziskovanja vneslo nove metode in teme. Nekatere teme so bile zelo polemične, še posebej tiste v zvezi z revizijo najnovejše zgodovine

⁹⁹O. Milosavljević: *U tradiciji nacionalizma*; Predrag J. Marković: *Ethnic Stereotypes : ubiquitous, local, or migrating phenomena? - The Serbian-Albanian Case*. Bonn: Michael Zikic Stiftung, 2003, str. 95; 2004².

¹⁰⁰Bojan Dimitrijević: Od medijskog stereotipa do vojne intervencije. *Istorija 20. veka 2*, 1998, str. 163-180; ibid, Pregled dejstava arnautske gerile. U: *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-2000*; Momčilo Mitrović: *Muslimanski logor Visoko 1992-1993 : dnevnik i kazivanja logoraša*. Beograd: Vojska, 1994; ibid, *Sarajevska raskršća : dnevnik i kazivanja izbeglica*. Beograd: Vojska, 1995; ibid, *Zatvori i logori za Srbe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1992-1993 : kazivanja logoraša*. Beograd: Vojska, 1997.

(2. svetovne vojne in časa po njej). Kljub zelo razširjenemu prepričanju o nasprotnem, srbski režim v devetdesetih letih ni neposredno vplival na izdelke zgodovinarstva. Zgodovinarstva se ni odzivalo niti na vprašanja kritičnega pomena za režim (kot npr. vprašanje kosovskih Albancev), ne zaradi protirežimskega odnosa, temveč preprosto zaradi nepoznavanja tematike. Splošno gledano so bila devetdeseta za srbsko zgodovinarstvo leta metodološke in tematske inovativnosti, ob sočasnih poskusih neznanstvene in neracionalne vulgarizacije in poenostavljanja. Izziv je v tem, da poskrbimo, da bo znanstvena podoba preteklosti prevladala nad njenim mitologiziranim in pristranskim antipodom.

HOW WE DID (NOT) FIND "THE REAL HISTORICAL TRUTH": THE SERBIAN
HISTORIOGRAPHY AFTER 1991

S u m m a r y

The history of Serbian historiography is a story of the struggle between those who submitted history to the daily needs of politics and ideology (whether this was the national romanticism of the nineteenth century, or the communist or neo-nationalist ideologies of the twentieth century), and those who defended the integrity of the profession. However, after the WWII public opinion, so called "common people" has gradually lost confidence into reliability of academic historians. According to widespread opinion, historians did not tell "the real truth", but celebrating and forged picture of past. During the liberalization of 1980's, and even more during 1990's public opinion was uncritical toward 'revelations' of parahistoriography, while academic historiography reacted slowly, or did not react at all. Nevertheless, Serbian historiography introduced new methods and themes into research focus. Some of the themes were highly controversial, especially those concerning the revision of the most recent past (WWII and the period thereafter). In spite the widespread opinion, Serbian regime of 1990's did not influence historiography production directly. Even in the issues of critical importance for the regime (Kosovo Albanians for example) historiography did not react at all. Not because of anti-regime attitude, but because of simple ignorance of the topic. Generally speaking, 1990's have seen methodological and thematical innovation in Serbian historiography, simultaneously with attempts for anti-scientific and non-rational vulgarisation and simplification. The challenge is to ensure a prevailing of the scientific picture of the past over its mythologized and biased antipode.

1.01
Prejeto 15. 9. 2004

UDK 930(497.17)"1991/2003"

Violeta Ačkoska*

Makedonskata istoriografija pomeđu demokratizacijata i partizacijata 1991-2003

IZVLEČOK

Avtorot na statijava pravi analiza na sostojbite i osnovnite pravci na razvoj na makedonskata istoriografija vo periodot na tranzicijata. Trgnuvajući od uslovite na krajno polariziranata politička scena, toj ja objasnuva podelbata pomeđu makedonskite istoriografi na "stari" i "mladi" vo odnos na kritičkoto preispitivanje na dostiganjata na makedonskata istoriografija do 1991 godina (baranja za "prepročitivanje na istorijata"). Preku posočuvanje na obidite za politička upotreba na istorijata (partizacija na istoriskite tolkuvanja) vo ramkite na pluralističkata scena na Repulika Makedonija, avtorot gi locira i najvažnite dostiganja na makedonskata istoriografija vo periodot 1991-2003 godina i vo tematski i vo metodološki pogled.

Ključni zborovi: Repulika Makedonija, istoriografija, partizacija, tranzicija, demokratizacija

MAKEDONSKO ZGODOVINOPISJE MED DEMOKRATIZACIJO IN STRANKARSTVOM

POVZETEK

Avtorica analizira pogoje in temeljne usmeritve razvoja makedonskega zgodovinopisja v prehodnem obdobju. Začenši s pogoji na popolnoma polarizirani politični sceni, pojasnjuje delitev na "stare" in "mlade" med makedonskimi zgodovinopisci, z ozirom na kritično ocenjevanje dosežkov makedonskega zgodovinopisja do leta 1991. Ob opozarjanju na poskuse politične zlorabe zgodovine v okviru makedonske pluralistične scene avtorica opredeljuje najpomembnejše dosežke makedonskega zgodovinopisja v obdobju med letoma 1991 in 2003, tako v tematskem kot v metodološkem pogledu.

Ključne besede: Republika Makedonija, zgodovinopisje, strankarstvo, prehod, demokratizacija

MACEDONIAN HISTORIOGRAPHY BETWEEN DEMOCRATISATION AND PARTISANSHIP

ABSTRACT

The author analyses the conditions and basic directions of the development of Macedonian historiography in the period of transition. Starting from conditions of an utterly

* Dr., profesor, Filozofski fakultet Skopje, Institut za istorija, MK-1000 Skopje, Bul. Krste Misirkov, bb; e-mail: acko@ieec.org

polarised political stage, the author explains the division to "old" and "young" among the Macedonian historiographers in respect of the critical reassessments of the achievements of Macedonian historiography before 1991. By pointing out the attempts at the political abuse of history in the framework of the Macedonian pluralist stage, the author identifies the most important achievements of Macedonian historiography in the period between 1991 and 2003, in the thematic as well as methodological aspect.

Key words: Republic of Macedonia, historiography, partisanship, transition, democratisation

Vo periodot od 1991 do 2003 godina Republika Makedonija doživea krupni i radikalni promeni vo site sferi od opštstveno-ekonomskiot život. Vo procesot na tranzicija se menuvaa rečisi od koren dotogašnite sostojbi vo ekonomijata, politikata, naučnite dejnosti, kulturata i obrazovanieto. Taka i makedonskata istoriografija se vkluči vo predizvicite na novite istoriski procesi. Se otvori "Pandorinata kutija" na tabu temi, pri što mnogu ličnosti i nastani za prv pat bea javno promovirani ili staveni na istoriska preocenska za nivnoto mesto vo istorijata na Makedonija.

Noviot pristap vo istražuvanjeto i tolkuvanjeto na istoriskite pojavi, procesi i ličnosti beše ovozmožen, među drugoto i so liberalizacijata vo koristenjeto na arhivskite fondovi koi dotogaš bea zatvoreni, kako vo Republika Makedonija, taka i vo neкои drugi zemji vo tranzicija. Vo ovoj period, na javnosta i stanava dostapni poveće izvori od različna provinijencija i arhivski fondovi za istorijata od krajot na XIX i za XX vek, posebno za periodot među dvete svetski vojni¹ i po 1945 godina koi, zaradi ideološki, politički i drugi pričini (istoriskata distanca), bea zatvoreni vo celiot povoen period. Osobeno važno beše otvoranjeto i liberalizacijata za koristenje na bugarskite arhivi za makedonskite istražuvači. Za žal, toa ne beše slučaj so Grcija ili Sojuzna Republika Jugoslavija čii arhivi ostanava zatvoreni za makedonskite istražuvači, a sodržat građa tokmu za periodot od krajot na XIX i osobeno za XX vek.² Koga, pak, se raboti za makedonskite arhivi, očeviden e

¹ Tuka, pred se, mislime na poveće memoarski dela i spomeni na dejcite na VMRO koi bea doneseni od stranskite arhivi i objaveni na makedonski jazik, so što se popolnija poveće praznini vo proučuvanjeto na makedonskoto nacionalnoosloboditelno dviženje od krajot na XIX i prvata polovina na XX vek. Među drugite, bea objaveni spomenite na: Vančo Mihajlov: Makedonija, Švajcarija na Balkanite. Skopje: Menora 1995; Spomeni na S. Arsov, P. Kljašev, L. Džerov, G. P. Hristov, A. Andreev, G. Papančev, L. Dimitrov, stručna redakcija dr Ivan Katardžiev. Skopje: Kultura 1997; Vladislav Kovačev: Političkoto veruju na Makedonците, predgovor i redakcija dr Zoran Todorovski. Skopje: Matica Makedonska - DARM 2000; Petar Šandanov: Spomeni, predgovor i redakcija dr Zoran Todorovski. Skopje: DARM 2002; Premrežinjata na makedonskoto revolucionerno dviženje : spomeni na Hristo Kaladžiev, Krsto Lazarov, Krum Petišev, Atanas Džolev, Mirčo Kikiritkov, predgovor i redakcija dr Zoran Todorovski. Skopje: Makedonska kniga 2003; itn.)

² Osobeno problematični za koristenje bea i se dokumentite koi se odnesuvaat na dvete balkanski vojni (1912-1913), potova za Prvata svetska vojna vo Makedonija i diplomatskite igri okolu prekrojuvanjeto na granicite, odnosno dokumentite za period što gi opfaća delbite na etničkata i geografskata teritorija na Makedonija, a za koj beše nedostapna, vo golema mera, dokumentacijata od grčkite, bugarskite i turskite arhivi. Nekoi makedonski istražuvači, i pokraj oddelni prepreki i ograničuvanja (do 1991) imaa dostap do dokumentite od jugoslovenskite/srpskite arhivi. Vo ramkite na tezata za osloboditelnata misija na Bugarija vo Makedonija za vreme na balkanskite vojni bea objaveni i dokumentite na Karnegievata komisija koi se najbrojni za zlodelata i terorot na srpskite vojski vo Makedonija. (Poranešnite balkanski vojni 1912-1913, Izveštaj na Karnegievata balkanska komisija, Skopje: Kultura 2000).

problemot so sestojbite vo istoriskata građa koja se odnesuva za periodot po Vtorata svetska vojna. Tuka, istoričarite se sudruvaat so faktot deka golem del od dokumentacijata bila uništena ili sokriena od strana na bivšite državno-partiski strukturi na FNRJ-SFRJ/NRM-SRM, odnosno so, vo golem obem, frizirani fondovi.³ Kako nadopolnuvanje na prazninite od arhivska dokumentacija se koristat iskazi i zapisi na živi сведoci koi, i pokraj slabostite na vtorostepeni izvori, pridonesuvaat vo rekonstrukcijata na odredeni istoriski procesi, nastani i ličnosti od najnovata istorija na Republika Makedonija.⁴ Isto taka, vo ovoj period, bea otvoreni okolu 14.000 politički dosijeja, želno očekuvani od makedonskite istražuvači na najnovata istorija. No, za žal najgolemiot del od ovie dosijeja sodržat beznačajni, duri i vulgarni poedinosti koi se neupotreblivi vo istoriskata rekonstrukcija na odreden nastan ili ličnost. Sigurno pokorisni bi bile izveštaite i dokumentite na voenata razuznavačka služba za koi makedonskite istražuvači nemaat soznanie kade se čuvaat i kolku od niv se začuvani.

Vo periodot od 1991 do 2003 godina, makedonskata istoriografija doživea vidlivi promeni, no sepak, kako i vo prethodniot period (1944-1990) zabeležliva e prevlasta na nacionalnata istorija⁵ što vsušnost e odlika na sekoja mlada istoriografija i država. Navistina se retki komparativnite trudovi ili trudovite koi se zanimavaat so poširoka regionalna problematika.⁶ A i onie koi ja nadminale ramkata na nacionalnata istorija i opfaćaat del od regionalnata istorija ili od međunarodnata politika najčesto se povrzani so Makedonija, odnosno so makedonskoto prašanje⁷. Sosema retki se istražuvanjata i trudovite od socijalnata istorija,⁸ istorijata na ženata, dodeka se ušte ne e zabeležen poseriozen napor za

³ Bi go spomenale slučajot so fondot na Državnata kontrolna komisija koj ne beše dostapen za koristenje vo Arhivot na Jugoslavija do raspadanjeto na SFRJ, dodeka pak fondot na Kontrolnata komisija vo Državniot arhiv na RM e krajno friziran i mnogu oskuden. Krajno frizirani se fondovite koi sodržat partiska dokumentacija (na KPM/SKM), kade mnogu često, za ključni prašanja se čuva samo dnevniot red na sednicata, a zapisnikot ili stenogramot e odstranet od fondot.

⁴ Među sećavanjata na živi akteri i сведoci, koi bile represirani i sudeni po prašanjeto za integralno rešavanje na makedonskoto prašanje (obedinuvanje i državotvorno konstituiranje na Makedonija) ili za ideološki diskvalifikacii bi gi napomenale memoarskite trudovi na: Gligor Krsteski: *Otpori i progoni 1946-1950*. Skopje: Matica Makedonska, 1994; Eftim Gašev: *Našata Kauza*. Skopje: izdavač - avtorot 1995; *ispovedta-dnevnik na Smilan Griovski* (Nada Aleksova: *Smilan Griovski - agentot na CIA*. Skopje: Kulturen centar "Skrb i uteha" 1999); Gligor Krsteski: *Moeto policisko dosie*. Skopje: M-Grafika 2002).

⁵ Duri i Stefan Trebst ja naglasuva specifičnosta na makedonskata istoriografija vo ramkite na Jugoslavija, bidejći vo nea e ponaglasena nacionalnata komponenta kako potreba za pogolemo distanciranje od srpskite i bugarskite istoriski vlijanija (Stefan Trebst: *Bugarsko-jugoslovenskata kontraparaza za Makedonija 1967-1982*. Skopje: INI, 1997, 51-118).

⁶ Na ovaa relacija se pojavuvaat trudovi na neistoričari, kako na primer: Vladimir Ortakovski: *Malcinstvata na Balkanot (Minorities in the Balkans)*, Skopje: "2-ri Avgust 5" Štip 1998. Vo trudot se pravi istoriska retrospektiva na položbata na malcinstvata na Balkanot od periodot na Otomanskata imperija do 1991 godina.

⁷ Na taa tema, zasega, se objaveni poveće statii i dokumenti i nekolku zbornici so dokumenti: Mihaljo Minoski: *Soedinetite Amerikanski državi i Makedonija 1869-1919*. Skopje: Arhiv na Makedonija 1994; *Makedonija i Balkanot vo pertogradskiot "Sovremenik"*. Prevod, predgovor i komentar akad. Manol Pandevski, Skopje: MANU 1995; *Velika Britanija i Makedonija (18 avgust 1944 - 8 maj 1945) : dokumenti*. Izbor, prevod i redakcija Todor Čepreganov. Skopje: INI, 1995; *Makedoncite vo jugoslovensko-grčkite odnosi : dokumenti 1950-1953*. Izbor, prevod i redakcija Liljana Panovska, Todor Čepreganov. Tom II. Skopje: DARM 2001; neкои monografii kako: Lazar Lazarov: *Makedonija vo francuskata politika na Balkanot 1944-1957*, Skopje: INI-Matica Makedonska 1998; Voislav D. Kuševski: *Makedonskoto prašanje pred Društvo na narodite*. Skopje: Filozofski fakultet - Menora 2001.

⁸ So socijalnata istorija se zanimava dr Hristo Hristov (*Trudbeničkite opštestveni sloevi vo Ma-*

istraživanje na istorijata na sekojdnevniot život.

Vo periodot do 1991 godina makedonskite istoriografi mošne teško se spravuvaa so nametnata matrica za tolkuvanje na istorijata od strana na političkata vladačka struktura, vo koja partiskoto dominiraše nad stručnoto.⁹ No, i vo periodot na tranzicijata, vo vremeto na pluralističkata demokratija, se čustvuvaše partizacija vo pristapot kon istorijata zavisno od partiskata struktura na vlast: Socijal-demokratskiot sojuz (SDSM) ili VMRO-Demokratska partija za makedonsko nacionalno edinstvo (VMRO-DPMNE). Pravejći analiza na razvojot na makedonskata istoriografija po 1991 godina, Ulf Brunnbauer, pišuva deka makedonskite istoričari zanimavanjeto so prašanjata na nacijata go smetale za "patriotska dolžnost", a toa "neizbežno gi približuva kon politikata, bidejći prašanjata na nacionalniot identitet se visoko ispolitizirani". Vo tie ramki i političkite partii "nastajuvaat svoite politički gledišta i proekti da gi ostvarat so pomoš na akademskite istoričari..." Spored nego, negativniot stav na soseditite kon Makedonija predizvikuva kaj naselenieto "dlaboko čustvo na nesigurnost, što se kompenzira so javni diskusii za prašanjata na nacionalniot identitet. Istoričarite ja zajaknuvaat, a vo značajna mera go generiraat zanimavanjeto so toj diskurs, so toa što se profesionalno fokusirani na nacionalnata istorija".¹⁰

No, i pokraj vakvite, glavno, realni ocenki na Ulf Braunnbauer, vo praktikata vo RM, istoriskata nauka beše retko konsultirana za istoriski prašanja od vitalen karakter za nacijata i državata kakvi što bea: sporot so imeto so sosedna Grcija, simbolite na makedonskata država, prašanjeto za reguliranje na odnosite so albanskiot etnikum, ocenkite za navodniot "voen konflikt" i potpišuvanje na Ramkoviot dogovor, odbeležuvanje na značajnite istoriski jubilei vo 2003 godina itn. Ovie vitalni prašanja za makedonskata segašnost i idnina koi najdirekno se nadovrzuva na minatite procesi i istorija, so mali isklučoci, bea prepušteni na neuki medijski i politikantski dvoboi i na državno-partiski komisii. Državata skoro beše nezainteresirana da pobara konstruktivna naučna analiza na istoriografite i drugi eksperti koi gi sledea soodvetnite istoriski procesi i pojavi. Za žal, del od istoričarite pokažaa servilnost i bea povtorno upotrebeni za celite na dnevnata politika. Iako vo javnosta se javuvaa poinakvi stavovi od oficijalnata politika, političkite garnituri na vlast nitu gi čitaa nitu gi slušaa takvite tolkuvanja i prizvuci. Osobeno rigorozna i selektivna vo informiranje i vo proglašuvanje na "nepoželni" naučni rabotnici, segašnata aktuelna vlast na SDSM beše kon onie koi go kritikuvaa i go kritikuvaaat Ramkoviot dogovor iznesuvajći gi istoriskite greški vo odnos na razgraduvanje na makedonskata država.¹¹

kedonija 1918-1941. Skopje: Unija 1994; Seloto vo vardarskiot del od Makedonija među dvete svetki vojni. Skopje: Mislja 1993). Agrarnata istorija po Vtorata svetska vojna ja istražuvaše dr Violeta Ačkoska koja objavi pogolem broj statii, zbornik dokumenti (Agrarnata reforma i kolonizacijata. Skopje: INI, 1997) i nekolku monografii (Zadругarstvoto i agrarnata politika 1945-1955. Skopje: INI, 1994; Zadolžitelniot otkup na zemjodelski proizvodi, Skopje: INI, 1995; Agrarno-sopstveničkite procesi, promeni i odnosi vo Makedonija, 1944-1953. Skopje: INI, 1998).

⁹ Violeta Ačkoska, Politikata i istoriografijata 1944-1998. Vo: Makedonskata istoriska nauka. Skopje: INI, 2000, 487-503.

¹⁰ Ulf Brunnbauer: Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Republici Makedoniji (BJRM). Vo: Historijski mitovi na Balkanu, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003, str. 323.

¹¹ Vidi publikacija: Makedonskoto nacionalno dviženje 2001. Skopje: Menora 2002. Vo ovaa publikacija svoi viduvanja za sostojbite vo 2001 godina i za Ramkoviot dogovor daavat poveče univerzitetski profesori: Mihajlo Minovski, Liljana Minova - Đurkova, Ilija Velev, Naume Radičeski,

Gubejci ja celosnata kontrola vrz istoriografijata i istoričarite, vo oddelni momenti, političkrite strukturi na vlast nastojuvaa, so navodnata svrtenost kon idninata da ja minimiziraat ulogata na istorijata.¹² Toa vo javnosta ušte poveće gi zasili polemikite za precenuvanje na procesite, nastanite i ličnostite od makedonskata istorija, koi implicitno bea narečeni baranja za *prepročituvanje na istorijata*. Branejci ja istoriografijata od baranjata za prepročituvanje, akad. Ivan Katardžiev konstatira deka "stanuva zbor za eufemizam čija cel e da se prikrijat politički celi"¹³ i deka "...možebi vo vrvovite na poranešnata partija i država imalo selektiranje, kritiki, spisoci i slično", no toj nikogaš ne doživeal "nekoj nekomu da kaže kako da pišuva".¹⁴ Dr Violeta Ačkoska prepročituvanjeto go povzuva so nadminuvanje na crno-beloto prikažuvanje na istorijata i na istoriskite ličnosti, nadminuvanje na ocenkite za otpadnici i nedopirlivi kultovi, odnosno so "iznijansirana ocenka za istoriskite ličnosti i nastani".¹⁵ Dr Zoran Todorovski smeta deka vo ramkite na FNRJ-SFRJ "...makedonskata istoriografija se oformuvashe vo edna strogo kontrolirana sredina... so jasna politička i ideološka platforma za propagiranje i afirmiranje na jugoslovenskiot federalizam i Komunističkata partija. Seto toa beše pridružuvano so monopoliziranje na istoriskata vistina samo od edna mala grupa partiski angažirani istoričari, neкои od niv, za žal, i denes se prisutni vo istoriskata produkcija kaj partiskite izdavački organizaciji..."¹⁶

Pokraj istoričarite, vo polemikite se javija i drugi intelektualci koi poučeni od minatite iskustva opomenuvaa deka vo novoto čitanje na istorijata treba da se vnimava da ne se vleze vo nov zatvor, vo nov sistem od konečni vistini, zabraneti zoni i zabraneti prašanja. Tie stravuvaa deka prepročituvanjeto na istorijata i nejznoto tolkuvanje od drug agol ili istražuvanjeto na temi koi bile zabraneti i politički nepoželni, pokraj stremežot za objektivizacija, nosi često i opasnost od nivna povtorna upotreba za odredeni politički celi. Bevme svedoci deka promenata na političkrite garnituri vo RM, vo atmosfera na rudimentirana demokratija, noseše i opasnosti, odnosno nova osnova za denunciranje, otpuštanje i zatvaranje, kako krajno ishodište vo procesite na promenite.¹⁷ Sepak, i pokraj postoenjeto na krajnosti, pogolemiot broj na historiografski trudovi, pišuvani so naučna aparatura, uspešno gi izbegnaa zamkite na dirigiranata istorija, postignuvajci golem stepen na

Violeta Piruze - Tasevska, Petre Georgievski, Darinka Petreska, Violeta Ačkoska, Trajan Panev i drugi.

¹² Vakviot odnos na državata i na aktuelnata koalicija na Crvenkovski-Ahmeti, dojde do izraz vo odbeležuvanjeto na značajnite jubilei od makedonskata istorija, kako što beše 100-godišnjinata od Ilindenskoto vostanie. Pritoa, trgnuvajci od neкои politički kalkulacii, soodvetnata komisija vo So-branieto ja povrza 100-godišnjinata od Ilindenskoto vostanie kako 100 godini makedonska državnost koe e sosema neistoriski i falsifikuvanje na makedonskata istorija. Pritoa, bea sosema marginalizirani jubileite na Makedonskoto-kresnensko vostanie od 1878 godina so negovata nacionalnoosloboditelna i državotvorna platforma, 100-te godini od smrta na Goce Delčev i drugi makedonski dejci itn. So gorčliv vkus na omalovažuvanje od neкои politički strukturi beše i problematiziranje na 100 godišnata samožrtva na gemidžiite za probuduvanje na sovesta na togašna Evropa za stradanjata i borbata na Makedoncite za svojata sloboda i država. Činot na odbeležuvanje na ovie i drugi svetli nastani i ličnosti beše zamaten najčesto so dnevnopolitičkrite nastani, koi go zagorčija vkusot na svečenoto odbeležuvanje (Darinka Petreska, Violeta Ačkoska: Za jubileite i proslavite vo 2003. Vo: Makedonska informativna tribina, god. I, br. 2, noemvri 2003, str. 2-3).

¹³ Ivan Katardžiev: Prikrivanje na političkrite celi, Vo: Večer, 30 i 31 januari 1999, str. 13.

¹⁴ Ivan Katardžiev: Osloboduvanje od mitovite i iluziite, Vo: Puls, 26 noemvri 1998, str. 34

¹⁵ Violeta Ačkoska: Detstvoto minuva vo zrelost, Vo: Večer, 30 i 31 januari 1999, str. 13.

¹⁶ Zoran Todorovski, Intervju, Vo: Delo, 24 oktombri 2003, str. 12.

¹⁷ Mirjana Najčeska:, Kakvo minato ne očekuva, Vo: Dnevnik, 20 fevuari 1999, str. 11.

objektivizacija i pridonesuvajći kon doizgraduvanjeto na makedonskata istoriografija kako od tematski taka i od metodološki aspekt.¹⁸

Taka, od devedesettite godini se počustvuva silno branuvanje vo naučnite istoriski sredini, so raznobrazie vo gledanjata i tolkuvanjata na istoriskite procesi, po-kritička reminiscencija na makedonskata istoriografija, a se razbira seto toa potkrepeno so iznesuvanje na novi istoriski dokumenti i fakti.¹⁹ Zaplašeni za nivnite "nedopirlivi vistini", odnosno ednostrani, selektivni i premolčani fakti, pa i falsifikati, del od postarata partiski oboena generacija, veštački ja podeli makedonskata istoriografija na "stari" i "mladi" istoričari. Pritoa, oddelni istoričari od taa postara generacija, namesto da bidat kritični kon svoite zabludi vo dotogašnoto tretiranje, odnosno vo crno-beloto i ideologizirano prikazuvanje na ulogata na oddelni istoriski ličnosti od ponovata makedonska istorija mnogu brzo i vešto plivaa vo novopartiskoto političko milje i stanaa glasogovornici za rehabilitacija na ličnostite na koi samite im ja dolžea vistinata.²⁰

Živeejći vo edno turbulentno i polno so neizvesnoti vreme, vreme obremeneto so brojni istoriki hipoteki, makedonskite istoriografi otvorija mnogu stari, no i novi dilemi koi nosat i sudbinski i civilizacijski iskušenija. Makedonskata istoriografija beše stavena vo pozicija da se bori so specifičnostite na segašna vremenska konkretnost kako i protiv neistoriskite ideologizacii (politiziranja) na nastanite, pojavite i procesite vo minatoto postavuvajći gi vo nivnite konkretni istoriski ramki i vo nivniot kontinuitet, bez ideološki, etnički ili partiski parcelizacii na tolkuvanjeto na istoriskata vistina.²¹

Zaradi takvite presvrti, golem del od intelektualcite se stavija vo pozicija da ja branat ili napadaat istorijata, da gi baraat aktuelnite greški vo dotogašniot razvoj na istorijata i na nejzinoto dotogašno tolkuvanje.²² Premolčuvanata istorija za niv značeše gubenje na mnogu od makedonskiot nacionalen identitet zašto, kako što zapišal E. H. Kar duri i vistinata za edno opštestvo može da se doznae od ona što

¹⁸ Istoriografija na Makedonija 1986-1995, IV, SDIRM. Skopje 1997, str. 207.

¹⁹ Zoran Todorovski, Makedonskata istoriografija i politikata (Aktuelni refleksii vo makedonskiot politički sistem). Vo: Makedonskata istoriska nauka. Skopje: INI, 2000, str. 505-517.

²⁰ Zoran Todorovski: Intevju. Vo: Delo, 24 oktombri 2003, str. 13.

²¹ Taka, pri krajot na osumdesetite, vo odbrana na dotogaš zacrtaniot kurs na makedonskata istoriografija, dr Ivan Katardžiev opomenuva na opasnosta od "manipulacijata i zloupotrebata na istorijata", naglasuvajći deka e nedopustljivo da se lepat paušalni etiketi na dotogašna istoriografija od nekakvi drugi politički poziciji (Ivan Katardžiev, Politika i istorija - istorija i politika, Vo: Istoriija, 23, 1987, br. 12, str. 9-29). Nasproti takvite gledanja na Katardžiev, dr Orde Ivanoski, vo predgovorot na svojata monografija za Nikola Karev, ušte vo 1991 godina zapišal: "od brojnite subjektivni neopravdani pričini na prvo mesto stoi žalosniot fakt što makedonskata kako i celata jugoslovenska istoriografija beše postavena da se razviva vrz dogmatsko-doktrinarna ideologizacija kojašto limitirački ja doziraa partiskite ideolozi i politički moćnici i ja pretvoraa vo uslužen servis na svojata monistička politika ... Soglasno takvite ideologizirani šemi makedonskite partiski ideolozi i političari proglasija deka istorijata na makedonskiot narod počnala so 1941 godina... So takvata dogmatizirana doktrina oddelni makedonski partiski teoretičari i političari nenaučno i navredljivo vrednuvaa krupni nastani i ličnosti od istorijata na makedonskiot narod." (Orde Ivanoski: Nikola Karev. Bitola: DNU Bitola 1991, str. 8-9).

²² Vo naučnata polemika se vkluču prof. dr Ilija Josifovski, sociolog, koj javno pobara od Institutot za nacionalna istorija da gi povleče svoite trudovi vo koi Narodnosloboditelna vojna (NOV), vrz osnova na dokumentite, ja tretira kako socijalna revolucija. Imeno, po analizata na dokumentite za NOV vo Makedonija, objaveni vo sedum knigi od strana na Institutot za nacionalna istorija, vo periodot od 1968 do 1983 godina (Izvori za osloboditelna vojna i revolucija vo Makedonija 1941-1945), spored Josifovski vo nitu eden od petstotinito dokumenti "ne se spomenuva deka vo toj period vo Makedonija imalo i socijalna revolucija" (Ilija Josifovski, Borbata za osloboduvanje od nenaučnite tezi se ušte e vo tek. Vo: Dnevnik, 22 januari 2000, str. 12).

istoriografijata go premolčala. Posebno ako se zeme faktot deka najgolemiot del od anatemisanite i premolčuvanite ličnosti bile tokmu onie koi ne go prifatile jugoslovenskoto rešenje na makedonskoto prašanje i se zalagale za suverena makedonska država.

Trudejći se kritički da se osvrnat kon minatit razvoju na makedonskata istoriografija, oddelni partiski ideoloji i akademski avtoriteti so zadocnuvanje konstatirata deka: "istorijata beše premolčuvana" (akad. Dančo Zografski); deka makedonskata istoriografija "grči vo boleštinata na zapečatenite fakti i dosta iskriveni komentari (akad. Gane Todorovski); deka "Politikata vo ovie prostori sekogaš ja koristela i ja manipulirala istoriskata nauka" (akad. Blaže Ristovski) itn.²³

No, i pokraj prisutnite tendencii za konzerviranje na sfaćanjata i tolkuvanjata, barajći go sopstveniot identitet kako svoe mesto vo istorijata, sekoja nova generacija neminovno doada vo sudar so prethodnoto vreme, so ona koe go prifaća, go negira ili vo koe gi nadograduva korenite. Identitetot e nešto kolektivno, no i mnogu lično, i bez razlika dali se raboti za identitet na ličnosta ili na nacijata, istoriskite ličnosti se najgolemiot izvor od koj gi crpime odblesocite na samoprepoznavanje i samoidentifikovanje. Skrateni vo ocenovanje na vistinskite vrednosti na mnogu ličnosti od najnovata istorija, nie bevme staveni duri i vo položba da bideme gubitnici na del od sopstveniot identitet.

Do sredinata na osumdesettite godini, makedonskata istoriografija ostana siromašna za celosno, naučno elaboriranje na poveće ličnosti od periodot među dve svetski vojni, a vo tie ramki, dojde do politizacija na ocenkite okolu ulogata na Metodija Šatorov - Šarlo (dali bil na antijugoslovenska, probugarska ili makedonska "linija").²⁴ Diskusii za ova isključitelna ličnost, se vodea ne samo vo ramkite na makedonskata istoriografija, tuku i poširoko. Šarlo, eden od sekretarite na Pokrainskiot komitet na KPJ za Makedonija, bil kritikovan na V Zemska konferencija na KPJ (vo oktovmri 1940 godina) zaradi negoviot stav za iseluvanje na srpskite kolonisti od Makedonija (koi bile naseleni so politička cel: asimilacija na makedonskiot narod) što go zastapoval na Pokrainskata konferencija na KPJ za Makedonija od 8 septemvri 1940 godina.²⁵

So golemo zadocnuvanje započna poserioznoto proučuvanje na ličnostite koi se vgradile vo osnovite na sovremenata makedonska država: Metodija Andonov - Čento,²⁶ Pavel Šatev,²⁷ Panko Brašnarov,²⁸ Petre Piruze - Majski,²⁹ Bogoja

²³ Zoran Todorovski: Heroite na "našeto" i na "nivnoto" vreme. Vo: Dnevnik, 26 februar 2003, str. 11.

²⁴ Za žal, beše objavena samo edna monografija za Šarlo čij avtor ne e akademski istoričar (Riste Buneski, Metodija Šatorov - Šarlo, Skopje: DNU Prilep 1996). Ova monografija doživea brojni kritiki zaradi odredeni tolkuvanja na istoriskite procesi i ličnosti (Jovan Ivanovski, Triumf na površnosta vo istorijata. Vo: Puls, 17 dekemvri 1998, str. 7).

²⁵ Zaradi vakviot stav na Šarlo i na Pokrainskata konferencija kon srpskite kolonisti, među drugoto, odbeležuvanje i proučuvanje na ova konferencija pretstavuše edna od istoriskite tabu temi vo SRM i SFRJ čie pokrenuvanje bi moželo da ima politički implikacii. Na 8. IX 1980 godina, po povod četriceset - godišninata od održuvanje na Konferencijata, togašniot Republički centar za ideološko-političko obrazovanie i studii vo Skopje organiziraše trkalezna masa, no materijalite od raspravata ne bea objaveni. Za žal se ušte ne e objavena posebna monografija i za istorijata na KPM/S KM, od nova istoriska distanca i oslobođena od partizacija.

²⁶ Za ličnosta i deloto na Metodija Andonov Čento, prvot pretседatel na ASNOM, bea organizirani nekolku sobiri i okrugli masi (Čento - čovek, revolucioner, državnik. Prilep: INI - DNU Prilep, 1993; Fidanka Tanaskova: Metodija Andonov Čento. Skopje: NIP Nova Makedonija, 1990).

²⁷ Početni čekori za ličnosta i deloto na Pavel Šatev se napraveni na naučniot sobir od koj e objaven zbornikot: Pavel Šatev, vreme-život, delo (1981-1951). Skopje: INI - Sobranie na Kratovo,

Fotev³⁰ i redica drugi ličnosti bez koi ne može da bide napišana najnovata istorija na makedonskiot narod. Rečisi site ovie ličnosti bea staveni vo arsenalot na "otpadnici" na Revolucijata vo koja gi vložile site svoi nadeži, soništa, borben duh i intelekt. Pravejći gi početnitate čekori vo proučuvanje to na oddelni "anatemisani" ličnosti, makedonskite istoriografi se ušte ne započnale so istražuvanja za Emanuel Čučkov, Lazar Sokolov, Vlado Poležina, Kiril Petrušev itn., za brojni makedonski intelektualci, členovi na ASNOM koi bile simnati od političkata scena zaradi sudiroto so "centralizmot" vo jugoslovenskata federacija ili vo čistkite za vreme na Informbiroto.

Makedonskata istoriografija nema celosna monografija za rasvetlivanje na ličnosta na Venko Markovski (1915-1988), učesnik vo Narodnoosloboditelna antifašistička vojna, eden od najtalentiranite makedonski poeti, avtor na deloto "Sovremeni paradoksi", vo koe go kritikoval jugoslovenskiot rakovoden centar. Toj bil politički diskreditiran neposredno po osloboduvanje to, osuden na 6 godini robija na Goli Otok (1955-1961) i prinuden na migrira vo Bugarija. Markovski e edna od najispolitiziranite istoriski ličnosti i od stranata na makedonskata i od stranata na bugarskata državno-partiska vlast i istoriografija.³¹

So decenii, ocenkite za ovie ličnosti, najčesto, se davaa spored političkoto nišalo na momentot (dali Partijata "da pušti" ili ne malku sloboda), so mnogu faktografija, so malku analitika, a ušte pomalku so filozofsko promislivanje na vremeto i ulogata na istoriskite ličnosti, vo edno opštество vo koe se gazeše čovekot koj istovremeno beše proglašen za "najgolemo dobro".

Pokraj navedenite ličnosti, vo novoto političko milje po 1991 godina se započna i so istražuvanje na premolčani nastani i ličnosti od makedonskoto nacionalno-osloboditelno dviženje od krajot na XIX i prvata polovina na XX vek.³² Vo

1996.

²⁸ Panko Brašnarov, najstariot delegat na Prvoto zasedanie na ASNOM koj se zalagal za integralno rešavanje na makedonskoto prašanje, tragično go završil svojot život na Goli Otok vo 1951 godina. Makedonskata istoriografija se ušte nema celosna monografija za ovaa značajna istoriska ličnost, osem naučniot sobir na koj se započna so obidot da se dadat istoriski argumentirani fakti okolu rasvetlivanje to na negovata dejnost (Panko Brašnarov, život i delo, 1883-1951. Titov Veles: INI - DNU Titov Veles, 1991), kako i obidot na dr Vera Vesković - Vangeli (Dosie Brašnarov. Skopje: Magor, 2003) da dade hronologija na životopisot na Brašnarov i da objavi del od dostapnata dokumentacija od negovoto dosie.

²⁹ Petre Piruze, prvot poverenik za pravosudstvo vo Prezidiumot na ASNOM, učesnik vo NOAV, bez sudska odluka i bez nikakva krivica bil odveden na Goli Otok. Značen prilog za rasvetlivanje na negovata ličnost i vremeto vo koe deluval se objavenite trudovi od naučniot sobir. Zbornik: Petre Piruze Majski - vreme, život, delo (1907-1980). Skopje: INI, 1997.

³⁰ Bogoja Fotev, eden od poverinicite na ASNOM, se samoubiva vo teška psihička kriza za vreme na rasčistuvanje to so privrzenicite na Informbiroto. Za nego e objavena edna monografija (Aleksandar Krstevski Koška: Bogoja Fotev. Skopje: Arhiv na Makedonija, 1998), kako i sećavanja na negoviot sin koj eden del od niv gi posvetil na svojot tatko (Jonče Fotev: Pisanija. Skopje: Veda, 2003).

³¹ Jovan Pavlovski: Zaminuvanje to na Venko. Vo: Puls, 14 maj 1998, str. 50-51; Zdrave Barutovski, "Podmetnato bugaromanstvo!": Vo: Makedonsko sonce, 7 januari 2000, str. 7-8.

³² Najprvo se pristapi kon objavuvanje na spomeni, dokumenti i memoarska literatura kako: VMRO (obedineta) Dokumenti i materijali, kn. I, II, Izbor redakcija i komentar I. Katardžiev, Skopje: INI, 1991; Idejata za federacija vo makedonskoto nacionalno-osloboditelno dviženje i negovite programski osnovi (1893-1935) : zbornik na dokumenti. Podgorvile: A. Hristov, M. Minoski. Skopje: MANU, 1994; Makedonskiot literaturni kružok vo Sofija, 1938-1941, Dokumenti. Izbor redakcija i beleški V. Tocinovski. Skopje: Arhiv na Makedonija, 1995; Nikola Petrov Rusinski: Spomeni. Prevod, redakcija i komentar prof. dr Darinka Pačemska - Petreska i prof. dr Vojo Kuševski., Skopje: INI, 1997; Dimče Adži Mitreski: Sećavanja za nastani i ličnosti od makedonskoto revolucionerno dviženje. Izbor, predgovor i redakcija Kuzman Georgievski. Skopje: INI, Matica Makedonska, 1997; Mihail

baranjata za "prepročitovanje na istorijata" se preocenuvaše i istražuvaše ulogata na nekoj od pripadnicite na VMRO među dvete svetski vojni, osobeno onie koi pripadaa, uslovno, na desnicata (Ivan Mihajlov, Aleksandar Protugerov, Todor Aleksandrov itn.).³³ Se otvorija polemiki okolu ulogata na nekoj učesnici vo NOAV na Makedonija 1941-1944 i vo Građanskata vojna vo Grcija 1944-1949³⁴. Osobeno čustvitelnite tabu temi za represijata i represiranite vo ramkite na avnojska Jugoslavija dobija ne samo mediumsko tretiranje, tuku se započna i so nivno posistematsko istražovanje. Među nadminatite tabu temi, spadaa i: pobunite vo makedonskata vojska vo početokot na 1945 godina so baranjata na vojnicite da trgnat kon Solun namesto kon Srem (t.n. nastani na Skopskoto kale); likvidaciite i strelanjata vo nekoj makedonski gradovi vo 1945 godina;³⁵ ličnostite od periodot po Vtorata svetska vojna koi došle vo sudar so "linijata" na Politbiroto na CK KPJ; potoa represijata nad građanite i ideološkite neistomislenici i protivnici na merkite na eksproprijacija na sopstvenosta (kolektivizacijata na seloto, otkupnata politika, razrešuvanjeto na problemot na bivšite kolonisti vo Makedonija); slučuvanjata okolu Informbiroto i Goli otok;³⁶ položbata na Makedonija vo jugoslovenskata federacija,³⁷ međuetničkite odnosi i etničkite promeni³⁸ itn.

Smatrakalev: Na makedonski temi. Izbor, prevod i predgovor dr Vasil Tocinovski. Skopje: Arhiv na Makedonija, Matica Makedonska, 1999; potoa zbornikot posveten na ušte edna tabu tema od makedonskata istoriografija do 1991 godina, vostanieto protiv srpskata okupacija vo Makedonija vo 1913 godina. Vo: Tikveškoto vostanie vo 1913 godina. Kavadarci: Muzej na Kavadarci, 1999. Novi podatoci i istražovanja za makedonskoto nacionalno-osloboditelno dviženje vidi kaj: Vančo Đorđiev: Sloboda ili smrt : makedonskoto revolucionerno nacionalnoosloboditelno dviženje vo Solunskiot vilaet 1893-2003, Skopje: Tabernakul, 2003.

³³ Značeaen prodor na toj plan napravi trudot na dr Zoran Todorovski: VMRO 1924-1934. Skopje: Zbor, 1998, baziran vrz istražovanje na dotogaš neiskoristena dokumentacija od bugarskite arhivi. Isto taka, na Filozofskiot fakultet bea odbraneti nekolku magisterski tezi koi go obrabotuvaat VMRO vo periodot među dvete svetski vojni (Nikola Žežov, Mirjana Ninčova i drugi). Tuka značeaen prilog pretstavuva i zbornikot na trudovi: Zlatna kniga 100 godini VMRO. Skopje: GLAS na VMRO-DPMNE, 1993.

³⁴ Za borbata na Makedoncite od egejskiot del na Makedonija (1941-1949) značajno e objavuvanjeto na poveće trudovi, među koi: Taško Mamurovski: Makedoncite vo Egejska Makedonija, 1945-1946. Skopje: INI, 1995; Risto Kirjazovski: Makedoncite i odnosite na KPJ i KPG 1945-1949 godina : oficijalni dokumenti so komentari, Skopje: Kultura, 1995; Taško Mamurovski: Mirka Ginova (1916-1946). Skopje: INI, 1996; Fani Martinova - Buckova: I nie sme deca na majkata zemja... Skopje: AM 1998; Risto Kirjazovski: Egejskiot del na Makedonija vo Građanskata vojna vo Grcija. Skopje: INI, 2001 i drugi.

³⁵ Za strelanjata vo 1945 godina, makedonskata javnost i istoriografija molčeše celi četiri-pet decenii. Taka, na primer, za strelanjeto bez sudenja i sudski presudi na 53 građani na Veles, bea objaveni samo odredeni napisi vo dnevniot pečat vo tekot na 1995/6 godina i duri togaš beše otkriena masovnata grobnica (S. Markovski: Počna ekshumanacijata na strelanite velešani. Vo: Nova Makedonija, 18 juni 1996) Za toa pišuva i dr Đorđi Malkovski: Ponovite proučuvanja vo makedonskata istoriografija. Vo: Aktuelni problemi vo makedonskata istoriografija i nastavata po istorija. Skopje: SDIRM, 1996, str. 76-80). Za pobunite vo makedonskata vojska vo januari 1945 godina, beše izdaden zbornik na dokumenti (Nastanite na Skopskoto kale. Skopje: Arhiv na Makedonija, 1995).

³⁶ Za represiranite po 1945 godina vidi: Ilija Maksimovski: Politički zatvorenik za Makedonija, Skopje: MRT-MR, 1991; Stojan Risteski: Sudeni za Makedonija (1945-1985), prvo izdanie. Skopje: Vreme, 1993; Stavre Džikov: Makedonija vo komunističkiot trijagolnik, Skopje: Đurđa, 1994; Na temata za Informbiroto vo RM e objavena samo monografijata na Gustav Vlahov (G. D. Vlahov: Na presvrtnica, kako ja vidov i doživeav 1948. Skopje: NIO "Studentski zbor" 1990), zbornik sečavanja (Golootočki svedoštva. Redakcija i komentar Dimče Najčevski. Skopje: Menora, 1999), kako i nekolku statii, kako na primer: Violeta Ačkoska: Suderot so Informbiroto i nekoj tekovi vo makedonskoto opštestvo (1948-1998). Istorija, 34/35, 1998/1999, br. 1-4, str. 81-96.

³⁷ Za toa vidi: Mihajlo Minovski: Avnojska Jugoslavija i makedonskoto nacionalno prašanje 1943-1946. Skopje: Menora, 2000; Violeta Ačkoska: Makedonija vo jugoslovenskata federacija 1943-1991, hronologija, Skopje: INI, 2001; Novica Veljanovski, Makedonija 1945-1991, državnost i nezavisnost.

Zaradi prisutnata politizacija na "albanskoto prašanje" na Balkanot, vo ramkite na makedonskata istoriografija se ušte ne e celosno istražen problemot na deluvanjeto na albanskiot separatizam i iredentizam (na pr. demonstraciite vo 1968 godina vo Tetovo i Gostivar ili t.n. "bunt za znameto", obidite za albanizacija na islamiziranite Makedonci, Turci i Romi, borbata za etnički čisti albanski paralelki vo Kumanovo 1986 itn., slučuvanjata vo 2001-ta godina itn.).³⁹

Vo ovoj period, isto taka, dojde do realizacija na dva poddamnešni proekti na Institutot za nacionalna istorija: Makedonski istoriski rečnik (MIR) i Povećetomna istorijata na makedonskiot narod, od antikata do najnovata istorija.⁴⁰ Makedonskiot istoriski rečnik iako beše zamislen vo povećetomni izdanija, beše objaven samo kako edna kniga vo koja se napravi izbor na odrednicite što gi rabotea rečisi site vraboteni vo INI i pogolem broj nadvorešni sorabotnici.⁴¹ Izleguvanjeto na rečnikot predizvika poveće polemiki niz javnosta i toa okolu napraveniot (ne najсреќen) izbor na ličnosti, nastani i pojavi, a potoa zaradi ocenkite na neкои pojavi i ličnosti vo nego itn.⁴²

Vo otvorenite procesi na preispituvanje i traganje po vistinata, osobena uloga i pripadna na partijata VMRO-DPMNE. Ova partija, na branot na probudeniot makedonski nacionalizam za oddeľuvanje od komunističkata federacija Jugoslavija, svoeto sovremeno postoenje go baraše vo liceto na istoriski odamna uništenata TMORO (VMORO) (Tajna/Vnatrešna makedono-odrinska revolucionerna organizacija), formirana vo Solun vo 1893 godina. Vo ovoj slučaj, so prisvojuvanje na istoriskoto ime VMRO, barajќi istoriski koren, ova partija donekade ja stavi istorijata vo funkcija na svoite sovremeni politički celi igraјќi i na kartata na patriotskoto čustvo na makedonskiot narod.⁴³

Skopje: INI, 2002.

³⁸ Za etničkite promeni vo Makedonija vidi: Stojan Kiselinovski: Etničkite promeni vo Makedonija (1913-1995). Skopje: INI, 2000. Vo: Etničkite promeni vo Egejska Makedonija vo XX vek, Skopje: Združenie na decata begalci od Egejskiot del na Makedonija, 2001. Trudot na dr Marija Taševa: Etničkite grupi vo Makedonija, istoriski kontekst. Skopje: Filozofski fakultet, 1997, isto taka go tretira problemot na položbata na malcinstvata i etničkite grupi i etničkite promeni vo Makedonija vo podolg istoriski period, od osmanskoto vladeenje do sredinata na devedesettite godini na XX vek.

³⁹ Dokumeti za položbata na albanskoto i drugi malcinstva vo RM objavile: Slavko Milosavljevski, Mirče Tomovski: Albancite vo Republika Makedonija, legislativa, politička dokumentacija, statistika, 1945-1995, Skopje: NIP Studentski zbor, 1997. Pokraj nekolku statii koi se odnesuvaat na međuetničkite odnosi vo RM, dr Violeta Ačkoska, go objavi monografskiot trud: Bratstvoto i edinstvoto pomeđu harmonija i disharmonija 1943-1974. Skopje: INI, 2003, kade zafaća del od međuetničkite odnosi vo periodot od Vtoroto zasedanie na AVNOJ do Ustavot od 1974 godina.

⁴⁰ Do 2003 godina bea objaveni pet tomovi na istorijata na makedonskiot narod, od koi poslednite tri toma se odnesuvaat na periodot od XIX i XX vek. Vo niv delumno se vneseni neкои novi soznanija za makedonskata istorija, međutoa, ne e napraveno neкое pozabeležljivo pomesutvanje vo metodološki pogled, kako i vo odredeni tolkuvanja na ličnostite i nastanite, vo odnos na tritomnata istorija na makedonskiot narod od 1969 godina. (Vidi: Istorija na makedonskiot narod, tom treći, Makedonija vo devetnaesettiot vek do Balkanskite vojni (1912-1913). Redaktor dr Krste Bitovski, Skopje: INI, 2003; Istorija na makedonskiot narod, tom četvrt :Makedonija među Balkanskite i Vtorata svetska vojna (1912-1941). Redaktor dr. Ivan Katardžiev. Skopje: INI, 2000; Istorija na makedonskiot narod : Makedonija vo Vtorata svetska vojna - Narodnosoloboditelnata antifašistička vojna vo Makedonija (1941-1945). Redaktor dr Novica Veljanovski. Skopje: INI, 2003).

⁴¹ Makedonski istoriski rečnik. Glaven urednik dr Stojan Kiselinovski. Skopje: INI, 2000.

⁴² Osobeno žestoki polemiki predizvika odrednicata za poznatiot filolog Blaže Koneski i za kodifikacijata na makedonskiot literaturni jazik (Makedonski istoriski rečnik, isto, str. 245).

⁴³ Dr Krste Bitovski, kako pretstavnik na t.n. "stari" istoričari, go kritikova stavot na VMRO-DPMNE da se promovira kako prodolžuvač "na borbite na makedonskiot narod za sloboda od formiranje na VMRO (1893) do denes, so isklučok se razbira, na borbite rakovodeni od makedonskite komunisti (1941-1945) koi ja inauguriraat makedonskata nacionalna država" (Krste Bitovski:

So pojavata na partijata VMRO-DPMNE se zasiluva buntot protiv seto ona koe vo istorijata gi sopiralo baranjata za makedonska samobitnost i pravo na povtorno obedinuvanje po tragičnite delbi na negovata etnička teritorija i narod vo balkanskite i Prvata svetska vojna.⁴⁴ Seto toa beše prosledeno so izrazen antikomunizam i antijugoslovenstvo, a ponekogaš se gubeše i merkata za ramnoteža i realnost. Projaveniot antikomunizam, kako instrument na političkata borba na VMRO-DPMNE protiv naslednicite na bivšite komunisti - SDSM, vo odredeni momenti odeše do postavuvanje na novi ideološki kriteriumi i etiketiranje na istoričarite, duri i do celosno negiranje na rezultatite na seta dotogašna istoriografska produkcija. Pritoa se otvori polemika i za kontinuitetot na VMRO,⁴⁵ za preocenska na ličnostite vo nego, no i za jazikot, zašto, spored togašniot lider na VMRO-DPMNE, Ljubčo Georgievski, "rečisi vo celost ja prifativme srpskata azbuka i golem broj srpski zborovi, odrekuvajći se od svojata iljadagodišna tradicija..."⁴⁶ Vakvite krajnosti, kolku i da bea neodmereni, donekade deluvaa otreznuvački za oddelni preocenki na istoriskite nastani i ličnosti i rezultiraa so objavuvanje na trudovi so sosema sprotivna proveniencija od dotogašnata komunistička.

Od drugata strana, bea formirani etnički čisti albanski partii vo čii programi vlezee formiranjeto na "Golema Albanija" kako krajna politička cel na Albancite. Ovie partii svojata golemodržavna ideja ja baziraat vrz matni i nedovolno istoriski izdržani i dokažani teorii za ilirskoto poteklo na Albancite.⁴⁷ Inspirirani od ekstremen nacionalizam i šovinizam nesvojstven za evropskite opštestveni tekovi i sfaćanja na pragot na XXI vek, nerealno se povikuvaat na nekakvo istorisko pravo na Albancite na pogolemiot del od Balkanot kako ilirska pratatkovina, a Makedoncite i drugi narodi gi smetaat za natrapnici koi ja zavzele nivnata istoriska teritorija. Vospituvani i obrazuvani, vo najgolem broj, na Prištinskiot univerzitet ili na Univerzitetot vo Tirana, ovie intelektualci deluvaat vrz mladata albanska populacija vo Republika Makedonija na koja i se pretstavuva "romantična" i "golema"

Ignoriranje na makedonskata istoriografija. Vo: Nova Makedonija, 30 juli 1995 godina, str. 11).

⁴⁴ Eden od povećegodišnite lideri na VMRO-DPMNE, togašen premier, Ljubčo Georgievski vo polemika so grupa makedonski intelektualci koi go prizivaa so ocenka deka negovata vlada (1998-2001) ja vodi državata vo "nacionalna katastrofa", naveduvajći gi nivnite "komunistički zaslugi", a i služenje na UDB (kako na primer navodniot "folklorist") među drugoto gi prašuva: "Kade bevte so Vašiot krik koga avtorot na ovoj tekst zboruvaše za samostojna Makedonija, koja moravme da ja izvlečeme od jugoslovenski kandži, a Vie site do eden, ako ne se lažam, otvoreno zastapuvavte teza deka Jugoslavija mora da ja spasite... Kade bea gospoda Vašite krikovi za rasprodažbata na Makedonija vo vremeto na bivša Jugoslavija koga sistematski gi seleše Albancite od Kosovo i Južna Srbija vo Makedonija? Kade bea Vašite krikovi koga prethodnata vlada im go prizna državjanstvoto na 150.000 Albanci od Kosovo i Južna Srbija... Činam deka maksimalno povtorno ja stavivte vo služba Vašata intelektualnost na politikata, ili potočno političkata histerija koja ja diktira včerašnata vlast (se misli na vlasta na SDSM, b/n.)..." (Ljubčo Gergievski: Koi se "nezavisnite" intelektualci zagriženi za državata. Dnevnik, 28 oktombri 2000, str. 11).

⁴⁵ Na primer, vo 1993 godina, vo partisksta presmetka so VMRO-DPMNE od stranata na neкои visoki državni funkacioneri, pretstavnici na SDSM beše negirana istoriskata uloga na VMRO (Vidi: Zoran Todorovski: Makedonskata istoriografija i politikata (aktuelni refleksii vo makedonskiot pluralistički sistem). Vo: Makedonskata istoriska nauka, Skopje: INI, 2000, str. 514).

⁴⁶ Ljubčo Gergievski: Ostvaruvanje na vekovniot son. Skopje: NIP Nova Makedonija, 2001, str. 20-21.

⁴⁷ Za potekloto na Albancite i falsifikatite vo nivnata istorija vidi kaj: akad. Kaplan Burović: Stvarnost i albanske iluzije. Ženeva: Izdavačko preduzeće Balkan, 2000.

istorija na sosedna Albanija, a ne na državata vo koja egzistiraaat⁴⁸ so što istorijata se stava vo direktna funkcija na narušuvanje na međuetničkata tolerancija i sožitelstvo.

Razbranetata politička scena vo RM gi podeli istoričarite na, uslovno kažano, dva tabori. Eden del od niv, t.n. "stari istoričari" ostanaa na branicite na oficijalnata istoriografija koja se finansiraše, pišuvaše i izučuvaše do 1991 godina i smetaa deka ne e potrebno prepročituvanje na istorijata zašto se što e kažano i napišano ima naučna argumentacija. Tie vsušnost bea na ideološkite poziciji na SDSM ili potočno na bivšiot SKM i teško može da gi prifatat brzite promeni što se slučuvaa vo materijalniot život i vo svesta na luđeto. Baranjeto za prepročituvanje go smetaa kako atak vrz pridobivkite na NOAV i na makedonskata država do 1991 godina.⁴⁹ Poodelni avtoriteti na istoriskata nauka, zloupotrebuvajći gi mediumite, pribegnaa duri kon diskvalifikacija na pomladite istoričari deka se želni za afirmacija, a najlošata varijanta beše proglašuvanje na "bugaraši"⁵⁰ oti se drznale da gi iznesat premolčuvanje vistinini ili vrz osnova na novi dokumenti i argumenti da pretstavat del od anatemisanite istoriski ličnosti ili pak da ja kažat i drugata strana na medalot koga se raboti za glorifikacija i nerealno ocenuvanje na istoriskite ličnosti⁵¹.

Eden pomal del od istoriografite premina na linijata na apologeti na vmrovskata politički dirigirana vistina za istoriskite slučuvanja i ličnosti. Najmaliot i najekstremen del od makedonskite istoričari i drugi intelektualci ja negiraa samata posebnost na makedonskata nacija, smetajći ja ednakva so bugarskata. Nekoi od niv, vo silniot napliv na srbofopstvo⁵² što odeše zaedno so kritikite na t.n.

⁴⁸ Vakvata svrtenost kon istorijata na Albanija i na Kosovo, pa duri za Albancite vo Grcija (za što se potencira etničkoto čistenje na Albancite vo Čemerija) kulminiraše i vo raspravite za izrabotka na nastavnite programi po istorija vo Republika Makedonija. Rečisi bez isključok etničkite Albanci vo komisiite, odnosno albanskite istoričari, baraa izučuvanje na istorijata na Albanija i na Kosovo. Nasproti niv, kolegite od makedonskata etnička zaednica baraa decata vo Makedonija da učat za ličnostite i nastanite na Albancite vo Makedonija, a istorijata na Albancite vo sosednite državi da ja izučuvaat vo ramkite na delot za balkanskata istorija, odnosno vo ramkite na istorijata na sosednite državi na Republika Makedonija.

⁴⁹ Najpoveće polemiki se vodea okolu prašanjeto na narodnite heroj, so ogled na toa što osvedočeni makedonski borci i antifašisti ne dobile orden "Naroden heroj" (Robert Šotarovski: Postojat li makedonski narodni heroj?. Vo: Denes, 27 noemvri 1997, str. 23-25).

⁵⁰ Vo ramkite na proučuvanje ili preispituvanje na ulogata na oddelni istoriski ličnosti spada na primer, Todor Aleksandrov ili Vančo Mihajlov, vodači na VMRO vo periodot među dvete svetki vojni. Osobeno golema razdvizenost na javnosta predizvika panihidata održana vo Štip na grobot na Todor Aleksandrov na koja učestvuvaat pretstavnici na VMRO-DPMNE (Nitu đavolot ne e tolku crn, nitu angelite se tolku beli. "Večer", 30 i 31 januari 1999, str. 12-13). Za razlika od "komunističkoto" tolkuvanje na ulogata na Aleksandrov kako bugarski eksponent vo makedonskoto revolucionerno dviženje, na javnosta i se prezentiraa fakti deka vo razvojniot pat na ovaa ličnost ima različni fazi i deka ne može da se ocenuva so ideološki kriteriumi. Isto taka, povtorno se postavlja na prepročituvanje različni fazi i aktivnosti na ličnostite od "levicata" vo Makedonskata revolucionerna organizacija kako, na primer, Dimo Hadži Dimov, Đorče Petrov, Petar Čaulev, Pavel Šatev, Dimitar Vlahov i mnogu drugi. (Zoran Todorovski, Intervju. Vo: Delo, 24 oktombri 2003, str 14).

⁵¹ Na taa linija beše karakterističen sporot pomeđu akad. Ivan Katardžiev i dr Zoran Todorovski. Tvoreštvo na dr Todorovski, vo najgolem del, gi opfaća najkontraverzните i najneistraženite procesi i ličnosti od makedonskata istorija vo prvata polovina na dvaesettiot vek, ličnosti koi vo prethodniot period bea ocenuvani isključivo od pozicijate na "služenjeto" na bugarskata politika. Barajći merka vo takvite krajni ocenki, vrz osnova na novi arhivski istražuvanja, Todorovski postavi poveće istoriski prašanja i dilemi za nivno preocenuvanje i preispituvanje. Za žal, niz mediumite beše etiketiran kako "Bugaraš". (Zoran Todorovski: Intervju. Vo: Delo, isto, str. 15).

⁵² Na primer, srbofopstvoto dojde do izraz so veličanje na ličnost na atentatorkata Mara Buneva. Na 13 januari 1928 godina vo Skopje, Buneva go ubila pravniot referent Velimir Prelić, koj od

srbokomunizam duri se откаžuvaa od makedonskiot nacionalen identitet, barajci gi svoje "istoriski koreni" vo bugarskoto tolkovanje i prisvojivanje na makedonskata istorija. Razbirlivo e deka toa bea poveće politički kalkulanti, a mnogu pomalku seriozni istražuvači.⁵³

Taka, niz celiot naveden period, niz javnosta se vodea polemiki okolu toa, koj e na kakva linija. Dokolku se branea rezultatite od dotogašnata istoriografija, so nedostatok na doza na kritičnost kon nejinite ideološki koordinati, značeše da se bide na linijata na jugoslovenstvoto, koe vo prvite devedesetti beše nepopularno i lesno se lepeše etiketata "srbo-komunist". Nasproti ovaa nekritički orientirana grupa, se naodaše spomenata grupa intelektualci koji pokažuvaa izrazen antikomunizam. Tie go negiraa seto ona što makedonski narod go steknal vo Narodno-osloboditelnata antifašistička borba vo tekot na Vtorata svetska vojna. Ovie negiranja i osudi na dotogašnoto tolkovanje na NOAV bea najžestoki vo samiot početak na devedesetite godini. Togaš blatenjeto na NOAV i na nejinite učesnici dobi krajno grubi i nerealni dimenzii. Proglasenata dezideologizacija beše samo formalna parola zad koja se plukaše vrz golemite nacionalni i osloboditelni pridobivki na makedonskiot narod vo negovata ponova istorija. Se baraše revizija na se i sešto bez objektivni sogleduvanja na faktite deka Makedonija imaše plejada sinovi, makedonski patrioti i antifašisti koji zagina za Makedonija i za ostvaruvanje na nejinata državnost.⁵⁴

Pod plaštot na dezideologizacija, od novi ideološki pozicii, se vršeše žestok napad vrz učesnicite vo NOAV (bez da se vodi smetka dali se raboti za poginati borci ili ličnosti koji so ništo ne gi zloupotrebile svoje ideali) i na drugi ličnosti od "vremeto vo i po Revolucijata", a se idealiziraa "žrtvite na komunizmot". Od

strana na VMRO se smetal za odgovoren za sudenjeto na členovite na MMTRO (Mladata makedonska tajna revolucionerna organizacija), koja pretstavuvaa podmladak na VMRO vo Vardarska Makedonija (Vidi: Violeta Ačkoska, Nikola Žežov: Predavstvata i atentatite vo makedonskata istorija. Skopje: Makavej, 2004, str. 281-282).

⁵³ Istražuvajci go razvojot na makedonskata istoriografija, Ulf Brunnbauer zabeležal deka vo 1996 godina, opozicioniot vodač (a premier od 1998 do 2002 godina) Georgievski makedonskata forma Ljupčo ja zamenil so bugarskata Ljubčo, a koga VMRO-DPMNE ja prevzela vlasta vo 1998 godina, državната televizija (MTV) počnala da emituva dnevna programa Govorete makedonski, vo koja "se zboruva za pravilnoto koristenje na makedonskiot jzik - kako makedonskite zborovi da gi zamenat srpskite" (Ulf Brunnbauer: Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost : historioografski mitovi u Republici Makedoniji (BJRM). Vo: Historijski mitovi na Balkanu. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003, str. 323). Pisatelot Mladen Srbinovski koj deklariraše bugarski nacionalen karakter na makedonskata nacija beše postaven od strana na Vladata na VMRO-DPMNE vo 1999 godina za direktor na nacionalnata univerzitetska biblioteka "Kliment Ohridski" vo Skopje. Od branšata na istoričarite karakterističen e primerot so Dimitar Galev koj otide vo krajnosti so veličanje na oddelni ličnosti od istorijata na VMRO među dvete svetski vojni izednačuvajci gi ocenkite za niv so bugarskite prisvojivanja i tolkovanja na makedonskata istorija. (Vidi: Dimitar Galev: Todor Aleksandrov, od avtonomija do samostojna država, Skopje 1995).

⁵⁴ Vo ovoj del e interesna i so nov pristap monografijata na Vera Taleska - Nikolovska: Potraga po vistinata (Prilep: DNU Prilep, 1996) vo koja se opišuvaat poslednite 45 dena od smrtta na borecot Borka Taleski so site kontroverzi okolu negoviot tragičen kraj i traganjeto po mestoto kade bil zakopan. Jordan Cekov-Dane, učesnik vo NOAV, poseben monografski trud posveti na svojot soborec Panče Pešev, kompozitor i predvoen člen na KPJ, isključen od partiskite redovi (Jordan Cekov-Dane: Panče Pešev - kazna što obvinuva. Skopje: Knigoizdatelstvo MI-AN: 2002). Značeaen prilog kon rasvetlvanjeto na ličnostite od NOAV pretstavuvaat zbornicite od naučnite sobiri: Kuzman Josifovski - Pitu, vreme - život - delo, 1915-1944. Skopje: INI - DNU, Prilep: 1995; Blagoj Jankov - Mučet, o život i delo (1910-1944), Skopje, INI, 1997. Značajni se i objavenite zbornici na naučni prilozii koji ja opfaćaat regionalnata istorija vo periodot 1941-1945 (Prilep i Prilepsko, Tikvešijata, Ohridsko-struškiot region, Veles i Veleško itn.).

ideološkoto korito na komunizmot, ličnostite se stavaa vo ideološkoto korito na antikomunizmot. Do krajni granici se zanemaruvaše patriotizmot i makedonskata nacionalnoosloboditelna misija na učesnicite vo NOAV, a kako osnoven kriterium se zemaše nivnata pripadnost vo redovite na Komunističkata partija, kako nositel na "ednoumieto". Istovremeno, deluvanieto i ulogata na KP ne se ocenuvaaše istoriski - od aspektot što nejinoto postoenje i dejnost značele vo uslovite pred i vo tekot na Vtorata svetska vojna i kakvi alternativni postoele, tuku se ocenuvaaše so nejinata hipokrizija od krajot na osudesettite godini od sosema drugi aktuelno-partisko-politički poziciji. Pritoa, duri se odeše do negiranje na osloboditelniot karakter na NOAV i taa se ocenuvaaše kako dogmatska kontrarevolucija. Na živite akteri im se prigovaraše deka ja žrtvuvala Makedonija, deka ne go ostvarile nejinoto celosno obedinuvanje i osloboduvanje, deka ja propuštile edinstvenata istoriska šansa.⁵⁵ No ona što beše najzastrašuvачko e insistiranje na istorijata da počne od toj moment, isto, kako što toa se sluči i vo 1945-ta godina ili kako što zabeležuva dr Darinka Petreska "se dobiva vpečatok deka ni se povtoruva istorijata. Sekoja politička partija ili koalicija smeta deka od nea počnuva istorijata i se obiduva da gi negira ne samo rezultatite na prethodnite politički i državni faktori tuku i na naučnite rabotnici, na šteta na makedonskiot nacionalen identitet, na državniot suverenitet i na istoriskite koreni na državnosta na makedonskiot narod".⁵⁶

Sepak, vo toj napliv na različni struenja i sprotivni gledišta, najgolemiot del od naučnicite baraa novi patišta na izrazuvanje i tolkuvanje na istorijata, zapazuvajći ednakva ekvidistanca i kon t.n. "komunjarski" i kon t.n. "vmrovski istoriski vistini". Taka, i pokraj postojnite ideološko-partiski ocenki i pritisoci, stana jasno deka ne postoji istoriska vistina dadena zasekogaš, ako pod toj poim podrazbirame objasnuvanje na određen nastan, pojava ili istoriska ličnost vrz osnova na raspoloživite fakti i metodologija koja ovozmožuva istorijata samostojno i realno da go proučuva minatoto, so što će ovozmoži i temelno proučuvanje na segašnite odnosi vo opštstvoto i pravcite na negoviot razvoj. Zatoa bi go povtorile često postavuvanoto prašanje: Kade e krajot na istorijata, kade e početokot na segašnosta, a kade na idninata?

Razmislujajći okolu odgovorot nie neminovno ja prifaćame i dinamičnost na istorijata i razvojnata komponenta na istoriskata nauka, kako živ organizam koj e vo postojano nadograduvanje i doosoznavanje, vo neprekinljivo i se potočno i poprodlabočeno otkrivanje na minatite sobitija. Vo tie ramki, celata istorija bi bila sivilo dokolku ne go probuduva duhot na sekoja nova generacija od novo, na svoj način, da gi doživuva i promisluva minatite sobitija i da ja prepročituva istorijata.⁵⁷

⁵⁵ Samo edna kusa anketa pomeđu masata učesnici i sovremenici na NOAV, može sosema da ja demantira takvata teza. Iako vo periodot do krajot na osumdesette godini, diskusiite po ovoj problem se smetaa kako nacionalizam i separatizam i pogolem del od ličnostite se plašea iskreno da ja kažat vistinata, brojnite učesnici i sovremenici na Vtorata svetska vojna, nema dilema vo iskazot deka prvo i osnovno za niv bila slobodna i obedineta Makedonija. Sekoj seriozen istražuvač so analiza na sostojbite na Balkanot i von nego, ne samo vo periodot na Vtorata svetska vojna, tuku i za celokupnata evropska međunarodna politika vo 19 i 20 vek može da go najde realniot odgovor. Što i kolku se moželo?

⁵⁶ Darinka Petreska: Političarite se minlivi, narodot e večen. Vo: Makedonsko sonce, br. 386, 16 noemvri 2001, str. 6.

⁵⁷ Vidi: Violeta Ačkoska: Makedonskata istoriografija i neкои metodološki aspekti vo proučuvanje na ličnostite od najnovata istorija. Vo: Godišnik na Filozofski fakultet. Skopje: Filozofski fakultet, 2000, str. 47-60).

Koga bi sakale da go izvlečeme najpozitivnoto vo procesite na tranzicija na makedonskata istoriografija, sepak bi go potencirale otvoranjetu na novite horizonti pred makedonskite istoričari (dezideologizacija, raznobrazie na metodološki pristapi i multiperspektivnost vo promislivanje na istorijata). Tie, i pokraj doziranata sloboda, i pokraj rudimentiranata demokratija, ja promoviraa možnosta za izbor na alternativni. Taka, iako i ponatamu se čustvuvaa obidite na političkite strukturi na vlast suptilno (ili preku svoi pretstavnici od mediumite) da promoviraat i da stavaat vo senka "podobni" i "nepodobni" istoričari, "za" i "protiv" novoto čitanje na istorijata, procesite na demokratizacija nikoj ne možeše da gi sopre. Najgolemiot broj makedonski istoričari go ispolnija otvoreniot prostor za izbor na alternativni, za novi vidovanja na istite zbidnuvanja, ne vrz baza na ideološki kalapi i emocii, tuku vrz osnova na brojni novi istoriski fakti i metodološki pristapi. Demokratizacijata pomogna da se oslobodat od avtocenzurata i slobodno da gi istražuvaat i iskažuvaat onie nastani i ličnosti koi vo prethodniot period bea premolčuvani ili kritikuvani od ideološki pozicii.

Taka, prifaćajći gi predizvicate na novoto vreme, kako i sudot za početnata "detska bolest" na makedonskata istoriografija vo nejinite prvi i krupni čekori na planot na proučuvanje na istorijata, denes vo Republika Makedonija se promoviraat nastojuvanja za celosna naučna valorizacija na istoriskite procesi, nastani i ličnosti, pri što vrednosnite sudovi poveće nema da se donesuvaat vrz osnova na potrebite na opštественata ili politička moć, tuku vrz osnova na naučno izdržani fakti i argumenti, bez predrasudi i streotipi.

LITERATURA

Aktuelni problemi vo makedonskata istoriografija i nastavata po istorija. Skopje: Sojuz na društva na istoričarite na Republika Makedonija (SDIRM), 1996.

Ačkoska V.: Makedonskata istoriografija i neкои metodološki aspekti vo proučuvanje na ličnostite od najnovata istorija. Godišnik na Filozofskiot fakultet. Skopje 2000, 47-60.

Ačkoska V.: Politikata i istoriografijata 1944-1998. Makedonskata istoriska nauka, Skopje: INI, 2000, 487-503.

Brunnbauer U.: Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost : historio-grafski mitovi u Republici Makedoniji (BJRM). Historijski mitovi na Balkanu. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2003, str. 291-328.

Georgievski Lj.: Ostvaruvanje na vekovniot son. Skopje: NIP Nova Makedonija, 2001.

Istoriografija na Makedonija 1986-1995, IV. Skopje: Sojuz na društva na istoričarite na Republika Makedonija (SDIRM), 1997.

Kar E. H.: Što e istorijata, Skopje: Kultura 1990.

Katardžiev I.: Politika i istorija - istorija i politika. Istorija, XXIII. Skopje 1997, br. 12, 9-29.

Katardžiev I.: Makedonija Sto godini po Ilindenskoto vostanie. Skopje: Kultura, 2003.

Makedonski istoriski rečnik, red. Stojan Kiselinovski. Skopje: INI, 2000.

Makedonskoto nacionalno dviženje 2001. Skopje: Menora, 2002.

Petreska D.: *Političarite se minlivi, narodot e večen. Makedonsko sonce*, Skopje, 16. 11. 2001, br. 386.

Todorovski Z.: *Makedonskata istoriografija i politikata (aktuelni refleksii vo makedonskiot pluralistički sistem)*. Makedonskata istoriska nauka. Skopje: INI, 2000, str. 505-517.

Trebst S.: *Bugarsko-jugoslovenskata kontraverza za Makedonija 1967-1982*. Skopje: INI, 1997.

Violeta Ačkoska

MAKEDONSKO ZGODOVINOPISJE MED DEMOKRATIZACIJO IN STRANKARSTVOM

P o v z e t e k

Značilnost prehodnega obdobja med letoma 1991 in 2003 v Republiki Makedoniji so prizadevanja večine makedonskih zgodovinarjev in izobražencev, da bi zgodovinopisje obvarovali pred skruitvami in političnimi zlorabami. Zgodovinopisci so bili že od vsega začetka razdeljeni pri vprašanju sprejemanja ali nesprejemanja ocene stanja zgodovinopisja in vloge politike pri njegovem oblikovanju do leta 1991. Navkljub govorjenju o demokratizaciji in opuščanju ideologije so si vodilne politične stranke nadele vlogo zgodovinskega razsodnika. Prišlo je do prerekanj o tem, kdo naj bi se držal "bolgarske" linije glede sprejemanja kontinuitete oziroma diskontinuitete stranke IMRO in glede zgodovinske vloge različnih makedonskih revolucionarnih organizacij s konca 19. in prvih desetletij 20. stoletja. Druge polemike so bile povezane s "probolgarskimi" in "srbsko-komunističnimi" težnjami pri nastanku, razvoju in značaju makedonskega naroda in države. Ponovno so bila postavljena merila o tem, kakšni naj bi bili "primerni" oziroma "neprimerni" zgodovinarji. Obstaja tudi razhajanje glede sprejemanja ali zavračanja ohridskega okvirnega sporazuma in ustavnih sprememb, ki so makedonskemu ljudstvu kratile zgodovinsko pravico do lastne države.

V tako različnih in pogosto konfliktnih pogojih je prišlo do razširitve zgodovinske tematike. Objavljena so bila številna dela, od katerih mnoga obravnavajo dogodke in osebe z različnih zornih kotov in gledišč. Natisnjenih je bilo tudi veliko spominov, ki so bili do leta 1991 pod embargom. Z nenehnim bojem zgodovinarjev za zgodovinsko resnico in navkljub iskanju nove "primernosti" si makedonsko zgodovinopisje utira nove poti k metodološki in vsebinski obogatitvi.

MACEDONIAN HISTORIOGRAPHY BETWEEN DEMOCRATIZATION AND PARTYSATION

S u m m a r y

The period of transition in the Republic of Macedonia (1991-2003) is characterised by the efforts of most Macedonian historians and intellectuals to preserve the history from desecration and political abuse. Since the very beginning, historiographers have been divided on the question of accepting or refusing the assessment of the state of historiography and the role of politics in its shaping up before 1991. Despite the proclaimed democratisation and the abandonment of ideology, leading political parties in the country assumed the role of historical appraiser. Disputes have arisen over who was on the "Bulgarian" line regarding the acceptance of the continuity or discontinuity of the IMRO Party and the historical role of various Macedonian revolutionary organisations at the end of the nineteenth and during first decades of the twentieth century. Other disputes have been related to the "pro-Bulgarian" and "Serbo-Communist" leanings in the emergence, development and character of the Macedonian nation and state. The criteria for "correct" and "incorrect" historians have been re-established. There are disputes over the acceptance or refutation of the Ohrid frame agreement and the constitutional changes which abridged the historical right of the Macedonian people to its own statehood.

In such different and often conflicting conditions historical themes have been broadened. Numerous works have been published. Many of them deal with events and persons from different perspectives and viewpoints. Also, many memoirs which were under embargo in the period up to 1991 have been published. Macedonian historiography is treading new paths towards enrichment in terms of methodology and contents, by means of a continuous struggle by historians for historical truth, despite

the search for a new "correctness".

1.01
Prejeto 22. 9. 2004

UDK 930(497.6)

Boro Bronza*

Novija historiografija (1990-2003) o Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata

APSTRAKT

Talas demokratskih promjena s kraja osamdesetih i početka devedesetih godina XX vijeka nije u Bosni i Hercegovini doveo do liberalizacije i demokratizacije historiografije nego do razbuktavanja radikalnih nacionalističkih tendencija. Rat 1992-1995 dodatno je vulgarizovao nekoliko godina ranije započete procese. Posljedica toga je bila stravična devalvacija historiografskih dostignuća. Percepcija međuratnog perioda (1918-1941) nije u novonastalim okolnostima predstavljala izuzetak. Tako je i njeno osnovno obilježje različitost u pristupu, što se prevashodno prelama kroz prizmu etničkog (političkog) aspekta.

Neki od ključnih problema kojima su se istoričari bavili tokom posljednjih godina bili su pitanje prisustva demokratskih institucija u Bosni i Hercegovini i, naročito, problem postojanja državno-pravnog kontinuiteta Bosne i Hercegovine u opserviranom razdoblju između dva rata. Nažalost, nije došlo do rješavanja krucijalnih pitanja, kao ni do određenih evolucionih promjena u metodološkom pristupu tematici. Poželjna interdisciplinarnost se pojavljivala samo sporadično.

Ključne riječi: historiografija, Bosna i Hercegovina, međuratno razdoblje (1918-1941), komunizam, nacionalizam, demokratija

IZVLEČEK

NAJNOVEJŠE ZGODOVINOPISJE (1990-2003) O BOSNI IN HERCEGOVINI ZA OBDOBJE MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Val demokratskih sprememb ob koncu osemdesetih in ob začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja v Bosni in Hercegovini ni privedel do liberalizacije in demokratizacije zgodovino-pisja, ampak do razpihovanja nacionalističnih teženj. Vojna med 1992. in 1995. letom je vulgarizirala procese, ki so se začeli nekaj let prej. Posledica vsega tega je bilo grozljivo razurednotenje dosežkov zgodovino-pisja. Gledanje na obdobje med dvema svetovnima vojnama (1918-1941) v novonastalih okoliščinah ni bilo nobena izjema. Tako je tudi njegova temeljna značilnost raznolikost v pristopu, ki se pretežno prelamlja skozi prizmo etničnega (političnega) vidika.

Med ključnimi problemi, s katerimi so se zgodovinarji ukvarjali v zadnjih letih sta bili vprašanje navzočnosti demokratičnih ustanov v Bosni in Hercegovine in zlasti vprašanje obstoja državno-pravne kontinuitete Bosne in Hercegovine v obravnavanem času med obema vojnama. Žal do reševanja bistvenih vprašanj ni prišlo, kot tudi ne do določenih

* Mag., asistent za Opštu istoriju novog vijeka, Odsjek za istoriju, Filozofski fakultet Banja Luka, BiH-78000 Banja Luka, Bana Lazarevića 1.

razvojnih sprememb v metodološkem pristopu k tematiki. Tako zaželjena interdisciplinarnost se je pojavljala zgolj občasno.

Ključne besede: istoriografija, Bosna in Hercegovina, medvojno razdobje (1918-1941), komunizem, nacionalizem, demokracija

ABSTRACT

NEWEST HISTORIOGRAPHY (1990-2003) OF BOSNIA HERZEGOVINA FOR THE PERIOD BETWEEN WORLD WARS

The wave of democratic changes at the end of the 1980's and at the beginning of the 1990's in Bosnia Herzegovina, instead of leading towards liberalisation and democratisation of historiography, became a platform for the launching of radical nationalistic tendencies. The 1992-1995 war additionally vulgarised the processes which had begun several years earlier. This resulted in a horrific devaluation of the historiographic achievements. The perception of the 1918-1941 period was no different in comparison to other eras. Thus, its fundamental characteristic is the difference in approach, which breaks in the prism according to individual ethnic (political) aspects.

Among the key questions dealt by historiographers in recent years was the presence of democratic institutions in Bosnia Herzegovina, and, in particular, the question of the continuity of the state of Bosnia and Herzegovina in the period between the two world wars. Unfortunately, key historic questions from this period remained unresolved and there were no particular evolutionary changes in the methodological approach. The much desired interdisciplinarity occurred only sporadically.

Key words: historiography, Bosnia Herzegovina, period between World Wars (1918-1941), communism, nationalism, democracy

Talas demokratskih promjena koji je krajem osamdesetih godina XX vijeka zahvatio Srednju i Istočnu Evropu, te uzdrmao i potpuno uništio gotovo polustoljetni komunistički monolitizam upravo je na prostoru bivše Jugoslavije implicirao najradikalnije posljedice. Bosna i Hercegovina, kao specifična republika u jugoslovenskoj konstelaciji sa izraženom multietničkom strukturom, te kao prostor u kojem istorijsko nasljeđe nije ostavilo gotovo nikakve tragove demokratskih tradicija, bila je naročito osjetljivo tlo u novonastaloj situaciji.

Bez obzira na nedostatak takvih tradicija, prvi pluralistički izbori u Bosni i Hercegovini, u jesen 1990. godine, bili su velika šansa za sve, pa tako i za istoriografiju. Konačno je započinjalo razdoblje u kojem je bilo u poptunosti moguće napraviti otklon od svih dotadašnjih idealističkih zapreka koje su decenijama spriječavale jugoslovensku, te tako i bosanskohercegovačku istoriografiju da na moderan ("zapadnjački") način pristupi obradi krupnih istoriografskih problema koji su, kao takvi, za ovo područje više nego karakteristični. Nažalost, bio je to samo scenario koji se nikad nije ostvario.

Istoriografija je na prostoru Jugoslavije, a čini se naročito Bosne i Hercegovine, neposredno nakon prvih demokratskih izbora krenula u potpuno drugačiju krajnost. Nove mogućnosti i nove slobode nisu korišćene u kontekstu liberalizacije i demokratizacije istoriografije, razvijanja kulture dijaloga, insistiranja na građanskim (i urbanim) opcijama, nego gotovo isključivo za erupciju vulgarnog nacionalizma, prevashodno kroz "srađnjivanje nikad dovršenih računa" i otkrivanje drugih dotad neslućenih "čari" nacionalnog identiteta. Umjesto za demokratizaciju istoriografije nove promjene su postale lansirna rampa za njenu katastrofalnu devalvaciju, nerijetko do nivoa mitologizacije. U jednom od svojih najnovijih radova, "Osnovne karakteristike srpske istoriografije posljednje decenije XX veka",¹ poznati beogradski istoričar Bogumil Hrabak vrlo je precizno odredio nove karakteristike srpske istoriografije koje su do izražaja došle naročito tokom posljednje decenije XX vijeka. Slična klasifikacije se više-manje može primjeniti i na druge istoriografije nastale iz bivše jugoslovenske istoriografije. Nove karakteristike dakle jesu: 1.) sveopšta politizacija sa izraženom naciokratijom, 2.) kompilativnost u pristupu prilikom izrade naučnih djela, gdje se insistira na sintezi, dok se (arhivska) istraživanja tretiraju kao nebitna i 3.) implicitni falsifikat, što podrazumijeva bilo svjesno prešućivanje određenih činjenica, bilo njihovo potpuno izvrtnje.²

Primarno je svakako da je u istoriografskom miljeu došlo do apsolutne prevlasti proučavanja nacionalne istorije nauštrb evropske i svjetske. Ovo je posebno bilo izraženo kroz hiperprodukciju literature koja se bazirala na mitološkim osnovama iz arhaičnih razdoblja, ne samo u kontekstu hronologije, nego i u kontekstu istoriografske evolucije. Dnevna politika i sveopšta mitologizacija implicirale su da se točak istorije istoriografije zavrti unatrag, te je tako u mnogim sferama zavladao duh romantičarske istoriografije aktuelan naročito sredinom XIX vijeka. Nesporna je činjenica da je takvo tlo bilo izuzetno pogodno za djelovanje istoričara-amatera, koji najčešće nisu imali nikakve veze sa samom naukom u čije su se ime busali u prsa.

Ono što je u Bosni i Hercegovini nagovještavano tokom 1990. i 1991. godine do punog intenziteta došlo je tokom tragičnih ratnih godina 1992-1995. Istoriografska produkcija je gotovo potpuno zamrla, što je u datim okolnostima bilo sasvim razumljivo. Povremeni naučni skupovi imali su više simboličan i deklarativan karakter nego što su stvarno doprinosili naučnom progresu. Politička pozadina svega bila je apsolutno dominantna. Nakon rata dolazi do laganog "hlađenja", a s vremenom i do očekivanog porasta kvantiteta, a polako i kvaliteta istoriografske produkcije.

Ipak, uništavajuće ratno razdoblje ostavilo je dugotrajne posljedice. Prekid veza između istoričara iz bivših jugoslovenskih republika pokazao se kao teško savladiva prepreka. Komunikacija se uspostavlja vrlo sporo, pri čemu pojedini istoričari otvoreno forsiraju izolacionizam, što je dovedeno gotovo do nivoa hermetičnosti. Nažalost, ne može se poreći da je takvo nasljeđe u izvjesnoj mjeri

¹ Bogumil Hrabak: *Osnovne karakteristike srpske istoriografije posljednje decenije XX veka*. U: *Filozofsko-filološke nauke na početku 21. vijeka : problemi i pravci razvoja*. U: Zbornik radova sa naučnog skupa (Banja Luka, 7.-8. decembar 2001.), Filozofski fakultet u Banjoj Luci, Naučni skupovi, Knjiga 2, Banja Luka, 2001, 267-275.

² Bogumil Hrabak, n.d., 269.

postojalo i ranije.

Sve dosada navedeno odnosi se na opšte istoriografske trendove, ali moderna opservacija međuratnog perioda bosanskohercegovačke istorije nimalno ne odudara od "mainstreama". Činjenica je da je globalni revizionizam postao još jedna odrednica moderne istoriografije (i to ne samo na prostoru bivše Jugoslavije³), što je donekle shvatljivo, zbog već spomenute potrebe za ideološkim otklonom, ali nema sumnje da je moderna istoriografija na području bivše Jugoslavije u velikoj mjeri pretjerala u svojim revizionističkim prekranjima.

Osnovna karakteristika bosanskohercegovačke istoriografije, ne samo u pogledu na međuratni period, jeste izuzetna različitost u pristupu između istoričara koji dolaze iz različitih etničkih miljea (hrvatskih, srpskih, bošnjačkih). Osnovna postavka je odavno postala stereotip, ali ni danas nema nekih većih razlika: postoji izvjestan broj srpskih istoričara koji, često sasvim tendenciozno, nastoje period Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, prikazati pozitivnijim nego što je on to u osnovi bio sa stanovišta opšteg kvaliteta života u tadašnjoj državi, međuetničkih odnosa, demokratičnosti vlasti itd., dok izvjesni bošnjački i hrvatski istoričari, sa istom dozom tendencioznosti, nastupaju u potpuno suprotnom pravcu. Naravno, za istoriju kao nauku već je samo prisustvo ovakvih vrsta tendencioznosti gotovo nepremostiv problem.

Takvi tendenciozni srpski istoričari često težište stavljaju na činjenice kao što su vladavina srpske dinastije (Karađorđevića) u Kraljevini Jugoslaviji, presudna uloga Srba u stvaranju prve Jugoslavije, geopolitička situacija na kraju Prvog svjetskog rata, gdje su Srbi, kao saveznici sila Antante bili u vrlo povoljnom položaju itd. Pri tome se potpuno zanemaruje proučavanje pitanja navodnog demokratskog ustroja tadašnje jugoslovenske države, gdje se ponekad neki krajnje reakcionarni elementi iz doba vladavine Karađorđevića (naročito u periodu šestojanuarske diktature kralja Aleksandra 1929-1934) po svaku cijenu nastoje pokazati u što boljem svjetlu. S druge strane, neki bošnjački i hrvatski istoričari ističu upravo nedostatak demokratije u prvoj Jugoslaviji, kao primaran problem, te naglašavaju srpsku dominaciju, odnosno podređenost drugih naroda u Jugoslaviji kao primarnu prepreku za normalno funkcionisanje, te na kraju i kao ključni razlog katastrofe koju je država doživjela aprila 1941. godine. Pri tome spomenuto naglašavanje često evoluiru u prenaplašavanje, naročito u kontekstu poimanja broja žrtava iz doba rata 1914-1918 (minimiziranje jednih i maksimiziranje drugih) i nakon rata, ekonomskih posljedica (preraspodjela zemlje) itd.

Postoje slučajevi kada su pojedini istoričari zbog određenih razloga (vrijeme objavljivanja ili tematika) ostajali na pola puta između "starih" i "novih" koncepcija.⁴ Razdoblje 1918-1941 posebno je osjetljivo sa stanovišta priče o državno-

³ O određenim aspektima revizionizma u novijoj austrijskoj istoriografiji Boro Bronza: *Mogućnosti razvoja istoriografije u Republici Srpskoj kroz saradnju sa austrijskim istoriografskim institucijama*. U: *Nauka i naša društvena stvarnost* : Zbornik radova sa naučnog skupa (Banja Luka, 8.-9. novembar 2002.), Filozofski fakultet u Banjoj Luci, Naučni skupovi, Knjiga 3, Tom I, Banja Luka 2002, str. 333-335.

⁴ Ovakvi slučajevi su se događali naročito u periodu 1990-1992, dakle u vremenu kada su se starije socrealističke koncepcije, te koncepcije zajedništva, susretale sa novim tendencijama. Primjer za to je Nusret Šehić: *Bosna i Hercegovina 1918-1925 : privredni i politički razvoj*. Sarajevo 1991. Bez

pravnom kontinuitetu Bosne i Hercegovine, jer je upravo u navedenom razdoblju došlo do najradikalnijeg minimiziranja bosanskohercegovačkih političkih institucija, teritorijalne zaokruženosti i uopšte posebnosti. Razdoblje podjele na oblasti (ukupno 33), a zatim na devet banovina (1929-1941), naročito je intenziviralo ovaj proces, te se tako današnja teritorija Bosne i Hercegovine, našla u sastavu nekoliko različitih banovina (Drinske, sa središtem u Sarajevu, Vrbaske sa središtem u Banjoj Luci, Primorske sa središtem u Splitu, te Zetske sa središtem na Cetinju). Uz ovo ide i problem položaja (značaja) samog Sarajeva u Drinskoj banovini i Kraljevini Jugoslaviji.⁵ Za istoriju Bosne i Hercegovine u navedenom razdoblju činjenice koje govore u prilog postojanju ili nepostojanju takve vrste kontinuiteta jesu značajne, ali svakako ne toliko da bi se one postavljale kao centralni istorijski problem ovog doba.

Uopšte je cjelokupna historiografija u Bosni i Hercegovini izuzetno preopterećena pričom o državno-pravnom kontinuitetu, te se može definitivno potvrditi da postoje neki istoričari koji su svoje cjelokupno djelovanje posvetili dokazivanju postojanja istog na teritoriji Bosne i Hercegovine gotovo cijeli milenijum unatrag (ovi istoričari dolaze uglavnom iz redova bošnjačkog naroda), te isto tako oni koji se bave isključivo dokazivanjem nepostojanja navedenog kontinuiteta (uglavnom iz redova srpskog i hrvatskog naroda). Moje je skromno mišljenje da bi udaljšavanje od ove (dis)kontinuitetne tematike bilo veliki pomak za cjelokupnu historiografiju na teritoriji Bosne i Hercegovine. Problematika teritorijalne podjele tokom međuratnog razdoblja predstavlja jednu od centralnih tačaka u radu Zdravka Antonića "Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji 1918-1941",⁶ koji daje neke smjernice za dalje proučavanje istorije Bosne i Hercegovine tokom ovog razdoblja, uz uobičajenu političku rekapitulaciju razdoblja 1918-1941 u Bosni i Hercegovini, sa posebno interesantnim osvrtom na implikacije koje su proisticale iz sporazuma Cvetković-Maček 1939., prevashodno u smislu shvatanja cjelovitosti Bosne i Hercegovine.

Proučavanje istorije KPJ je još jedan primjer skretanja u krajnost u bosanskohercegovačkim relacijama. U eri socrealizma proučavanje istorijata komunizma u međuratnoj Jugoslaviji svakako je bilo u neskladu sa njegovim objektivnim prisustvom u društvu tog vremena, te je tako neupućeni čitalac dolazio u situaciju da zaključi kako je Jugoslavija između dva rata bila zemlja u kojoj je ogromnu većinu stanovništva bilo moguće determinisati kao komunističke aktiviste ili simpatizere. Međutim, svojevrsna je ironija da je kapitalno djelo socrealističke historiografije u

obzira, na kontroverze unutar ovog rada, ogromna je razlika u odnosu na pristup koji je pokazan samo dvije godine kasnije u Nusret Šehić: *Sarajevo u prijelomnim danima stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. U: *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine. Sarajevo 1997, str. 325-334. Postoje i situacije u kojima različite koncepcije paralelno egzistiraju u jednom djelu, što je posljedica činjenica da je rad iz starijeg razdoblja donekle modificiran i ponovo objavljen posljednjih godina. Npr. Perko Vojinović: *Vrbaska banovina u političkom sistemu Kraljevine Jugoslavije*. Banja Luka 1997. Riječ je o autorovoj doktorskoj disertaciji, odbranjenoj u Sarajevu 1979. godine.

⁵ Nedim Šarac: *Politički život u Sarajevu između dva svjetska rata (1918-1941)*. U: *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo 1997, str. 335-344. "Inauguracija Sarajeva u sjedište Drinske banovine 1929. dopuštala je dvojako, čak kontraverzno tumačenje: da je time vrhunska instanca države afirmisala visok rang i golem značaj ovoga grada ili pak kao tendenciju zakonodavca da Sarajevo svede na stepen užeg regionalnog centra". (str. 336).

⁶ Zdravko Antonić: *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji 1918-1941*. U: *Jugoslovenska država 1918-1998*. Zbornik radova sa naučnog skupa. Beograd 1999, str. 501-513.

Bosni i Hercegovini - "Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine" u izdanju Istorijskog instituta u Sarajevu i "Oslobođenja" - svjetlo dana ugledala tek 1990. godine, kada je socrealizam u Jugoslaviji već bio u nepovratnoj agoniji.

U posljednjih desetak godina se istorija komunizma (i u međuratnom periodu) uopšte ne proučava, kao da komunistički pokret i njegovi nosioci na ovim prostorima nisu ni postojali. Uz sva pretjeravanja, ne može se prenebregnuti činjenica da je na prvim izborima u Kraljevini SHS poslije Prvog svjetskog rata, održanim 1920. godine, KPJ po broju poslanika u parlamentu bila treća politička partija.

Ipak, novo vrijeme je donijelo neke pozitivne novine u bosanskohercegovačku istoriografiju. Jedna od njih je i izvjestan razvoj interdisciplinarnog pristupa nauci. Tako se pojavljuje određen broj radova koji tretiraju specifične oblasti života u Bosni i Hercegovini tog doba. Vladimir Stolić piše o zdravstvu u Sarajevu između dva svjetska rata,⁷ Ivan Štraus se bavi arhitekturom,⁸ dok osječki istoričar Ivan Balta na nov način pristupa arhivskim izvorima o Prvom svjetskom ratu i stvaranju Kraljevstva SHS na teritoriji Bosne i Slavonije.⁹ Ranko Pejić istoričar evolucije školstva u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, prati i razdoblje između dva svjetska rata¹⁰ Živko Sekulić, istoričar i muzeolog, govori o udjelu Bosne i Hercegovine u globalnom jugoslovenskom muzeološkom korpusu.¹¹

Posebno su dobrodošli radovi iz oblasti korelacije opšte evropske istorije sa bosanskohercegovačkom istorijom ovog razdoblja, jer su isti ranije bili izuzetno rijetki. Tako je bitno spomenuti rad Seke Brkljače o interesima Njemačke i Italije u međuratnom razdoblju s obzirom na Bosnu i Hercegovinu.¹² Značajno je, dakle, da se istorija Jugoslavije i Bosne i Hercegovine u međuratnom razdoblju sve više povezuje sa globalnim geopolitičkim i drugim procesima. Međutim postoje i druge krajnosti u tom smjeru, odnosno nastojanja da se kompletna priča o nastanku, a kasnije i nestanku Kraljevine Jugoslavije predstavi isključivo kao djelo stranih faktora, bez imalo domaćeg uticaja.

Naročito je važna činjenica da se mlađi istoričari sve više uključuju u međunarodne projekte,¹³ te da im se ponovo otvaraju mogućnosti za arhivska istraživanja kako u Bosni i Hercegovini, tako i u inostranstvu. Ali uopšte, može se zaključiti da je istoriografske produkcije o Bosni i Hercegovini za ovdje posmatrano

⁷ Vladimir Stolić: *Prilog poznavanju zdravstvenih prilika u Sarajevu između dva svjetska rata*. U: *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine. Sarajevo 1997, str. 349-356.

⁸ Ivan Štraus: *Savremena arhitektura u Sarajevu 1918-1990*. U: *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine. Sarajevo 1997, str. 441-450.

⁹ Ivan Balta: *Arhivski izvori o zbivanjima u dijelu Bosne i Slavonije u Prvom svjetskom ratu*. U: *Nauka i naša društvena stvarnost*. Zbornik radova sa naučnog skupa (Banja Luka, 8.-9. novembar 2002.), Filozofski fakultet u Banjoj Luci, Naučni skupovi, Knjiga 3, Tom I, Banja Luka 2002, str. 271-287.

¹⁰ Ranko Pejić: *Školstvo u Jugoslaviji 1918-1985*. U: *Jugoslovenska država 1918-1998*. Zbornik radova sa naučnog skupa. Beograd 1999, str. 585-594.

¹¹ Živko Sekulić: *Muzeji i muzeologija u Jugoslaviji 1918-1998*. U: *Jugoslovenska država 1918-1998*, Zbornik radova sa naučnog skupa. Beograd 1999, str. 595-611.

¹² Seka Brkljača: *Interesi Njemačke i Italije i Bosna i Hercegovina 1918-1945*. U: *Bosna i Hercegovina i svijet*. Sarajevo, Institut za istoriju. 1996.

¹³ Naročito je u tom kontekstu značajna djelatnost organizacija kao što su *Wissenschaftliche Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz* u Bonnu ili *Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe* u Solunu, kao i *Euroclio* iz Haaga.

razdoblje u posljednjih 14 godina bilo veoma malo.

Nažalost, opet se moramo vratiti na neke probleme koji su odraz savremene realnosti u Bosni i Hercegovini. Ne postoji institucionalna infrastruktura koja bi na optimalan način omogućila razvoj historiografije, tj. nema dovoljno istorijskih instituta,¹⁴ nema dovoljno relevantnih naučnih skupova, nema časopisa, a samim tim ni kvalitetnih polemika i uopšte prijeko potrebne naučne kritike. Tu se jednostavno mora zaključiti da su finansijske prilike za razvoj historiografije u Bosni i Hercegovini bile neuporedivo povoljnije u periodu do 1991. godine. S druge strane prisutna je opšta letargija u kontekstu organizacije i implementacije zajedničkih projekata, pri čemu međugeneracijski ili međuetnički odnosi uopšte nisu primaran problem, nego neka teško shvatljiva nezainteresovanost, koja se definitivno može klasifikovati kao socijalni fenomen novog vremena na našim prostorima. Nedostatak inovativnosti je svakako još jedno opšte mjesto u savremenoj istoriografiji u oba entiteta Bosne i Hercegovine. Sve ovo je povezano i sa savremenim tretmanom istorije u društvu, gdje imamo situaciju da se ona polako, ali sigurno kao predmet istiskuje iz srednjih škola. Svakako bez značaja nisu pritisci određenih međunarodnih organizacija prisutnih u Bosni i Hercegovini, koje često, sasvim pogrešno, smatraju da bi svako insistiranje na revitalizaciji istorije kao nauke moglo dovesti do novih političkih problema i slično.

U svakom slučaju istoriografska produkcija tokom posljednjih godina nije odgovorila na većinu gorućih pitanja iz međuratne istorije Bosne i Hercegovine, nego je samo dala neke naznake mogućnosti rješavanja izvjesnih problema. Predstoji nam dug put do budućih sinteza za navedeno razdoblje, preko znatno detaljnijeg proučavanja političke, ekonomske i kulturne istorije Bosne i Hercegovine tog vremena, a naročito socijalne istorije, sa potrebom definitivnog udaljavanja od prastarih crno-bijelih klasnih klišeja. Značajno je uz pomoć sociologije i socijalne psihologije proniknuti u pitanje poimanja kulta ličnosti u ovom periodu, odnosno percepcije odnosa naroda prema vladaru i drugim narodima, zatim pitanje (ne)prihvatanja političkih programa pojedinih partija, između ostalog i komunista itd.

Interdisciplinarnost se pokazuje kao ključna evolucionarna karika na tom putu, te je za očekivati da će istorijska nauka u Bosni i Hercegovini sve više koordinirati svoje smjernice sa drugim naukama kako bi dala odgovore na najteža pitanja ne samo iz međuratnog perioda. Trenutna konstelacija implicira na zaključak da će saradnja sa sociologijom i psihologijom biti ključna, mada treba ukazati i na druge krajnosti, prisutne npr. u djelu Petera Burkea "Istorija i društvena teorija", koje podrazumijevaju svojevrsnu negaciju budućnosti istorije i njeno potpuno utapanje u sociologiju. To se neće dogoditi.

¹⁴ Uz institut u Sarajevu i dalje egzistira samo institut u Banjoj Luci. O njegovom osnivanju i djelovanju Vera Kržišnik-Bukić: *Institut za istoriju u Banjoj Luci i historiografija Bosne i Hercegovine 1980.-1999.* Prilozi 29 (Sarajevo 2000.), str. 301-320., doduše sa nepotpunim i ponekad nepreciznim informacijama za razdoblje rada instituta nakon 1991. godine.

Boro Bronza

 NAJNOVEJŠE ZGODOVINOPISJE (1990-2003) O BOSNI IN HERCEGOVINI ZA OBDOBJE
 MED SVETOVNIMA VOJNAMA

P o v z e t e k

Val demokratskih sprememb ob koncu osemdesetih in ob začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja v Bosni in Hercegovini je pomenil veliko priložnost za razvoj novih kvalitativnih sprememb v njenem zgodovinsko-pisju. Žal pa tak scenarij ni nikoli zaživel. Namesto, da bi vodilo k liberalizaciji in demokratizaciji je novo stanje postalo podlaga za razpihovanje nacionalističnih teženj. Seveda so take težnje eksplodirale med vojno, ki je trajala od leta 1992 do 1995. Poglavitna posledica tega je bil največji padec v znanstvenem pristopu k zgodovinsko-pisju, kar jih je kdaj bilo.

Glavne značilnosti tega novega vala so bile navzočnost politike v zgodovinsko-pisju (v povezavi z nacionalizmom), zbiranje gradiva (brez vsake raziskave) in potvarjanje dejstev. Gledanje na čas med dvema svetovnima vojnama (1918-1941) se v primerjavi z drugimi obdobji ni popolnoma nič spremenilo. Glavni problem je bila razlika med zgodovinarji iz različnih etničnih skupin pri njihovem pristopu h ključnim vprašanjem tistega časa, kot je denimo navzočnost demokratičnih ustanov v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (kasneje Kraljevini Jugoslaviji) in še zlasti vprašanje obstoja državno-pravne kontinuitete Bosne in Hercegovine (o njeni navzočnosti v obravnavanem obdobju).

Žal so bistvena zgodovinska vprašanja iz tistega obdobja ostala nerešena, na obzorju pa tudi ni videti večjega premika v metodološkem razvoju, ki je potreben za uspeh na tem področju.

 NEWEST HISTORIOGRAPHY (1990-2003) OF BOSNIA HERZEGOVINA
 THE PERIOD BETWEEN WORLD WARS

FOR

S u m m a r y

The wave of democratic changes at the end of the 1980's and the beginning of the 1990's was a great opportunity for the development of new qualities in the historiography in Bosnia and Herzegovina. Unfortunately, this scenario never came to life. Instead of liberalism and democracy, the new situation became a platform for the launching of radical nationalistic tendencies. Of course, this trend exploded during the 1992-1995 war. The primary consequence of this was the greatest fall ever in the scientific approach to historiography.

Major characteristics of this new wave were the presence of politics in historiography (connected with nationalism), compilation (without any research) and falsification. The perception of the 1918-1941 period was no different in comparison to other eras. The main problem was the difference between historians from different ethnic groups in their approach to the key questions of that time, such as the presence of democratic institutions and issues in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (later the Kingdom of Yugoslavia), and, in particular, the question of the continuity of the state of Bosnia and Herzegovina (about its presence at that time).

Unfortunately, key historic questions from this period remained unresolved and there is no major step on the horizon in methodological evolution necessary for the success in this area.

1.01
Prejeto 23. 9. 2004

UDK 930(497.7)"1944/2003"

Marjan Dimitrijevič*

Makedonska savremena historiografska škola (MSIŠ)¹ - pravci i metodi (1990-2003)

IZVLEČOK

Avtorot vo trudot ja opfaća problematikata svrzana so istoriskata geneza na razvitokot na Makedonskata savremena historiografska škola-MSIŠ, vo periodot od 1944-2003 godina. Osnoven akcent pri izložuvanjeto na materijata e staven vrz kritičkiot i metodološki pravec na MSIŠ vo kreiranjeto na sopstvniot priod pred se na nacionalnata no i opštata istorija.

Vo trudot hronološko-problemski se nabroeni i analizirani dostiganjata na MSIŠ vo periodot od nejinoto institucionalno utemeluvanje vo vtorata polovina na 20, pa se do prvite godini od 21 vek. Vo analiza se opfateni mestoto i ulogata na ključnite osnovo-položnici na MSIŠ i nivnata produkcija vo periodot po Vtorata svetska vojna do 2003 godina. Vo ova nasoka, vo trudot e zastapena i kritičkata analiza na pravcite i metodite na MSIŠ vo naporite za priključok kon savremenata evropska historiografija.

Ključni zborovi: Istorija, Makedonska savremena historiografska škola-MSIŠ, nacionalna istorija, makedonski istoričari, zapadnoevropska historiografija, teorija i metodologija

IZVLEČEK

MAKEDONSKA ŠOLA NOVEJŠE ZGODOVINE (MŠNZ) - USMERITVE IN METODE (1990-2003)

Avtor se ukvarja z vprašanjem zgodovinskega razvoja Makedonske šole za novejšo zgodovino (MŠNZ) med leti 1944 in 2003. Glavni poudarek pri predstavitvi obravnavanega predmeta je na kritični in metodološki usmeritvi MŠNZ pri oblikovanju lastnega odnosa do v glavnem domače, a tudi svetovne zgodovine.

V delu so naštetni in kronološko analizirani vsi dosežki MŠNZ v času od njene ustanovitve v prvi polovici dvajsetega do prvih let enaidvajsetega stoletja. Analiza vključuje mesto in vlogo glavnih ustanoviteljev MŠNZ-ja ter njihova dela v obdobju po drugi svetovni vojni do

* Prof. dr., naučen svetnik i profesor na Poslediplomski i doktorski studii vo Institut za nacionalna istorija, Grigor Prličev 3, 1000 Skopje; e-mail: manali@freemail.com.mk.

¹ Terminot makedonska savremena historiografska škola (MSIŠ), vo naučnite trudovi koi se zanimavaat so analiza na genezata na razvojot na makedonskata historiografija dosega vo vakva forma ne e upotrebuvan. Se opredeliv za ovoj termin kako najadekvaten za otslikovanje i viduvanje na sestojbite vo makedonskata savremena historiografija. Ovoj termin vo makedonskata savremena historiografija veče porano beše od moja strana promoviran vo nekolku objaveni i trudovi vo pečat, kako što se: Makedonskata savremena historiografska škola (MSIŠ). Prosvetno delo, 4, Skopje 1999, str. 20-35. (so koavtor). Makedonskata savremena historiografska škola (MSIŠ) i nastavata po istorija 1945-2001 godina. Skopje: Biro za vospitanie i obrazovanie na Republika Makedonija, 2003, str. 221. (Pozitivno recenziran naučen trud vo pečat, so koavtor). Terminot MSIŠ, vo historiografskata javnost pa i poširoko e prišifan bez posebna naučna polemika. Vo ovoj trud povtorno se navračame na ova problematika so vnesovanje na ponovi soznanija za istata.

leta 2003. V tem smislu je izvedena tudi kritična analiza usmeritev in metod MŠNZ pri njenih prizadevanjih za vključitev v novejšo evropsko zgodovinsko pisje.

Ključne besede: zgodovina, Makedonska šola novejšo zgodovine - MŠNZ, zahodnoevropsko zgodovinsko pisje, teorija in metodologija

ABSTRACT

THE MACEDONIAN CONTEMPORARY HISTORICAL SCHOOL (MCHS) - THE DIRECTIONS AND METHODS (1990-2003)

The author of this work deals with the problem of the historical genesis of the development of the Macedonian Contemporary Historical School-MCHS, in the period between 1944 and 2003. The main emphasis when presenting the subject matter is on the critical and methodological direction of the MCHS in creating its own approach to, predominantly, national but also to world history.

In this work, all the achievements of the MCHS in the period from its institutional founding in the second half of the 20th until the first years of the 21st century are enumerated and chronologically analysed. The place and the role of the main founders of the MCHS and their production in the period after the Second World War until the year 2003 are included in the analysis. In this vein, a critical analysis of the directions and methods of the MCHS in its effort to join the contemporary European historiography is also conducted.

Key words: History, Macedonian Contemporary Historical School - MCHS, national history, Macedonian historians, western European historiography, theory and methodology

Istorijata nema granica i nevozmožno e da se odbere i prezentira ona što bi pretstavuvalo konečen izbor na najvažnite sobitija i procesi. Našata položba kon ova a nauka postojano se dviži i menuva, a zanimanjeto za nea e vo postojana zavisanost od momentot vo koj nie se naodfame. Nekogaš vo istorijata preovladuvale podatoci za političkite, diplomatskite i voeni potfati vo minatoto, no denešniot čovek e dlaboko okupiran so sovremenite pojavi na opšttestveno-ekonomskiot i kulturnen život koi se obiduva da gi protolkuva so sporeduvanje na istite vo izminatite vremenja.

Agolot na gledanje na makedonskata savremena istoriografija denes glavno se odreduva poveće so koordinatite na evropskata koncepcija i nekogašnite i osobeno segašni evropski interesi združeni so interesite na ostanatite evroatlanski sojunznic. Vo taa nasoka se ušte vo osnovniot pristap kaj MSIŠ e prisuten evropocentrizmot.

Pokraj osnovnata karakteristika na istorijata kako opšttestvena nauka, koja vo poširoka smisla, znači izminat pat na objektivni razvoj na čovečkoto opšttestvo, taa ja ima i karakteristika na grupa na nacionalni disciplini koi sekoe savremeno opšttestvo gi neguva i koristi za svojata nacionalna kauza. Poradi svojata dvoznačna karakteristika vrz proučuvanjeto na minatoto na čovečkoto opšttestvo, pišuvanjeto na istorijata na istoriskata nauka, se imenuva i kako istoriografija. Taa niz vekovite se gradela, nadgraduvala i primala vlijanie od srodnite naučni disciplini vgraduvala ja nivnata naučna zasnovanost vo sebe i primenuvajći gi ostanatite

naučni principi i metodi.

Dve osnovni geostrategiski, ekonomski i civilizacijski koncepti odseka se sudruvale, a i den denes se ušte se sudiraat na prostorot na Balkanot i pospecifično na prostorot na Makedonija. Od edna strana tuka se vekovnite vlijanija od istokot i orientot, a od druga strana evropskoto i vo ponovo vreme i amerikanskoto sovremeno vlijanie.

Tokmu zatoa i istorijata na Makedonija i makedonskiot narod i nacionalnite zaednici koi živeat vo nea, kako i istorijata na sosednite balkanski državi ja karakteriziraat splet na okolnosti diktirani od opštite sobitija na evropski i svetski globalen plan, reperkuiran na balkanskite prostori. Vo ova smisla i geografsko-strategiskata položba na Makedonija od sekogaš pretstavuvala mesto za sudir na evropskata i orientalnata kultura i civilizacija, no i sudir na interesi na sosednite balkanski državi i na golemite evropski pa i svetski sili. Tuka odrazot na opštata vrz nacionalnata istorija sekogaš imal trajni posledici za vtorata, koi ostavale zabeležitelan beleg na istorijata na Makedonija i na makedonskiot narod. Raznovidni se evropskite i orientalni faktori i okolnosti čie vlijanija se isprepletuvala na Balkanot, koi ostavale svoi istoriski, kulturni i verski belezi i tragi, so što ja razbivale makedonskata monolitnost i se vtkajuvale vo nejinata tradicija i kultura gradejći niz vekovite od ovoj narod sovremena nacija koja uspeala da opstoji na ova balkanska vetrometina.

Narasnatiot opštstven interes kaj makedonskiot narod za sopstvena nacionalna istorija se manifestiraše, pokraj drugoto i preku intenziviranje na procesot za brzo institucionaliziranje na naučno-istraživačkata i prosvetna aktivnost na vtemeluvajte na MSIŠ.²

Vo periodot po Vtorata svetska vojna, mladata makedonska istoriska nauka moraše da počne rečisi od samiot početak, a pritoa da go zadrži kontinuitet na rabotata na nejinite prethodnici. Taa moraše ne samo da otkriva fakti i podatoci vo dlabinite na vekovnata makedonska nacionalna istorija i na negovata avtentična životna sudbina, tuku i da gi otklonuva debelite naslaga od tuđite prikaživanja i vrednuvanja na specifičnite istoriski okolnosti i uslovi, i na naporite i rezultatite na negoviot istoriski razvoj. Vo toj kontekst, MSIŠ se razvivaše vo tesna vrska so državotvorniот razvitok na povoena Makedonija vo funkcija na afirmacija na nacijata i državata.

Denes, MSIŠ se naoda pred novi predizvici i zadači vo naporite da ja potkrepi novata strategija na nacionalna afirmacija na Makedonija i makedonskiot narod i etničkite zaednici koi živeat vo Republika Makedonija, pred sovremenata međunarodna zaednica. Izminatiot period kolku i da ostavi dlaboki i emotivni traumii, sepak neprocenlivi se nasledenite tradicii i temelnite dostignuvanja vo izgradbata na makedonskata kulturno-nacionalna svest i građanskiот dignitet, dostojni za počit od svetskata međunarodna zaednica.

Vo ovoj sovremen zovrien politički balkanski ambient, koga od sprotivnata strana na videlina se iznesuvaat mnogu protivrečni fakti i argumenti, vo makedonskata istoriska nauka poveće od bilo koga se čuvstvuva potrebata od preciziranje i afirmiranje na sopstvenoto istorisko minato, odbegnuvajći go pri toa mistificiranje, politiziranje i razgoruvanje na nacionalnite strasti, koi kako

² Dr. Marjan Dimitrijeviški, Naum Dimovski: Makedonskata sovremena historiografska škola (MSIŠ). Vo: Prosvetno delo, 4, Skopje 2000, str. 27-54.

pojava od nekogaš obilno se prisutni vo sekoj dnevioto na ovoj prostor.

Vo dosegašnata praksa istorijata i pospecifično nacionalnata istorija, MSIŠ nedvosmisleno ja svaćaše kako suštestven konstitutiven element na nacijata, bidejći vo nea se naoda mnogubrojni dokazi za samostojniot razvitok na makedonskiot narod, poradi koe se zaklućuvaše deka "taa makedonskata istorija ne e samo projava na makedonskata nacija, ne e samo nejzin stremež kon svoja nacionalna država, tuku taa, makedonska istorija, e istovremeno element koj go dooformuva i doodreduva samostojniot karakter na makedonskata nacija".³

Pri proućuvanjeto i rešavanjeto na navedenite problemi nekogaš treba da se ima predvid faktot deka istorijata kako nauka ima mnogu znaćajna uloga vo humanistićkoto, patriotskoto, rabotnoto, kulturnoto i estetskoto vospitanie na mladata generacija i formiranje na nejzinoto filozofsko i opštestveno opredeluvanje.

Poslednata faza od razvojot na MSIŠ go opfaća periodot 1991-2003 godina, odnosno od raspaćanjeto na SFR Jugoslavija i sozdavanjeto na Republika Makedonija kako nezavisna i smostojna država do den denešen. Vo ova faza MSIŠ glavno gi napušta prethodnite idejno-teoretski postavki i radikalno se svrtuva kon iskustvata na zapadnoevropskata isdtoriografija. Idol na MSIŠ sega e poćituvanjeto i praktiĉnata primena na živeenje spored urnekot na zapadnata demokratija i graćanskoto opštestvo. Toa e vreme koga se ruši stariot socijalistiĉki ednopartiski sistem na vrednosti i se sozdava pluralno opštestvo koe poćiva na novi demokratski vrednosti. Vo ova faza zapoćnuva procesot na inteznizivo kritiĉko prevrednuvanje na dosegašnite dostiganja na MSIŠ, i prifaćanje na naplivot na otkrivanje i obrabotka na nekoj tabu temi za koi vo izminatiot period, MSIŠ malku ili pak voopšto ne se proiznese, ili pak istite se oceneti od aspekt na idejno-teoretskata doktrina na togašnoto socijalistiĉko samoupravno opštestveno ureduvanje. Taa so odlikuva so zaedniĉka nauĉna aktivnost na makedonskite istoriografi od postara generacija no i na nivnite naslednici. Vo ova faza nastapuva procesot na izgradbata na nov pravec na MSIŠ, nasoćen kon naporite za faćanje prikluĉok i ostvaruvanje na kompatibilnost so zapadnoevropskata savremena istoriografija.

Denes, po raspaćanjeto na SFR Jugoslavija, pred savremenata makedonska istoriografija se postavi nova zadaća pred novata generacija makedonski istoriografi, koi se direktni naslednici i prodolžuvaĉi na deloto na osnovopoložnicite na MSIŠ. Pred niv se postavi nov predizvik na prodolžuvanjeto na procesot na neguvanje na avtoritetot i renometo na MSIŠ, i prezemanje na evropskite vrednosti i osnovi kako postulati na savremenata makedonska teorija i metodologija, kako vo pogled na opštata taka i na nacionalnata istorija. No, i ovoj pat povtorno formuliranje na makedonskiot pogled i makedonskata istoriska doktrina vo proućuvanjeto na bogatoto istorisko nasledstvo na makedonskiot narod i na nacionalnostite koi živeat vo Makedonija, se sudri ušte od poćetokot so nekolku nadvorešni i vnatrešni negativni faktori.

Na nadvorešen plan so poznatite negiraĉki stavovi na makedonskata nacija od strana na poedini istoriografii na nekoj sosedni zemji i vtoro na vnatrešen plan so ušte poopasniot obid za nenauĉen priod i negiranje od priĉina na neznaenje na

osnovnite fakti ili pak nenauĉno tolkuvanje na nacionalnata istorija od priĉina na

³ Dr. Danĉo Zografski: Dostiganjata i problemite na istoriskata nauka vo SR Makedonija. Vo: Glasnik na Institut za nacionalna istorija, IX, Skopje 1965, br. 2, str. 12-13.

svesno negiranje i zapostavovanje na validni fakti od strana na poedinici vo pomal obem istoričari, a najčesto neistoričari.

Sledniot problem, e načinot i obemot na izučuvanjeto na istorijata na malcinstvata i etničkite grupi koi živeat vo Makedonija. Pri ova so seta svoja težina i emocionalnost na prv plan izbiva pregolemata čuvstvitelnost vo vrska so nacionalniot i etničkiot identitet. Se čuvstvova emotivniot pristap i obid za pogolemo povrzuvanje na ova istorija so istorijata na državata od koja tie poteknuvaat, a seto ta za smetka na istorijata na matičnata država čii građani se i vo koja tie denes živeat.

Najodzadi, no ne i po svojata važnost, na vnatrešen plan, se javuva stariot problem na mešanjeto na politikata vo istorijata i postojanoto prozivanje na istorijata vo politikata. Seto toa sega zakamuflirano pod formata za demokratski i evropski promeni vo celokupniot opštstveno-politički život poleka no sigurno povtorno navleguva i vo sferata na makedonskata naučna historiografska misla. I od novo započnuva borbata na makedonskata istorografija za osloboduvanje od ideološkata indoktrinacija, ideološkite lozinki i recepti, odstranuvanje na politički motiviranite izvrtuvanja na faktite, a za izgradba na novo objektivno izučuvanje na istorijata koe vo sebe će gi vklučii ideite za, univerzalnite vrednosti i građanskite prava i procesot na demokratizacija i "evropeizacija" na balkanskiot, pa vo toj kontekst vključitelno i na makedonskiot prostor.

Vo taa nasoka i najnovite naučni soznanija na denešnata makedonska istoriografija, glavno se temelat na kritičkoto preispituvanje na dosegašnoto pišuvanje vo makedonskata i balkanskata istoriografija, bazirano na najnovite istražuvanja vo zemjata i stranstvo i otkrivanjeto na najnovata dokumentacija koja dosega malku ili pak voopšto ne i beše dostapna i poznata na makedonskata javnost. Nositeli na ovie najnovi viduvanja na MSIŠ, pretežno se srednata i pomladata generacija makedonski istoričari-naučnici koi se direktni učenici, naslednici i prodolžuvači na postarata generacija i na svetlite tradicii na MSIŠ. No vednaš morame da konstatirame deka vo nikoj slučaj ne možeme da zboruvame za negiranje na dosegašnite dostigjanja na MSIŠ i nejinite osnovopoložnici kako postara generacija makedonski naučnici, tuku naprotiv možeme da voočime deka stanuva zbor za naučno fundiran kritički priod na respektiranje i afirmiranje na site dosegašni validni historiografski priodi i fakti objaveni vo trudovite na postarata generacija. Voedno možeme da zboruvame i za nov pristap kon nadgradba so najnovite soznanija i fakti koi se rezultat od najnovite naučni istražuvanja pred se vo stranskite arhivi i instituti, kako bi možele da prodolžat so rabota od tamu do kade što prethodnata generacija makedonski istoriografi dostasaa so svojata plodna vtemeluvacka rabota.

Pokraj toa vo naporite za kritičko prevzemanje na evropskite i svetski standardi vo pristapot i načinot na iznesuvanjeto na nacionalното minato, i imajći go predvid nacionalniot sostav na makedonskata država, MSIŠ gradi svoj sopstven specifičen odbramben sistem protiv forsiranje na nacionalnata superiornost, raznovidnite negativni predubeduvanja kon drugite nacii i državi i se trudi da opstoi nadvor od političkoto vlijanie na sekojdnevieto. Toa odlika e eden nasleden faktor i na građanskoto opštstvo kon koe se stremime. Vo taa nasoka osnoven test za uspehot i na prethodnite i na segašnite makedonski istoriografi otsekogaš bila, e i će bide naučnata verifikacija i priznanie pred se na objektivnata strana na

evropskata i vo toj kontekst i na balkanskata istoriografija. Dokaz za ova se brojnite učestva na makedonski istoriografi na domašni i međunarodni naučni kongresi, konferencii i debatni seansi, a isto taka i brojnite stranski naučni radnici koji učestvuvali i učestvuvali i denes na naši međunarodni naučni sredbi i so svoje izlaganja pridonesuvali za širenje na istoriskata vistina za Makedonija.

Najnovite naučni dostignanja na MSIŠ, glavno se prezentirali vo poveće renomirani naučni spisanija, od koi dve se izdvojuvali po svojata specifičnost i naučna prezentacija od oblata pred se na nacionalnata istorija i toa: "Glasnik" koj izleguvala od dalečnata 1957 godina vo izdanje na Institutot za nacionalna istorija od Skopje i "Istorija", spisanje koe izleguvala od 1965 godina vo izdanje na Sojuzot na društva na istoričarite na Republika Makedonija so sedište pri Filozofski fakultet-Institut za istorija vo Skopje. Istoriski temi delumno se zastapeni i vo drugi periodični naučni spisanija od opštstvenite nauki.⁴ No najčesto ovie najnovi naučni dostignanja se prezentirali na naučni simpoziumi organizirani od pojedini naučni institucii i združenija. Vo toj kontekst vo organizacija na poveće vidni naučni i nastavni institucii kako što se: Institutot za nacionalna istorija, Institutot za istorija pri Filozofski fakultet vo Skopje, Makedonskata akademija na naukite i umetnostite i drugi institucii i organizacii, bea održani poveće naučni sobiri, trkalezni masi, tribini i studiski denovi. I ovaa konstatacija dovolno zboruvala deka makedonskata istoriografija se naoda vo procesot na dutočnuvanje na određeni fakti, soznanija i ocenki po odnos na niza istopriski temi, dilemi i prašanja pred se od domenot na novata i najnovata makedonska istorija. Nekoi materijali od ovie naučni manifestacii bea objaveni vo zbornici.⁵ Drugi pak od objektivni ili pak subjektivni pričini do den denes ne se objaveni iako pominaa poveće godini od održuvanje na simpoziumite.

Na ovie sobiri, kako i vo novoobjavenite monografii i pojedini trudovi vo ovoj desetgodišen period, se iskristalizirali pojedini prašanja od najnovata makedonska istoriografija, preku čij kritički pristap se izgraduvaa novite pravci i metodi po odnos na idniot razvoj na MSIŠ. Tuka pred se mislime na: deideologizacijata, sveduvanje na nacionalnata istorija vo ramkite na nacionalnata država, kritičko rasvetlivanje na nedovolno poznati i dosega malku braboteni ličnosti, pojavi, procesi i nastani, potoa osovremenivanje na terminologijata i konečno primena na

⁴ Naučni spisanija vo koi pokraj drugoto se tretirali istoriski temi se: Živa antika, Prosveten radnik, Kulturno nasledstvo, Makedonski arhivist, Stremež, Sovremenost, Razvitok, Makedonski folklor, Pogled, Godišen zbornik na filozofski fakultet-Skopje, Godišnik na Institutot za sociološko-političko pravni istražuvanje-Skopje, Godišnik na Pravniot fakultet-Skopje, Godišen zbornik na Filološki fakultet-Skopje i dr.

⁵ Tuka pred se bi gi spomenale naučnite sobiri: "Makedonija vo Vtorata svetska vojna 1941 godina" održan na 17. i 18. 12. 1991 godina vo organizacija na INI (Materijalite od ovoj naučen sobir se ne se objaveni); "ASNOM 50 godini makedonska država 1944-1994", održan na 17. i 18. 11. 1994, vo organizacija na MANU i INI (Materijalite od ovoj sobir se objaveni vo zbornik). "Glavniot štab na NOV i POM (1941-1945);" Po povod 90 godišninata od rađanje na Mihailo Apostolski" održan na 19. i 20. dekmvri 1996 godina vo organizacija na INI i MANU (Materijalite od ovoj simpozium se objaveni). "Evropa i makedonskato prašanje" održan na 29., 30. 9. i 1. 10. 1994 vo organizacija na Sovetot na manifestacijata "Gocevi denovi" vo Delčevo (Zbornikot od ovoj sobir e objaven); "Čento - čovek, revolucioner, državnik" održan na 26. 11. 1991 vo Prilep, vo organizacija na INI i DNU Prilep (Zbornikot od ovoj sobir e objaven); "Petre Piruze-Majski, vreme, život, delo" održan na 18. i 19. 1993 vo Ohrid vo organizacija na INI i Sobranieto na opština Ohrid (Zbornikot od ovoj simpozium e objaven); "Blagoj Jankov-Mučeto" - Strumica 1996 (Zbornikot od ovoj simpozium e objaven); Glavniot štab na NOV i POM-MANU 1996 (Zbornikot od ovoj simpozium e objaven) i drugi, a vo priprema se poveće naučni simpoziumi posveteni na ličnosti i nastani od ponovata nacionalna istorija.

sporedbena metoda vo najnovata istoriografska faktografija.

Vo početnite godni po osamostojuvanje na Republika Makedonija, MSIŠ obilno se zafati i so kritičkoto preispitovanje i vrednuvanje na 50 godišniot zednički soživot na SR Makedonija vo SFR Jugoslavija. Osnovnata teza po odnos na ova prašanje glaseše: Beše li toa nučna istoriska stvarnost ili pak istoriska greška? Vo ovaa nasoka neкои pravci vo makedonskatra istorija se radikaliziraa i nasočija kon radikalna kritika na SFR Jugoslavija i na makedonskoto bitisuvanje vo ovie istoriski sobitija. No se čini deka ovoj problem ne e taka ednostaven, od prosta pričina što "presmetkata" so ovoj istoriski period, podrazbira i "presmetka" so temelite na sovremenata makedonska država. Toa vo osnova bi značelo negacija i na kontinuitetot na državnosta na denešna Republika Makedonija. Na toj način MSIŠ, se najde pred objektivni poteškotii vo naučnata borba so psevdohistoričarite za "novata-stara vistina" pri analiza, sinteza i ocenka za veće poznati i priznati nastani.

Tokmu zatoa vo našata sovremna historiografija do 90-tite godini na posledniot vek na vtioot milenium, neкои periodi od istorijata na makedonskiot narod, oddelni dviženja, pojavi, procesi i ličnosti bea favorizirani za smetka na drugi. Taka na primer nedovolno se obračaše vnanie na antičkata i srednovekovnata istorija na makedonskiot narod za čija što smetka se favoriziraše izučuvanje na najnovata istorija na makedonskiot narod. Koga govorime za ovie pojavi morame da naglasime deka denes neкои makedonski historiografi vo baranje na soodvetnite dokazi vo nacionalnata istorija preminuvaat na poletu na nivnoto mitologiziranje i idealiziranje za smetka na drugi istoriski fakti koi niv nedovolno ili pak voopšto ne im odgovaat.⁶

Vo potragata po "noviot-star identitet" na novata makedonska država se napravi eksplozija na vraćanje kon istoriskoto minato zaradi baranje na "zlatnite" periodi od nacionalnata istorija. Tie rezultiraa so prezemanje na starite obeležja kako državni i nacionalni, menuvanje na iminjata na ulicite i na celi gradovi, menuvanje iminja na javnite objekti i gradbi, kako što se: učilišta, kasarni, ploštadi na gradovite, parkovite i dr.

Procesot na demokratizacijata vo poslednata decenija na vtioot milenium, najdirektno se odrazi vrz istorijata i istoriskata nauka vo Makedonija. Se pokaža deka neкои "istoriski vistini" ne se takvi kako što bea dotogaš tretirani i utvrdeni. Na scena stapija širokiot dijapazon politički i ideološki svaćanja na našeto minato. Vo toj kontekst dojdoo do izraz lićnite razbiranja za neкои istoriski prašanja, lićni presmetki što se taložele so godini. Vo ovaa situacija istoričarite bea dovedeni pred dilemata za svoja sopstvena lićna opredelba i odgovornost pred širokata makedonska i međunarodna javnost.⁷ A vo makedonskiot slućaj beše nužna korekcija na istoriskite falsifikati i odbrana na sopstvenite tezi.

Osnoven nedostatok od koj što stradaat skoro site sovremeni historiografii pa vo toj kontekst i MSIŠ, e što skoro sekogaš po pravilo tie se pridržuvaat na sintagmata

⁶ Janko Pleterski: Nacionalnata historiografija na bivša Jugoslavija kako problem na sovremenosta. Vo: Sto godini od osnivanje na VMRO i 90 godini od Ilindenskoto vostanie : prilozii od naućniot sobir održan na 21-23 oktombri 1993. MANU, Skopje 1994, str. 517.

⁷ Moj rakopis vo priprema za pečat pod naslov: Neкои sovremeni pojavi i procesi vo istorijata na makedonskiot narod po osamostojuvanje i nivna interpretacija od strana na MSIŠ.

deka pobednicite po završetokot na vooruženiot sudir, ja pišuvaat istorijata na teritorijata koja ja osvoile, odnosno pobednicite vo toj ideološkosocijalen sudir, se tie koi go imaat ekskluzivnoto pravo na "istoriskata vistina". Ova konstatacija kako da se izednačuva so veće poznatata latinska izreka "kuius regio eius religio" - "koj e vladetelot negova e i religijata". Prašanje e sega pak komu ova istorija koja pobednicite ja pišuvaat e nameneta i koj, kolku i kako istata ja čita i kako ja vospriema i doživuva?

Primenuvajki go ova soznanie na najnovata evropska istorija, konstatirame deka Evropa od 1918 godina beše Evropa na pobednicite od Prvata svetska vojna od edna strana i od druga strana Evropa na pobedenite vo taa vojna zadoeni ušte vednaš so revanšistički ideji i na krajot toa beše Evropa na Oktomvriskata revolucija i kontrarevolucija. Evropskite golemi narodi i nacii ja kroēja sudbinata ne samo na pobedenite tuku i sudbinata na malite narodi i nacii i na etničkite zaednici, stavajći gi vo uloga na potkusuruvanje vo međusebnite smetki. Od ova jasno veće može da se prepoznaat nikulcite na idnata Vtora svetska vojna koja od međuvoeniot period, beše prašanje na vreme koga taa će započne.

Taka po samo 21 godina vremenska distanca započna Vtorata svetska vojna so seta svoja žestina i genocidnost kako niedna druga dotogaš. Po završetokot na vojnata vo 1945 godina, Evropa stana Evropa na pobednicite nad fašizmot. I pokraj ideološkite raziduvnja, tie svoje nesoglasuvanja gi prikriava vo vremeto na godinite na vojnata vo ineres na zaedničkata antifašistička vojna. No po vojnata Evropa beše sostavena od dva idejno sprotivstaveni bloka NATO i Varšavskiot pakt, koi ne si dozvoluvaa praktičen vooružen sudir među sebe zaradi nuklearniot potencijal koj go poseduvaat, no zatoa pak svojata sila i moć ja testiraa vo malite zemji, kako što se: Koreja, Germanija, Kuba, Vietnam, i drugi.

I na krajot denes ja imame Evropa po 1989 godina po padot na istočnoevropskiot socijalistički sistem koj se sruši bez borba i konečno ja imame Evropa na pragot na III milenium. Vo ovoj buren istoriski turbulenten period, se raspadnaa multietničkite federalni državi: SSSR, SFRJ i Čehoslovačka. Tuka nemaše pobedeni nitu pobednici, tuku situacija na novo pregrupiranje i nasočuvanje kon zapadnata demokratija. Seg a ništo ne e kako što bilo porano osobeno po vojnite vo: Avganistan, Jugoslavija, Irak i osobeno po njujorškiot 11 septemvri i rušenjeto na kulite blizanački. Seg a Evropa zaedno so SAD, NATO i celokupnoto progresivno čoveštvo se borat protiv sovremeniot terorizam. Seg a podelbata e mnogu vidliva na dva bloka, zemji koi se borat protiv terorizmot i poseduvanjeto na oružje za masovno uništuvanje i ostanati zemji i organizacii koi go produciraat i poddržuvaat istiot.

Seg a vo erata na novata konstelacija na raspadañjeto na eksperimentot narečen socijalizam i sozdavanjeto na novite demokratski državi pred se vo Istočna i Jugoistočna Evropa seg a se postavuva prašanjeto koj seg a će ja pišuva, a koj čita istorijata?

MSIŠ, koja e vrsnik na makedonskata država⁸ na pragot na tretiot milenium e soočena so predizvikot na vospriemanje na novite osnovi na sovremenata make-

⁸ Ivan Katardžiev: Aktuelni problemi na makedonskata historiografija. Vo: Aktuelni problemi vo makedonskata historiografija i nastavata po istorija. Radoviš: Sojuz na društva na istoričarite na Republika Makedonija, 1996, str. 7.

donska teorija i metodologija vo pogled na opštata, balkansko-regionalnata i nacionalna istorija.

Formuliranjeto na makedonskiot pogled i makedonskata istoriska doktrina vo proučuvanjeto na bogatoto istorisko nasledstvo na makedonskiot narod i na etničkite zaednici кои živeat vo Makedonija, se sudri ušte od početokot so dva negativni faktori i toa: na nadvorešen plan so ograbuvanjeto na minatoto na makedonskiot narod od strana na istoriografiite na sosednite zemji i vtoro na vnatrešen plan so ušte poопасniot obid za nenaučno negiranje od pričina na neznaenje na osnovnite fakti i nenaučno tolkuvanje od pričina na svesno negiranje i zapostavuvanje na validni argumenti od strana na poedinici vo pomal obem istoričari кои zaplivala vo političkite vodi na odredeni partii a najčesto od strana na neistoričari.

Na krajot MSIŠ, vo periodot po raspađanjeto na SFR Jugoslavija, pretrpe značeen presvrt kako vo pogled na novite podračja i pravci vo istražuvanjata na naučnite rabotnici i institucii, taka i vo praktičnata primena na rezultatite od ovie najnovi istražuvanja vo naučnite proekti i objavenite naučni trudovi.⁹

No ova e period koj za razlika od početnite godini po Vtorata svetska vojna i osloboduvanjeto, koga opštествoto vloži izvonredno golemi napori za brz razvoj na nacionalnata istorografija, samostojnata i nezavisna Republika Makedonija po raspađanjeto na SFR Jugoslavija vo 90-tite godini, ne iskaža pregolema praktična volja i želba za natamošen i kvaliteten brz evropski orientiran razvitok na nacionalnata istoriografija. Ednostavno postoečkite institucii кои se zanimavaat so istorijata prodolžija da ja delat sudbinata na ostanatite kulturno-nacionalni institucii zapadački pri toa materijalno a so toa i nivniot ugled i renome se spuštaa se podolu i podolu. Celiot proces dobi samo verbalna dimenzija za želbite za moderniziranje na MSIŠ.

Od druga strana pak započna staro-noviot proces na mešanje na politikata vo istorijata no sega i vo obratna nasoka mešanje na istorijata vo politikata. Započna proces na revidiranje na odredeni naučni oceni na ličnosti, pojavi i procesi osobeno od pobliskoto makedonsko nacionalno minato. Duri od odredeni državni funkcioneri na istoričarite im se preporečuvaše i "prepročituvanje" na sopstvenata nacionalna istorija. Nekoi državni funkcioneri forsiraa izvesni ličnosti od pobliskata makedonska istorija negirajki gi pri toa onie кои pred se bea vkloпени kon levite sili vo ramkite na makedonskoto Nacionalno i Narodnoosloboditelno

⁹ Janko Pleterski: Nacionalnata istoriografija na bivša Jugoslavija kako problem na sovremenosta. Vo: Sto godini od osnovanjeto na VMRO i 90 godini od Ilindenskoto vostanie : prilozi od naučniot sobir održan na 21-23 oktombri 1993. Skopje: MANU, 1994, str. 517. Marjan Dimitrijevič: Najnovite soznanija vo makedonskata istoriografija za prašanjeto na Vtorata svetska vojna i nivnata primena vo nastavata po istorija. Vo: Aktuelni problemi vo makedonskata istoriografija... str. 29-34; Stojan Kiselinovski: Makedonskata istoriografija i istoriskata vistinitost. Vo: Aktuelni problemi, br. 27; Blaže Ristovski: Nacionalnata komponenta vo našata istoriografija i vo vospitnoobrazovniot sistem. Vo: Aktuelnite problemi vo makedonskata istoriografija... str. 20. Jugoslav Minoški: Inoviranje na nastavata po istorija vo zemjite vo tranzicija. Istorija, XXIX, Skopje 1993, br. 1/2, str. 138. Ivan Katardžiev: Politika i istorija-istorija i politika. Vo: Istorija, XXIII, Skopje 1987, br. 1/2, str. 9-30. Naum Dimovski: Nastavata po istorija i sovremenite opštествeni i politički procesi vo svetot što treba da se izučuvaat. Vo: Prosvetno delo, L, Skopje, septembri-oktombri 1997, br. 4, str. 84-91. Marjan Dimitrijevič: Makedonskata istoriografija i nastavata po istorija, sostojbi, pravci i razvoj. Vo: Istorija, XXXI/1-2, Skopje 1998, 58-64. Naum Dimovski: Nekoi suštinski problemi vo nastavata po istorija zavisni od istoriskata nauka. Vo: Aktuelni problemi vo makedonskata istoriografija, str. 127.

dviženje i borba. Nastupi gruba eksploatacija na makedonskoto istorisko nasledstvo i manipulacija so istorijata za potrebite na aktuelnata politika, a dogmatizmot stana dominanten način na misljenje na političarite.

Vo edna vakva konstelacija, produkcija na makedonskata savremena istoriografija vo periodot 1990-2003 godina, pretrpe značitelni kvalitativni no i kvantitativni promeni. Morame vednaš da konstatirame, deka i pokrupnite istoriografski dela od najnovata produkcija na MSIŠ, ja odrazuvaat vistinskata sostojba vo MSIŠ vo kontekstot na nejzinoto baranje na soptvena strategija i pravec kon priključuvanje na modernata evropska istoriografija.

Vo ova prigoda vo fokusot na našeto vnanie će selektivno će se zadržime na pokrupnite i poznačajni spored naslovite trudovi koji vo makedonskata javnost i poširoko predizvikaa interes i odredena javna polemika.

Taka kolektivniot trud pod naslov: "Istorija na Makedonskiot narod", koj izleze vo pet obemni toma, samo ja potvrduva tezata deka seušte dokraj ne se definirani pravci i metodite na MSIŠ.¹⁰ Imeno vo ovie dela seušte e dominanten priodot na forsiranje na političkata i voenata istorija za smetka na ekonomsko-socijalnata i kulturno-civilizacijskata istorija. Pokraj toa vo ova najnova makedonska istorija vo pette toma, e odvoen pomalku prostor za istorijata na etničkite zaednici koji živeat vo Makedonija, a isto taka možeme da konstatirame deka vo pomal obem e analizirana i sostojbata na makedonskata i regionalnata balkanska istorija videna niz prizmata kako sostaven del na Evropskata istorija.

Rečisi skoro identični kvalifikaciji i ocenki možeme da iskažeme i po odnos na najnovite zbornici na trudovi na MSIŠ posveteni na aktuelni problemi i dostiganja na MSIŠ po raspadanjeto na SFR Jugoslavija.

Ova go potkrapuva i najnoviot trud pod naslov: "Makedonski istoriski rečnik-MIR".¹¹ Vo ova prvorođenče na MSIŠ od vakov vid na istoriografski dela, pokraj pozitivnata strana, se gledaat i nedostatocite i nedorečenostite vo pogled na iskažuvanje na istoriskite ocenki i kvalifikaciji na ključni istoriski ličnosti i nastani od makedonskata nacionalna istorija. Toa pak od druga strana ukažuva na faktot deka MSIŠ seušte gi utočnuva pravci i metodite na svoeto deluvanje.

Kon ova se priključuva i najnovata produkcija na zbornici od održani naučni simpoziumi po razni povodi na temi koji pretendiraat da izvršat novo viduvanje na MSIŠ po odnos na istite.¹²

Site pogore iskažani analizi gi srećavame i vo zbornicite na trudovi posveteni na aktuelnite problemi i dostiganja na makedonskata istoriografija po raspadanjeto na SFR Jugoslavija.¹³

¹⁰ Istorija na makedonskiot narod. Tom, 1, 2, 3, 4, 5. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 2001-2003.

¹¹ Makedonski istoriski rečnik. (Glaven urednik: Stojan Kiselinovski). Skopje, Institut za nacionalna istorija, 2000, str. 517.

¹² Taka vo izdanie na Institutot za nacionalna istorija-Skopje po 2000-ta godina, se objaveni slednive pokrupni zbornici: Makedonskata istorijska nauka-dostignuvanja i problemi. Prilozi od naučniot sobir održan vo Skopje na 17-19 septemvri 1998 godina. Po povod 50-godišnjata od rabotata na Institutot za nacionalna istorija. Skopje 2000, str. 525; Makedonija vo dvaesettiot vek. Materijali od međunarodniot naučen sobir, 25 i 26 april 2002. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 2003, 313; Čento i makedonskata državnost. Zbornik na trudovi od naučniot sobir po povod 100-godišnjata od rađanjeto na Metodija Andonov Čento, održan vo Skopje na 16 i 17 dekemvri 2002, Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Institut za nacionalna istorija, 2004, str. 321.

¹³ Aktuelni problemi vo makedonskata istoriografija i nastavata po istorija. Skopje: Sojuz na društva na istoričarite na Makedonija, 1996, str. 165; Makedonskata istoriska nauka - dostignuvanja i

 Marjan Dimitrijević

 MAKEDONSKA ŠOLA NOVEJŠE ZGODOVINE (MŠNZ) - USMERITVE
 IN METODE (1990-2003)

P o v z e t e k

Glavna značilnost znanstvene dejavnosti starejše generacije makedonskih zgodovinarjev in njihovih naslednikov v procesu razvoja nove usmeritve makedonske šola za novejšo zgodovino (MŠNZ) je prizadevanje za združljivost z zahodnoevropskim zgodovinopisjem.

MŠNZ, ki je stara toliko kot makedonska država sama, se danes sooča z izzivom sprejemanja novega bistva sodobne makedonske teorije in metodologije pri obravnavanju svetovne in, predvsem, domače zgodovine. Pri oblikovanju lastnega, makedonskega pogleda in zgodovinske doktrine pri študiju bogate zgodovinske zapuščine makedonskega ljudstva in v Makedoniji živečih etničnih skupin so naleteli na dva negativna dejavnika: na zunanega - zgodovinopisje sosednjih držav - ki hoče makedonsko ljudstvo oropati njegove zgodovine, in še bolj nevarnega, notranjega - zgodovinarje, ki so postali politiki v določenih strankah in, predvsem, nezgodovinarje - pri katerih gre za poizkus neznanstvenega zanikanja zaradi nepoznavanja temeljnih dejstev ter za zavestno negiranje in zanemarjanje neovrgljivih argumentov.

V zadnjem desetletju so se med izdajami MŠNZ pojavila pomembna dela, ki so jih pripravljali dolgo časa. Ta dela prav tako odsevajo dejansko stanje MŠNZ pri iskanju lastnih usmeritev in metod, ki bodo napravile to šolo razpoznavno, predvsem v evropskem zgodovinopisju.

 THE MACEDONIAN CONTEMPORARY HISTORICAL SCHOOL (MCHS) - THE DIRECTIONS
 AND METHODS (1990-2003)

S u m m a r y

The main trait of the scientific activity of the older generation of Macedonian historians and their successors, in the process of developing the new direction of the Macedonian Contemporary Historical School (MCHS), is the struggle for compatibility with western European historiography

The MCHS, which is of the same age as the Macedonian state, today faces the challenge of receiving the new essence of the Macedonian contemporary theory and methodology considering world and, predominantly, national history. The forming of the Macedonian view and the Macedonian historical doctrine in the study of the rich historical heritage of the Macedonian people and of the ethnic communities living in Macedonia has met with two negative factors: exteriorly, the robbery of the Macedonian people's past by the historiographies of neighbouring countries and, interiorly, an even more dangerous attempt of unscientific denial, by not knowing the basic facts and an unscientific interpretation, and the conscious denial and neglect of valid arguments by the historians who became politicians in certain parties and, most of all, by non-historians.

In the last decade, major works have appeared in the production of the MCHS, which have been worked upon for a long period of time. These works also reflect the real condition of the MCHS in the search of its own directions and methods, which would make this school recognisable, above all, by European historiography.

 prazna

problemi. Prilozi od naučniot sobir održan vo Skopje na 17.-19. septemvri 1998 godina: Po povod 50-godišnjata od rabotata na Institutot za nacionalna istorija. Skopje 2000, str. 525.

1.01
Prejeto 21. 9. 2004

UDK 930(497.6)"1991/2003"

Husnija Kamberović*

Stanje historiografije u Bosni i Hercegovini

SAŽETAK

U ovome radu se zastupa teza da je sve do najnovijega vremena teško govoriti o bosanskohercegovačkoj historiografiji kao jednom metodološkom sistemu, nego je više riječ o historiografskim djelima koja su ovdje nastajala, a koja su, dobrim dijelom, tematski i metodološki pripadala susjednim historiografskim pravcima i "školama". Analiziraju se najznačajnija historiografska djela nastala u BiH u vremenu od 1991. do 2003. godine. (knjige Mustafe Imamovića, Mehmedalije Bojića, Dževada Juzbašića, Envera Radžića, Iljasa Hadžibegovića, Husnije Kamberovića, Srećka Džaje) i ukazuje na njihovu ulogu u razvoju historijske nauke u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: historiografija, Bosna i Hercegovina

IZVLEČEK

STANJE ZGODOVINOPISJA V BOSNI IN HERCEGOVINI

Avtor v svojem delu zagovarja tezo, da bi, razen v najnovem času, težko govorili o bosensko-hercegovski zgodovinski deli kot nekem metodološkem sistemu, ampak da gre bolj za zgodovinska dela, ki so sicer nastajala tukaj, a so povečini tematsko in metodološko pripadala sosednjim zgodovinskim usmeritvam in "šolam". Analizira najpomembnejša zgodovinska dela, ki so v BiH nastala v času med 1991. in 2003. letom (knjige Mustafe Imamovića, Mehmedalije Bojića, Dževada Juzbašića, Envera Radžića, Iljasa Hadžibegovića, Husnije Kamberovića in Srećka Džaje), in označuje njihovo vlogo v razvoju zgodovinske vede v Bosni in Hercegovini.

Ključne besede: zgodovinska dela, Bosna in Hercegovina

ABSTRACT

THE STATE OF HISTORIOGRAPHY IN BOSNIA HERZEGOVINA

In his paper, the author supports the thesis that, except very recently, it is very difficult to speak of Bosnian-Herzegovian historiography as a methodological system, but rather as a collection of historiographic works, most of which, although written there, thematically and methodologically belong to neighbouring historiographic orientations and "schools". He analyses the most important historiographic works which were written in Bosnia Herzegovina between 1991 and 2003 (the books by Mustafa Imamović, Mehmedalija Bojić,

* Dr., znanstveni saradnik, Institut za istoriju, BiH-71000 Sarajevo, Alipašina 9, www.iis.unsa.ba; e-mail: husnijak@bih.net.ba

Dževad Juzbašić, Enver Radžić, Ilija Hadžibegović, Husnija Kamberović and Srećko Džaja) and denotes their role in the development of historiography as a science in Bosnia Herzegovina.

Key words: historiography, Bosnia Herzegovina

Posljednjih nekoliko godina u nekoliko navrata se raspravljalo o stanju historiografije u Bosni i Hercegovini, bilo na naučnim skupovima, bilo u okviru širih istraživačkih projekata posvećenih stanju historiografije na prostorima Jugoistočne Evrope. Prvo je Institut za istoriju u Sarajevu povodom 40. godina rada, u suorganizatorstvu sa Hrvatskim institutom za povijest iz Zagreba, 4. i 5. novembra 1999. organizirao međunarodni znanstveni skup pod nazivom *Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980.-1998.*¹ Bio je to svjetski nastavak savjetovanja održanog 11. i 12. februara 1982. godine.² Nakon toga je Odbor za istorijske nauke ANUBiH 30. oktobra 2001. organizirao naučni skup o razvoju i dostignućima historiografije u BiH od 1990. do 2000. godine.³ Otprilike u isto vrijeme (27.-29. septembra 2001) u Beču je u organizaciji Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Institut für Osteuropäische Geschichte i Historischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften održan skup posvećen razvoju postkomunističkih historiografija, na kojem je bilo govora i o razvoju historiografija na prostoru bivše Jugoslavije.⁴ Nakon toga je u Mostaru 24-26. oktobra 2003. održan skup u organizaciji Friedrich Naumann Stiftung o razvoju historiografije u BiH od 1990. do 2003. godine.⁵ Konačno, u Grazu je završen znanstveni projekt i objavljen veliki zbornik o historiografiji u Jugoistočnoj Evropi nakon socijalizma, kojega je uredio Ulf Brunnbauer, a autor teksta o historiografiji u Bosni i Hercegovini je Christian Promitzer.⁶

Na svim ovim skupovima okupili su se historičari sa širih prostora Jugoistočne Evrope, ali i drugih dijelova Evrope i svijeta (SAD). Nas ovdje, ipak, više zanima stanje historiografije u BiH, o čemu je, naravno, na svim tim mjestima bilo itekako puno govora. Očito je da je Bosna i Hercegovina tokom posljednje decenije bila predmet brojnih historiografskih rasprava, jer je bosanskohercegovačka povijest postala tema evropske i svjetske povijesti, ali je još uvijek ostalo jako puno posla i jako puno neistraženih tema u bosanskoj prošlosti. Tu dolazimo do jednog od ključnih pitanja u našoj historiografiji: slaba kadrovska situacija, koja se pokazuje još očitijom zbog gotovo nevjerovatne usitnjenosti naših institucija, zatvorenosti u uske institucionalne okvire i neshvatljivog stupnja netolerantnosti. Postoji

¹ *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 29, 2000.

² *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.-1982.)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, XCII/25, 1990.

³ *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000. godine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003.

⁴ *Österreichische Osthefte*. Wien: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Jahrgang 44, 2002. Dževad Juzbašić, koji je govorio o historiografiji u Bosni i Hercegovini, svoj referat je objavio i u *Priložima*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 31, 2002.

⁵ *Naučni skup: Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine*. Sarajevo: Friedrich Naumann Stiftung, 2003.

⁶ *(Re)Writing History : Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Bd. 4, 2004, 384 str.

nekoliko večih i kadrovski bolje stojećih historiografskih institucija, među kojima se posebno ističu *Institut za istoriju* u Sarajevu i *Odsjek za historiju* Filozofskog fakulteta u Sarajevu. *Orijentalni institut* u Sarajevu u posljednje vrijeme se više orijentirao na orijentalnu književnost nego na osmansku historiju, mada i tamo postoji nekoliko historičara mlađe i srednje generacije koji u historiografskom smislu tek treba da dokažu svoju stručnost. Osim toga, u Bosni i Hercegovini postoji još nekoliko institucija koje bi u historiografskom smislu htjele zauzeti značajniju poziciju, ali su još uvijek dosta daleko od tog cilja (Odsjek za istoriju na Filozofskom fakultetu u Tuzli i Odsjek za istoriju na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci kadrovski su još uvijek ovisni o Sarajevu, Beogradu i Novom Sadu; najteže je shvatljiva velika pocijepanost u Mostaru, gdje postoje "Univerzitet" i "Sveučilište", dva Arhiva, dva različita časopisa istoga imena i numeracije, ali bez gotovo ikakve međusobne suradnje, i tako dalje).

Jedan je američki historičar dobro uočio kako je historija "prozor da se vide prošli događaji, ali i ogledalo na kojem se odražava i vidi suvremeni identitet". Stoga je bavljenje historijom oduvijek značilo i određeni rizik podlijevanja suvremenim političkim i društvenim kretanjima i mogućnost da ona više bude "ogledalo" suvremenosti nego "prozor" u prošlost. Historiografija u Bosni i Hercegovini tijekom svoga razvoja je bila nekad "ogledalo" nekad "prozor", ali uvijek samo skup radova različite znanstvene vrijednosti, bez mogućnosti da se danas prepoznaju bilo kadrovski bilo metodološki i tematski izgrađeni historiografski pravci koji bi se mogli okarakterizirati kao specifičnost historiografskih djela na ovome prostoru. Zbog toga je važno definiranje pojma *bosanskohercegovačka historiografija* i šta valja podrazumijevati kada se o tome govori. Sasvim je umjesno pitanje da li postoji bosanskohercegovačka historiografija kao jedan metodološki sistem, ili se, pak, radi isključivo o historiografskim djelima koja su ovdje nastajala, a koja su, dobrim dijelom, tematski i metodološki više pripadala susjednim historiografskim pravcima i "školama" nego što su činila neku "bosanskohercegovačku školu". Ovdje nijedan historičar, osim donekle dr. Ferdo Hauptmann, ne računajući Milorada Ekmečića koji je skupa sa svojim sljedbenicima pripadnik srpske a ne "bosanskohercegovačke historiografske škole", nije ostavio iza sebe znanstveni trag po kojemu bi kročile naredne generacije historičara. Ni danas u Bosni i Hercegovini nemamo nijedno istaknuto znanstveno historiografsko ime oko kojega bi se okupili mladi historičari tragajući za vlastitim historiografskim identitetom. Ne zato što ne postoje istaknuti historičari, nego zbog teško shvatljive nespemnosti da okupljaju mlade historičare na zajedničkim projektima. U hrvatskoj se historiografiji, primjerice, mogu vrlo lahko identificirati historičari na čije je znanstveno formiranje presudno utjecala profesorica Mirjana Gross, jednako kao što je posve prepoznatljiv utjecaj profesora Andreja Mitrovića na značajan krug srpskih historičara, koji se ne samo metodološki nego čak institucionalno uobličavaju kao zasebni historiografski pravac. Kod nas to iz različitih razloga zasad nije moguće, i vjerovatno neće biti moguće sve dok se ne dese značajnije kadrovske promjene u glavnim historiografskim središtima u Bosni i Hercegovini.

U takvim općim okvirima, u kojima se već dugo vremena nalazi historiografska znanost u nas, nije uvijek jasno šta se doista podrazumijeva pod pojmom "bosanskohercegovačka historiografija". Jedna struja zagovornika bosanskohercego-

vačke historiografije smatra da pod tim pojmom treba smatrati onu historiografiju koja se svodi na kritiku zasebnih "nacionalnih historiografija" u Bosni i Hercegovini, ne vodeći računa o metodološko-tematskom aspektu sadržaja "bosanskohercegovačke historiografije". Međutim, često su nastojanja ove struje zagovornika bosanskohercegovačke historiografije veoma kontradiktorna. Tako se, primjerice, neki historičari iz ovoga kruga "zabrinuto" žale kako još nema pravog Bošnjaka koji se bavi srednjim vijekom s kojim bi se mogao voditi dijalog. Kao da je u znanosti potreban dijalog nacija, a ne znanstvenika! Takvu zabrinutost u najvećoj mjeri izražavaju politizirani historičari koji se zalažu za depolitizaciju historiografije! Osim toga, iz ovog kruga historičara sve više se osjeća jedna napadno uočljiva tendencija identificiranja pojedinih znanstveno slabo utemeljenih, nacionalno-romantičarski obojenih ili publicistički usmjerenih djela sa pojedinim nacionalnim historiografijama. Mada u kritikama tih djela dokazuju kako se ne radi o ozbiljnim historiografskim ostvarenjima, oni ipak ta ostvarenja bez imalo ograda tretiraju kao nacionalne historiografije. Nešto što ni u kom slučaju ne može biti tretirano kao historiografsko ostvarenje ne može biti niti mjerilo historiografskog dostignuća, pri čemu je uopće nevažno da li je u pitanju bosanskohercegovačka ili pojedina nacionalna historiografija.

To, ipak, samo pokazuje koliko je u nas historiografska znanost danas politizirana i pod utjecajem suvremenih društvenih kretanja, te kako se u historiografskim radovima i javnim nastupima historičara veoma lahko raspoznaju njihova nacionalna ili politička uvjerenja. Zalaganje za bosanskohercegovačku historiografiju podrazumijeva prije svega metodološki i tematski razvoj historiografskih istraživanja, uključujući i teme iz nacionalne povijesti uz nužne kontekstualizacije predmeta istraživanja. Za budućnost bosanskohercegovačke historiografije pogrešno bi bilo zanemarivati teme iz nacionalne povijesti, ali one ne mogu biti jedini predmet istraživanja, jer bi to u našim uvjetima nužno značilo dalju politizaciju historijske znanosti, s čime mi već imamo dovoljno iskustva. U tom smislu želim istaknuti kako su Tomislav Išek, Ibrahim Kemura i Božo Madžar svojim knjigama posvećenim povijesti nacionalnih kulturnih društava (Napretka, Narodne Uzdanice i Prosvjete), pokazali kako su važne te teme, i kako se teme koje su i nacionalne ne samo mogu nego i moraju znanstveno proučavati. Opet je zanimljivo da su sve te knjige nastale kao projekti u Institutu za istoriju u Sarajevu, dok su izdavači bili, uz Institut i druge institucije (Hrvatsko kulturno društvo Napredak i Bošnjački institut, u slučaju knjiga o povijesti "Napretka" i "Narodne uzdanice", dok je knjigu o "Prosvjeti" objavila ANU Republike Srpske u Banjoj Luci).

Politizacija historijske znanosti se može objasniti predmetom historijskih istraživanja, jer je historija i politička znanost. Problem, međutim, nastaje onoga trenutka kada politika presudno utječe ne samo na predmet historijskog istraživanja nego unaprijed definira rezultate tih istraživanja. Historiografija u BiH je dugo vremena opterećena tim problemom. Ako pogledamo samo razvoj historiografije nakon Drugoga svjetskog rata lahko ćemo uočiti sve te slabosti kojima je bila podložna: od historiografije se u najvećoj mjeri očekivala tapija za uspostavljene političke odnose u društvu, pa su zbog toga istraživanja, shodno shemi o "čitavoj povijesti kao povijesti klasnih sukoba", uglavnom, fokusirana na klasne odnose i povijest radničke klase i radničkog pokreta. Naravno, i u tom su razdoblju na-

stajala ozbiljna historiografska djela, čiji autori nisu podlijegali trenutačnim političkim potrebama i zahtjevima, ali je njihov broj bio manji i utjecaj znatno slabiji u usporedbi sa "angažiranim historiografskim djelima".

Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina XX stoljeća krupne društvene promjene odrazile su se i na razvoj historijske znanosti u Bosni i Hercegovini, budući da su se istraživanja sada fokusirala na one povijesne probleme koji su dotad marginalno istraživani. Problem je u tome što u metodološkome smislu nije napravljen značajniji iskorak, jer se umjesto klasnih odnosa čitava povijest svodila na povijest nacionalnih odnosa, što je nužno vodilo svodenju historiografije na poligon za ispoljavanje suvremenih političkih strasti.

Karakteristika historiografije u BiH danas je pocijepanost i usitnjenost znanstvenih institucija (niz malih fakulteta na kojima se poučava historija, ali te institucije sve više zanemaruju znanstveno-istraživački rad), a znakovita je i usitnjenost istraživačkih projekata. Mi sve više imamo rasprave i monografije o pojedinim problemima ograničenim na manja vremenska razdoblja, ali bez većih sinteza, što će se pokazati lošim za razvoj bosanskohercegovačke historiografije. *Historija Bošnjaka* i *Sto godina muslimanske politike*, više su izuzeci nego pravilo. Neki, pak, sintetički pokušaji toliko su opterećeni mitskim iskazima da se nikako ne mogu dovesti u vezu sa ozbiljnom kritičkom historiografijom. Ipak, i ovi neuspjeli pokušaji imaju svoje mjesto u bosanskohercegovačkoj historiografiji, ako ni zbog čega drugog a ono zbog primjera koje ne treba slijediti.

Moj kolega iz Banje Luke, Boro Bronza, nešto opširnije će govoriti o historiografskoj produkciji u BiH o razdoblju između dva svjetska rata, a koleginja Vera Katz o historiografiji o vremenu poslije Drugoga svjetskog rata. Ja neću govoriti o pojedinim naslovima, ali bih, ipak, samo spomenuo nekoliko knjiga koje odražavaju stanje duha u bosanskohercegovačkoj historiografiji. *Istorija SKBiH* u dva toma, koja se pojavila 1990, značajna je zbog vremena nastanka: Bila je to prva historija ove Partije u BiH, nastala u vrijeme kada se Partija raspala.⁷ Knjiga, uglavnom, sadrži preciznu faktografiju, ali i mjestimično dobre uvide u razne aspekte socijalne historije BiH. Tu je, ipak, značajnija knjiga Iljasa Hadžibegovića o bosanskohercegovačkim gradovima na razmeđu 19. i 20. stoljeća, koja se pojavila 1991, neposredno uoči rata.⁸

Početkom rata historiografska produkcija u BiH dijeli sudbinu vremena: dobrim dijelom se politizira, ali na drugoj strani postoje i historiografski centri koji zadržavaju dignitet historijske znanosti i ne podliježu nacionalističkoj propagandi. Tu mislim, prije svega, na Institut za istoriju u Sarajevu, koji sa nekoliko zapaženih izdanja i projekata uspijeva održati historijsku nauku na zavidnoj razini. Table u hodnicima trošne zgrade u Alipašinoj ulici, na kojima je pisalo "Molimo tišinu" zvučale su nestvarno u gradu u kojem je sve odjekivalo od topovskih granata, ali su istodobno odavale mjesto naučnoga rada, ma kako to izgledalo nestvarno u to vrijeme.⁹ Knjiga "Bosna i Hercegovina od najstarijih

⁷ *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1-2*. Sarajevo: Institut za istoriju, NIŠRO Oslobođenje, 1990.

⁸ Ilija Hažibegović: *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo: GIK OKO, 1991; Popravljeni i dopunjeni izdanje objavio je Institut za istoriju, Sarajevo 2004.

⁹ Američki historičar Robert J. Donia, koji je tokom rata nekoliko puta posjetio Institut za istoriju, u jednom tekstu je skrenuo pažnju na ovu gotovo nestvarnu situaciju na koju upućuje table u hodnicima zgrade, koje nagovještavaju "samostansku tišinu" u uvjetima užasne grmljavine topove

vremena do kraja Drugog svjetskog rata", koja je nastala u ovom Institutu, ali se nije pojavila u njegovom

izdanju iz finansijskih razloga, sigurno je najbolji pregled bosanskohercegovačke historije, bez obzira na neke kritike koje su se pojavile nakon rata.¹⁰

Nekoliko sintetičkih djela su obilježila historiografiju BiH u ovom vremenu. Prije svega tu je *Historija Bošnjaka* čiji je autor dr. Mustafa Imamović.¹¹ Knjiga je u samom startu izazvala kontraverzna tumačenja, u početku je bilo više javnih pohvala nego ozbiljnijih znanstvenih kritika, koje su se pojavile tek nekoliko godina nakon izlaska knjige iz štampe. Kritički napisi, na žalost, nisu uspjeli prerasti u značajniju znanstvenu polemiku, toliko potrebnu našoj historiografiji. Sama knjiga je dosad najbolja sinteza historije Bošnjaka, pa zbog svoga sintetičkoga karaktera sadrži i niz nedovoljno objašnjenih detalja ili čak krivo interpretiranih procesa. Međutim, u sintezama i nisu presudni detalji nego cjelina i osnovna ideja. Najveća je vrijednost ove knjige u kvalitetnoj sintezi bošnjačke povijesti, a osnovni je nedostatak izostanak ozbiljnijeg pogleda na bošnjačku povijest u drugoj polovici 20. stoljeća. Posljednji je ozbiljnu kritiku pojedinih stavova iz ove knjige napisao mladi historičar iz Osla, Jon Kvaerne, i objavio je u knjizi *Historijski mitovi na Balkanu*, koju je nedavno objavio Institut za istoriju u Sarajevu.

Četiri godine nakon Imamovićeve *Historije* pojavila se knjiga Mehmedalije Bojića sličnoga naslova, ali metodološki i tematski posve različitoga sadržaja.¹² U historiografskim krugovima znanstvena vrijednost rukopisa ove knjige je osporavana, a nakon objavljivanja njezina se prisutnost najčešće prešućuje. Mada je naslov knjige pretenciozan, nepravedno je prešućivanje njezina sadržaja. Knjiga se fokusira na prehistoriju rata 1992-1995. godine, i to je njen najznačajniji dio, dok su ostala poglavlja manje uspješno realizirana. U svakom slučaju, ova je knjiga upozorenje historičarima da je potrebno sa više znanstvene hrabrosti upustiti se u proučavanje bosanske povijesti druge polovice 20. stoljeća, osobito razdoblja posljednje dvije decenije 20. stoljeća.¹³

svugdje po Sarajevu.

¹⁰ *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: Štab Vrhovne komande Armije BiH, 1994; drugo prošireno izdanje izašlo 1996. u izdanju Bosanskog kulturnog centra u Sarajevu. Kritički osvrti na ovu knjigu uglavnom su se odnosili na starija razdoblja, dok je jedino Jure Krišto imao određene primjedbe na to kako je prikazana historija BiH u razdoblju Drugoga svjetskog rata (Vidi: Jure Krišto: *Sukob simbola : politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001). Ova knjiga predstavlja osnovu za *Historiju Bosne i Hercegovine*, koja se završava u Institutu za istoriju u Sarajevu. Nova knjiga, koja će predstavljati prvu cjelovitu historiju Bosne i Hercegovine nastalu iz pera domaćih autora, obuhvatit će period sve do kraja 2004. godine i trebala bi se pojaviti iz štampe do kraja 2005. godine. Već je ugovoreno njeno prevođenje na ruski jezik.

¹¹ Mustafa Imamović: *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK Preporod, 1997. Knjiga je doživjela dva izdanja, ugovoreno je i treće, i dosad je prodato oko 20.000 primjeraka, što za naše tržište knjiga predstavlja fantastičan broj.

¹² Mehmedalija Bojić: *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*. Sarajevo: TDK Šahinpašić, 2001. Knjiga je nekoliko godina ("bezmalno desetljeće") stajala u rukopisu, što znači da je završena prije Imamovićeve knjige.

¹³ Š. Filandra je u svojoj knjizi o bošnjačkoj politici XX. stoljeća obradio samo jedan aspekt bošnjačke povijesti, dok je H. Kamberović analizirao razvoj bosanskoga društva samo nekoliko poratnih godina (Šaćir Filandra: *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija, 1998; Husnija Kamberović: *Prema modernom društvu : Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2000).

Monografija dr. Dževada Juzbašića o nacionalno-političkim odnosima u Bosanskoj saboru pred Prvi svjetski rat plod je višegodišnjega istraživačkoga rada u Institutu za istoriju u Sarajevu i predstavlja značajno ostvarenje naše historiografije u posljednjoj deceniji 20. stoljeća o bosanskoj povijesti u vremenu austrougarske vladavine.¹⁴ Knjiga do u detalje prati sve promjene političkih odnosa u Bosanskoj saboru i stvaranje različitih političkih koalicija, pri čemu uvijek traga za uzrocima i motivima stvaranja koalicija, uz osobito fokusiranje na jezičko i agrarno pitanje kao dva najznačajnija problema koja su presudno utjecala na razvoj političkih odnosa u Bosni i Hercegovini uoči Prvog svjetskog rata. Ono što karakterizira ovu Juzbašićevu knjigu je njegov iskorak u pravcu analize odnosa političkih zbivanja u Saboru na općepolitičko stanje u Bosni, što nije dominiralo u njegovome dosadašnjem znanstvenom opusu. On, također, detaljno prati utjecaj promjena u bosanskoj susjedstvu na politička zbivanja u Bosni, mada se čini da nije dovoljno istaknut utjecaj stradanja muslimana u Sandžaku tijekom Prvog svjetskog rata na veoma izražen politički zaokret Bošnjaka u Bosni prema Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Osim ove knjige, Dževad Juzbašić je objavio još jednu knjigu,¹⁵ ali ona predstavlja zbirku njegovih ranije već objavljenih članaka i susedstva ukupnog znanstvenog rada.

Knjiga akademika Envera Redžića o Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu predstavlja prvi cjelovit i objektivan pregled procesa i zbivanja u razdoblju koji su do pojave ove knjige najčešće promatrani u crno-bijelom okviru, bez brojnih nijansi i finesa neophodnih za razumijevanje ovoga razdoblja bosanske povijesti.¹⁶ Redžić je stanje u Bosni promatrao na temelju izvorne arhivske građe nastale u krugu pet najznačajnijih faktora na bosanskoj sceni u ratnome razdoblju (njemački i talijanski dokumenti, dokumenti NDH, dokumenti četničkoga pokreta, dokumentacija muslimanske građanske politike i dokumenti nastali u okviru NOP), pri čemu je svaki od ovih segmenata promatrao "iznutra", odnosno na temelju dokumentacije koju je svaki od ovih faktora ostavljao iza sebe.

Izrazito polemičnom knjigom o muslimanskoj politici u kotroverzama historijske znanosti Enver Redžić je otvorio novu stranicu u razvoju naše historiografije.¹⁷ Redžić izrazito kritički izlaže različite historiografske stavove o temeljnim procesima razvoja Bosne i bošnjaštva, pri čemu osobito snažno i otvoreno polemizira sa onom historiografijom koja se sredinom 20. stoljeća pojavljivala kao važan segment nacionalnoga samorazumijevanja "Muslimana". Redžićevi stavovi o bošnjaštvu i događanjima u posljednjoj deceniji 20. stoljeća tek će morati proći provjeru zasnovanu na vjerodostojnom i autentičnom izvornom materijalu. Najznačajniji je polemički diskurs ove knjige, a bez ozbiljne i temeljite polemike ne može na ovim prostorima izrasti ozbiljna historiografija.

¹⁴ Dževad Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1999, (Djela, knjiga LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 42).

¹⁵ Dževad Juzbašić: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2002.

¹⁶ Enver Redžić: *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. Sarajevo, GIK OKO, 1998. Prijevod na engleskome jeziku uskoro bi se trebao pojaviti u Londonu.

¹⁷ Enver Redžić: *Sto godina muslimanske politike u teza i kontroverzama historijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosni i Hercegovine i Institut za istoriju, 2000.

Knjiga Husnije Kamberovića o zemljišnim posjedima begovske zemljoposjedničke aristokracije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće je jedna od rijetkih knjiga u našoj historiografiji posljednjih decenija koja se ne fokusira na politička nego više socijalna pitanja, mada su određena politička pitanja morala biti predmet analize.¹⁸ Međutim, u fokusu istraživanja u ovoj knjizi su zemljišni posjedi bošnjačke elite.

Osim ovih knjiga koje obilježavaju našu historiografiju posljednjih desetak godina, postoji nekoliko naslova koji su se pojavili kao univerzitetski udžbenici, ali se njihov utjecaj na našu historiografiju nikako ne smije zanemariti. Tako je, na primjer, univerzitetski udžbenik o državno-pravnom razvoju BiH, koji je namijenjen studentima prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu, značajan ne samo zbog toga što presudno utječe na histriografsku spoznaju znatne populacije bosanskohercegovačkog intelektualnoga kruga, nego i zbog toga što se, barem zasad, pojavljuje kao nadopuna za nepostojeću knjigu "Historija Bosne i Hercegovine".¹⁹

Postoji izvjestan broj knjiga koje nisu izvorno nastale u krugu naše historiografije, ali su njihovi autori svim svojim nitima vezani za Bosnu (od porijekla do tema koja obrađuju), a njihova djela su se kod nas pojavila tek u prijevodima. Tu, prije svega, mislim na nekoliko knjiga Srećka M. Džaje, koje imaju značajan utjecaj na razvoj historiografije u Bosni i Hercegovini.²⁰ Njegove knjige u cijelosti se mogu smatrati dijelom naše historiografske produkcije.

Karakteristika historiografske produkcije u BiH je uglavnom ne postojanje novih istraživačkih modela (oral history je od strane utjecajnih historičara još uvijek proskribirana na ovim prostorima), odsustvo istraživanja tema koje se u nekih drugim historiografijama već dobrano obrađuju (povijest svakodnevnoga života, žensko pitanje i slično).

Ipak, danas je došlo vrijeme da se stanje u našoj historiografiji pomjeri u pravcu prihvatanja novih istraživačkih pitanja i novih istraživačkih modela, uz intenzivniju suradnju pojedinih historiografskih centara unutar Bosne i Hercegovine putem projekata koji će voditi međusobnom upoznavanju i boljem razumijevanju prije svega mlađe generacije historičara, neopterećene nacionalnim, ideološkim ili drugim predrasudama. Traganje za povijesnom istinom treba biti naš jedini cilj.

¹⁸ Husnija Kamberović: *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.* Sarajevo-Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu, Hrvatski institut za povijest u Zagrebu, 2003.

¹⁹ Mustafa Imamović: *Historija države i prava Bosne i Hercegovine.* Sarajevo : Magistrat, 2003.

²⁰ Srećko Džaja je sredinom 2003. postao i dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Od njegovih knjiga koje su se pojavile u posljednjih desetak godina spominjem *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918) : die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie.* München: R. Oldenbourg Verlag, 1994. (Südosteuropäische Arbeiten 93.). Hrvatsko izdanje pod naslovom *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918) : inteligencija između tradicije i ideologije,* Mostar-Zagreb: ZIRAL, 2002, te posebno na knjigu *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918-1991) : mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas.* München: R. Oldenborug Verlag, 2002.

 Husnija Kamberović

 STANJE ZGODOVINOPISJA V BOSNI IN HERCEGOVINI

 P o v z e t e k

Čprav je zgodovinarstvo v Bosni in Hercegovini šlo v svojem razvoju skozi razne etape, je vedno ostalo le nek skupek del različnega znanstvenega pomena, brez možnosti, da bi bilo danes v njem mogoče prepoznati kadrovske, metodološke ali tematsko dodelane zgodovinarstvene usmeritve, ki bi jih mogli označiti kot za te kraje specifična zgodovinarstvena dela. Zaradi tega je pomembno opredeliti pojem *bosensko-hercegovaškega zgodovinarstva*, se pravi natančno opredeliti, kaj naj bi pod tem pojmom razumeli. Ena skupina zgodovinarjev meni, da je pod pojmom *bosensko-hercegovaško zgodovinarstvo* treba razumeti zgodovinarstvo, ki se omejuje na kritiko zasebnih "etničnih zgodovinarstev", ne da bi upoštevalo metodološko-tematski vidik vsebine "bosensko-hercegovaškega zgodovinarstva". Vendar pa prizadevanje za bosensko-hercegovaško zgodovinarstvo predpostavlja predvsem metodološki in tematski razvoj zgodovinarstvenih raziskav, vključno s narodno-zgodovinskimi temami in ob nujni kontekstualizaciji predmetov raziskave. Zanemarjanje tem iz narodne zgodovine bi bilo napačno in škodljivo za prihodnost bosensko-hercegovaškega zgodovinarstva, vendar le-te ne morejo biti edini predmet raziskav, ker bi to v naših razmerah nujno pomenilo nadaljno politiziranje zgodovinarstvene vede, s čimer imamo že dovolj izkušenj.

Ko govorimo o zgodovinarstvu in zgodovini Bosne in Hercegovine od srede 19. do konca 20. stoletja, je še posebej pomembnih nekaj del, ki so nastala med letoma 1991 in 2003. To so predvsem knjige Iljasa Hadžibegovića, Tomislava Iška, Ibrahima Kemure, Boža Madžara, Mehmedalije Bojića, Mustafe Imamovića, Enverja Redžića, Husnije Kamberovića i Srečka Džaja. Vsaka izmed navedenih knjig na svoj način utira smeri nadaljnjemu razvoju zgodovinarstva v tej deželi.

 THE STATE OF HISTORIOGRAPHY IN BOSNIA HERZEGOVINA

 S u m m a r y

Although historiography in Bosnia Herzegovina went through several phases in its development, it has nevertheless always remained only a collection of works of varied scientific value, without any possibility of recognising in it today personally, methodologically or thematically elaborated historiographic orientations which could be described as historiographic works specific to these lands. Therefore, it is of essence to define the concept of Bosnian Herzegovian historiography, i.e. give an exact definition of what is meant by it. According to one group of historiographers, the concept of Bosnian Herzegovian historiography should be interpreted as a historiography which is limited to the criticism of individual "ethnic historiographies", without taking into account the methodological and thematic aspect of the contents of »Bosnian Herzegovian historiography«. However, any efforts to arrive at Bosnian Herzegovian historiography presuppose, above all, a methodological and thematic development of historiographic research which includes topics from national history and an obligatory contextualising of the research objects. While neglecting the themes from national history would be wrong and detrimental to the future of Bosnian Herzegovian historiography, these cannot be a sole object of research, given that, in our circumstances, this would lead to further politisation of historiographic science, with which we have had sufficient experience.

When speaking about the historiography and the history of Bosnia Herzegovina from the second half of the nineteenth century to the end of the twentieth century, several works of particular importance, written between 1991 and 2003 should be mentioned. Among these are books by Mustafa Imamović, Mehmedalija Bojić, Dževad Juzbašić, Enver Radžić, Iljas Hadžibegović, Husnija Kamberović and Srečko Džaja. Each of these books, in one way or another, opens new directions for further development of historiography in this country.

prazna

1.01
Prejeto 5. 11. 2004

UDK 930(497.4)"1985/2004"

Ervin Dolenc*

Slovensko zgodovinopisje o obdobju 1918-1991 po razpadu Jugoslavije

IZVLEČEK

Že v drugi polovici 80. let je z novim tipom raziskav začela vrsta predvsem mlajših zgodovinarjev pod vplivom modernih socialnih in antropoloških pristopov zahodno-evropskega in ameriškega zgodovinopisja. Del mlajših zgodovinarjev pa je začel z novo, ideološko sproščeno analizo politično in nacionalno občutljivih tem. Tako je bila v 90. letih objavljena vrsta monografij in člankov, ki poleg političnih vprašanj enakovredno obravnavajo tudi gospodarsko problematiko, kulturno zgodovino, vsakdanje življenje, zgodovino idej in samo historiografijo oziroma njeno teorijo.

Ključne besede: zgodovinopisje, Jugoslavija, Slovenija, 20. stoletje

ABSTRACT

SLOVENE HISTORIOGRAPHY OF THE 1918-1991 PERIOD AFTER THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

Already in the second half of the 1980's, several predominantly young historiographers, influenced by modern social and anthropological approaches from western European and American historiography, began a new type of research. Another group of young historiographers started a new, ideologically relaxed analysis of politically and nationally sensitive issues. This resulted in the publication in the 1990's of a series of monographs and papers which, apart from political questions, gave equal consideration to economic issues, cultural history, daily life, history of ideas as well as historiography itself and its theory.

Key words: Historiography, Yugoslavia, Slovenia, 20th century

"Jugoslovanska historiografija kot celota dejansko nikoli ni obstajala. Šlo je za skupek nacionalnih historiografij (zgodovinskih društev po republikah in pokrajinah) z dokaj krhkimi povezavami. Institucionalno je sicer obstajala Zveza zgodovinarjev Jugoslavije, ki je združevala republiška in pokrajinska društva zgodovinarjev." Vendar so bile zveze prekinjene že konec sedemdesetih let 20. stoletja. Prenehal je izhajati skupni Jugoslovanski istorijski časopis (JIČ) in ponovni poskus skupnega dela v letih 1986-1988 je bil kratkotrajen. Tako je v članku z naslovom "Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala" leta 1996 zapisal Božo Repe.¹ Jugo-

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: ervin.dolenc@inz.si

¹ Božo Repe: Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala : institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti. V: Zgodovina za vse, III, 1996, št. 1, str. 69; Darja Mihelič:

slovenske nacionalne historiografije je torej že pred razpadom skupne države družila samo ideologija (marksizem in jugoslovanska skupnost), ves čas pa so sobivali različni nacionalni pogledi na skupno zgodovino, tako da tudi skupnega projekta Zgodovine narodov Jugoslavije² iz petdesetih let 20. stoletja za čas od začetkov nacionalnih gibanj ni bilo mogoče nadaljevati. Nacionalni vidik, najprej v politiki in posledično v zgodovinsko pisju, je pretehtal razrednega ponekod že v drugi polovici petdesetih ali vsaj od začetka šestdesetih let 20. stoletja.³ Mogoči so bili le individualni pristopi in sintetični pregledi. Za čas skupne zgodovine po letu 1918 najprej Čulinovičev iz leta 1961,⁴ z drugo svetovno vojno je prvi poskusil Vlado Strugar,⁵ pa potem Petranovič⁶ in Bilandžić.⁷ Od Slovencev imamo osamljen jugoslovanski sintetični poskus Janka Pleterskega *Narodi, Jugoslavija, revolucija* iz leta 1985.

Slovenska historiografija o jugoslovanskem obdobju pred letom 1990 ni bila obsežna, še manj široka.⁸ O obdobju prve jugoslovanske države med obema vojnama je bilo največ novih raziskav objavljenih v sedemdesetih letih,⁹ potem pa je na tem področju vladalo zatišje. Poleg Mikuževega osnovnega političnega pregleda tega časa¹⁰ je bil bolje obdelan še čas neposrednih priprav na ustanovitev skupne jugoslovanske države med prvo svetovno vojno in takoj po njej.¹¹ Obdelani so bili nekateri problemi katoliške politike tega časa,¹² študentsko, ljudskofrontno in sindikalno gibanje, posamezna poglavja iz zgodovine KP,¹³ vendar zgodovinsko pisju ni uspelo objaviti niti ene monografije o kakšni politični stranki ali pomembni

Od sobivanja do razhoda: utrinki iz zadnjih dveh desetletij sodelovanja zgodovinarjev druge Jugoslavije. V: Zbornik Janka Pleterskega, Ljubljana 2003, str. 573-596.

² Zgodovina narodov Jugoslavije (ur. Bogo Grafenauer, Dušan Perović, Jaroslav Šidak), 1. knjiga (do začetka 16. stol.). Ljubljana 1953; 2. knjiga (16.-18. stol.), Ljubljana 1959.

³ Wolfgang Höpken: Zwischen "Klasse" und "Nation": Historiographie und ihre "Meistererzählungen" in Südosteuropa in der Zeit des Sozialismus (1944-1990). *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 2, 2000, str. 15-60.

⁴ Ferdo Čulinovič: *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb 1961.

⁵ Vlado Strugar: *Jugoslavija 1941-1945*. Beograd 1969.

⁶ Branko Petranovič: *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd 1980; dopolnjena izdaja isti, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1988.

⁷ Dušan Bilandžić: *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi*. Zagreb 1978; tretja dopolnjena izdaja z dodanim podnaslovom: 1918-1985, Zagreb 1985.

⁸ Celotna bibliografija raziskovalcev (avtorjev) je dostopna na www.cobis.si/bibliografije.

⁹ Izšla je med drugim vrsta monografij: Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918*. Ljubljana 1971; Slavko Kremenšek: *Slovensko študentsko gibanje 1919-1941*. Ljubljana 1972; Janko Prunk: *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana 1977; Momčilo Zečević: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje*. Maribor 1977; Alenka Nedog: *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*. Ljubljana 1978; Miroslav Stiplovič: *Razmah strokovnega - sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922*. Ljubljana 1979.

¹⁰ Metod Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941*. Ljubljana 1965.

¹¹ Omenjeni monografiji J. Pleterskega in M. Zečevića.

¹² Poleg omenjene Zečevićeve monografije je za ideološko ozadje katoliškega gibanja zelo pomembna monografija Jožka Pirca: *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana 1986.

¹³ Največ je o komunističnem gibanju med obema vojnama pisal France Filipič. Njegovi krajši prispevki in referati so zbrani v treh knjigah: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939*, 1. in 2. knjiga, Ljubljana 1981 ter *Ob razpotjih zgodovine*, Maribor 1994. Pomembni so še zborniki in izdaje dokumentov npr. Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Ljubljana 1977; *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921*, Ljubljana 1980; *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923*, (ur. Jurij Perovšek, Janko Pleterski, Janko Prunk) Ljubljana 1990.

politični osebnosti tega obdobja. Še slabše je bilo z gospodarsko in s kulturno zgodovino, kjer je prihajalo samo do parcialnih raziskav tistih problemov, ki so govorili o slabostih Kraljevine Jugoslavije, ter potencialno v prid politiki KP.¹⁴

V osemdesetih letih so se slovenski zgodovinarji začeli spraševati o preživetosti starih vzorcev zgodovinopisja, ki so bili postavljeni po drugi svetovni vojni. Vprašljiva je postala ideološka perspektiva v zgodovinopisju, metodologija in izbor prioritetenih tem raziskovanja. Številne ankete, okrogle mize, posvetovanja in posamezni revijalni članki ali intervjuji so postopoma širili prostor in zgodovinarje osvobajali predvsem samocenzure. Najbolj so odmevale npr. anketa časopisa Naši razgledi "Sodobna zgodovinska zavest" in razprava v krožku Studia humanitatis leta 1983,¹⁵ posvet o problemih marksistične historiografije naslednje leto,¹⁶ intervju Dušana Nečaka s Francem Rozmanom v reviji Borec leta 1985¹⁷ ter okrogla miza "Zgodovinopisje na Slovenskem danes" leta 1986.¹⁸ Prelomni čas leta 1990 pa sta označili dve anketi. Revija Borec je izvedla tematsko ožjo, a najbolj aktualno anketo "Za narodno spravo - konec državljanske vojne?", revija Sodobnost pa je poskušala izpostaviti predvsem problem revizije z naslovom "Kdo koga popravlja, mi zgodovino ali zgodovina nas?".¹⁹ Veliko javnih razprav, ki so se nanašale na zamolčano ali enostransko interpretirano preteklost, so sprožili drugi: sociologi, filozofi, pisatelji..., a so se bili prisiljeni nanje odzivati tudi zgodovinarji. Za zgodovinarje je pomembno polemiko o narodni spravi med drugo svetovno vojno sprtih strani leta 1984 npr. sprožila sociologinja Spomenka Hribar. Ta razprava je odprla največjo tabu temo komunistične zgodovine, poboje po vojni vrnjenih kolaboranških vojaških enot. Že leta 1981 je izšel roman Branka Hofmana "Noč do jutra" in leta 1984 roman Igorja Torkarja "Umiranje na obroke", ki sta problematizirala povojne partijske čistke in zapore na Golem otoku. Posledica te razprave je bila ustanovitev posebne skupine zgodovinarjev in pravnikov konec 80. let, ki je leta 1990 objavila zbornik dokumentov o dachauskih procesih.²⁰

Leta 1991, ob razpadu skupne države, je bilo na slovenskih raziskovalnih inštitucijah okrog 15 zgodovinarjev, ki so se primarno ukvarjali z jugoslovanskim obdobjem slovenske zgodovine, največ z drugo svetovno vojno v Sloveniji. Danes nas je okrog 30, pri čemer se je tudi generacija leta 1991 uveljavljenih zgodovinarjev v veliki meri že zamenjala. Nekaj strokovnjakov, ki raziskujejo to obdobje, je še po muzejih, arhivih, v pokoju ali drugje. Najmočnejša raziskovalna ustanova za obdobje po letu 1918 je Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki sicer raziskuje tudi 19. stoletje (18 raziskovalcev, katerih raziskave segajo tudi v čas po letu 1918). Potem so tu oddelki za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani (5), na Pedagoški fakulteti v Mariboru (7) in na Fakulteti za humanistične študije v Kopru

¹⁴ Ervin Dolenc: Slovensko zgodovinopisje o času med obema vojnama in kulturna zgodovina. V: Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVIII, 1998, št. 1-2, str. 43-57.

¹⁵ Naši razgledi, 1983, št. 1-24; Problemi 1984, št. 12.

¹⁶ Anthropos, 1984, št. 1-2.

¹⁷ Slovensko zgodovinopisje tako in drugače. Borec, 1985, št. 6-7, str. 290-302.

¹⁸ Zgodovinski časopis, 1987, št. 1.

¹⁹ Branko Marušič: Slovensko zgodovinopisje danes. V: Pretoki, 1997, št. 1-2, Dileme zgodovinopisja, Gorica 1997; glej tudi Ervin Dolenc: Uvodno pojasnilo. V: Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju, Ljubljana 1999, str. 5-6.

²⁰ Dachauski procesi : raziskovalno poročilo z dokumenti. Ljubljana 1990.

(7) ter posamezni inštituti v okviru večjih raziskovalnih organizacij: Inštitut za zgodovinske študije na Znanstveno raziskovalnem središču Republike Slovenije v Kopru (3), Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (4) in Inštitut za slovensko izseljenstvo pri Znanstveno raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (3). Našteto število raziskovalcev ni natančno, temveč so upoštevani tudi raziskovalci, ki se primarno ukvarjajo z drugimi obdobji ali temami (npr. nekaj politologov in sociologov, katerih raziskave so tudi historične), ali z naštetimi ustanovami sodelujejo le kot zunanji sodelavci pri posameznih raziskovalnih projektih.

Poleg štirih starih strokovnih revij (*Zgodovinski časopis*, *Kronika*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*) izhajajo tri nove (*Annales*, 1991, *Zgodovina za vse*, 1994, *Studia Historica Slovenica*, 2001). Med zgodovinarske strokovne revije po velikem delu člankov spadajo tudi *Razprave in gradivo* Inštituta za narodnostna vprašanja, ki se ukvarja predvsem z etničnimi manjšinami, in specializirana revija o migracijah oziroma izseljenstvu *Dve domovini - Two Homelands* (1990), ki jo izdaja Inštitut za slovensko izseljenstvo. Novo je tudi Znanstveno raziskovalno središče (1994) oziroma študij zgodovine na Fakulteti za humanistične študije v Kopru (2003), tako da imamo poleg možnosti študija zgodovine na univerzah v Ljubljani in Mariboru zdaj tri visokošolske ustanove te usmeritve. Prevladujejo že mlajši zgodovinarji, ki niso toliko obremenjeni s starimi ideološkimi spori iz časa komunistične diktature. Predvsem se je raziskovalno polje, ki je bilo včasih bistveno bolj omejeno na politično in deloma socialno zgodovino, v primeru vojne tudi vojaško, razširilo. Že v drugi polovici osemdesetih let je z novim tipom raziskav začela vrsta predvsem mlajših zgodovinarjev pod vplivom modernih socialnih in antropoloških pristopov zahodnoevropskega in ameriškega zgodovinopisja.²¹ Del mlajših zgodovinarjev pa je začel z novo, ideološko sproščeno analizo politično in nacionalno občutljivih tem. Tako je bila v 90. letih objavljena vrsta monografij in člankov, ki poleg političnih vprašanj enakovredno obravnavajo tudi gospodarsko problematiko, kulturno zgodovino, vsakdanje življenje, zgodovino idej in samo historiografijo oziroma njeno teorijo. Pozornost zgodovinarjev je skoraj prav tako kot k najpomembnejšim političnim dogajanjem usmerjena tudi k marginalnim in celo nenormalnim ali ekscentričnim pojavom. Opazen je postopen prehod od klasičnih raziskav zaključenih zgodovinskih obdobj k bolj problemskemu preučevanju,²² primerjalnim študijam in raziskovanju določenih segmentov zgodovinskih procesov v daljših časovnih obdobjih. Občutna je prednost, ki jo posameznim zgodovinarjem ponuja obvladovanje vsaj dveh ožjih strokovnih sfer, to je zgodovine v kombinaciji z npr. ekonomijo, pravom, sociologijo, filozofijo, etnologijo ali geografijo. Medtem ko so bile teme in metodologija raziskav prej med temi družboslovnimi vedami ločene, se danes rade interdisciplinarno mešajo in dopolnjujejo.

²¹ Nove poglede na zgodovinopisje, polje raziskovanja in metodologijo je v največji meri v 80. letih uveljavljal tedanji profesor svetovne zgodovine 19. stoletja na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani Peter Vodopivec.

²² Problemom so bila posvečena tudi redna zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki so organizirana vsaki dve leti, in katerih plod je ponavadi tudi tematski zbornik: Razvoj turizma v Sloveniji, Bled 1996; Množične smrti na Slovenskem, Izola 1998; Temeljne prelomnice preteklih tisočletij, Rogla 2000; Regionalni vidiki slovenskega zgodovinopisja, Maribor 2002.

Tako je bilo v 90. letih razmeroma veliko raziskovalne energije posvečene novim temam zgodovinopisja, ki pa večkrat le nadgrajujejo stare klasične pristope, npr. k analizi določenih strankarskih politik (socialni, nacionalni...), k zgodovini bivanjskih in higienskih razmer, k analizi dojemanja določenih zgodovinskih problemov ipd. Z zgodovino in analizo idej, ideologije ter dojemanja sveta se največ ukvarjajo Egon Pelikan,²³ Zvonko Bergant,²⁴ Anka Vidovič Miklavčič,²⁵ Igor Grdina.²⁶ Vsakdanje življenje, kultura bivanja, dojetje sveta in način življenja običajnega, "malega" človeka oziroma historična antropologija je raziskovalna usmeritev Andreja Studna,²⁷ Marte Verginelle,²⁸ Janeza Cvirna²⁹ in mnogih drugih, saj je ta tematika postala med mlajšimi zgodovinarji razmeroma popularna. Od leta 1994 dvakrat letno izhaja celo posebna revija, ki je posvečena tej tematiki oziroma pristopu (*Zgodovina za vse*). Zanimive so postale teme iz civilnega življenja v času vojne, kot je kulturni utrip mest (Dragan Matić,³⁰ Vlasta Stavbar³¹), preskrba z živili (Bojan Himmereich³²), prisilne migracije (Petra Svoljšak³³). Popularne so ženske študije (Sabina Žagar Žnidaršič,³⁴ Mirjam Milharčič Hladnik³⁵, Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše,³⁶ Mateja Jeraj³⁷) in druge kulturne študije (Aleš

²³ Egon Pelikan: Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. Maribor 1997.

²⁴ Zvonko Bergant: Slovenski klasični liberalizem : idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921. Ljubljana 2000.

²⁵ Anka Vidovič Miklavčič: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom : Mladina med nacionalizmom in katolicizmom : pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije. Ljubljana 1994.

²⁶ Največji del obsežnega opusa Igorja Grdine je posvečen prav zgodovini idej, občutjem življenja, stereotipom in načinu razmišljanja v posameznih zgodovinskih okoljih, del tega pisanja sega tudi prek leta 1918, vse do danes. Npr. Doživljanje Nemcev in nemške kulture pri slovenskih izobražencih od prosvetljenstva do moderne. V: Zgodovinski časopis, 1993, št. 1, str. 57-67; Bratstvo in enotnost - resničnost in pesnitev. V: Zgodovina za vse, 1996, št. 1, str. 57-68; Madžari in Hrvatje v očeh slovenske literature; Žid v zrcalu slovenske književnosti, oboje v: Podoba tujega v slovenski književnosti: Imagološko berilo. Ljubljana 2002, str. 41-52; Kaj storiti (Prispevek k intelektualni zgodovini slovenskih tridesetih let). V: Slovenci v Evropi (ur. Peter Vodopivec), Ljubljana 2002, str. 145-176.

²⁷ Katarina Kobilica, Andrej Studen: Volja do dela je bogastvo : mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885-1953) in njegovi družini. Ljubljana 1999.

²⁸ Marta Verginella: Poraženi zmagovalci : slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Ljudje v vojni, Koper 1995; ista, Vztrajnost habitusov : kler in laiki na istrskem podežlju v 19. in 20. stoletju. V: Historični seminar II, (Glasovi). Ljubljana, 1997, str. 97-106.

²⁹ Janez Cvirn: Alfred Nobel in njegova velika požiralka denarja. V: Zgodovina za vse, 2000, št. 2, str. 5-19; isti, Meščanstvo v Celju po razpadu Avstro-Ogrske. V: Iz zgodovine Celja, 3, Celje 2001, str. 191-216.

³⁰ Dragan Matić: Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno : kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 - 1917/18. Ljubljana 1995.

³¹ Vlasta Stavbar: Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914-1918. Maribor 1998.

³² Bojan Himmereich: Namesto žemlje črni kruh : organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn. Celje 2001.

³³ Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. V: Zgodovinski časopis, 1991, št. 3, str. 429-444; št. 4, str. 607-637; ista, Soča sveta reka : italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915-1917). Ljubljana 2003.

³⁴ Sabina Žnidaršič Žagar: Podoba in pojavnost žensk v območju javnega, od sredine 19. stol. do 2. svetovne vojne. Ljubljana 2002, doktorska disertacija (mentor Peter Vodopivec).

³⁵ Mirjam Milharčič Hladnik: Šolstvo in učiteljice na Slovenskem. Ljubljana 1995. Urednica: Zbrana dela Angele Vode: Spol in upor, Ljubljana 1998; Značaj in usoda, Ljubljana 1999; Spomin in pozaba, Ljubljana 2000.

³⁶ Uredili sta zbornik Splošno žensko društvo 1901-1945: Od dobrih deklet do feministk, Ljubljana 2003; jeseni 2004 je izšel še pomemben zbornik Ženske skozi zgodovino: Zbornik referatov

Gabrič,³⁸ Ervin Dolenc,³⁹ Božo Repe,⁴⁰ Tatjana Hojan,⁴¹ Dragan Potočnik,⁴² Tomaž Pavlin,⁴³ Marjan Drnovšek⁴⁴). Zelo je naraslo zanimanje za regionalne in krajevne pristope, tudi v smislu mikrozdovinskih študij, prevladuje pa vendarle povečano zanimanje za lokalno tradicijo, ki je velikokrat opravljena amatersko in ne prinaša veliko novega. Z zgodovino, teorijo in samopremislekom (epistemologijo) slovenskega zgodovinskega se ukvarja vedno več zgodovinarjev, ki so sicer primarno strokovnjaki za določena ožja obdobja ali panoge zgodovinske (Peter Vodopivec,⁴⁵ Vasko Simoniti,⁴⁶ Jera Vodušek Starič,⁴⁷ Oto Luthar,⁴⁸ Dušan Nečak,⁴⁹ Walter Lukan,⁵⁰ Igor Grdina,⁵¹ Božo Repe,⁵² Marta

32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje 2004; tematska (ženska) številka Zgodovine za vse, 11/2 (2004) in npr. razprava Boris Mlakar, Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno, Prispeljki za novejšo zgodovino, 2004, št. 1, 39-48.

³⁷ Mateja Jeraj: Položaj in vloga ženske v Sloveniji (1945-1953). Doktorska disertacija, Ljubljana 2003.

³⁸ Aleš Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952. V: Borec, 43, 1991, št. 7-8-9; isti, Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana 1995; isti, Preimenovanja krajevnih in uličnih imen v letih 1945-1955. V: Prispeljki za novejšo zgodovino, 1996, št. 1-2, str. 109-120; isti, Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980-1987. V : Zgodovinski časopis, 2002, št. 1-2, str. 199-221; isti, Problematika kulturne zgodovine. V: Teze za razpravo na Okrogli mizi Problemi slovenskega zgodovinskega o 20. stoletju, (ur. Ervin Dolenc). Ljubljana 1999.

³⁹ Ervin Dolenc: Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996; isti, Turizem v slovenskih hribih in gorah. V: Razvoj turizma v Sloveniji (ur. Franc Rozman, Žarko Lazarevič), Bled 1996; isti, Bivanjske razmere moje družine. V: Kako so stanovali naši predniki : spremembe v bivalni kulturi (ur. Marko Štepec), Ljubljana 1999. Urednik: Telesna vzgoja in šport v preteklosti. Ljubljana 2003.

⁴⁰ Božo Repe, "Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka" : vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: Zgodovina za vse, 5, 1998, št. 2, str. 90-96.

⁴¹ Tatjana Hojan: Šolski koledar med 1919 in 1929. V: Šolska kronika, 9(33), 2000, št. 2, str. 254-273; ista, Šolski koledar med 1929 in 1945. V: Šolska kronika, 10(34), 2001, št. 1, str. 7-22; ista, Slovenska šolska matica in Popotnik 1900-1941. V: Šolska kronika, 10(34), 2001, št. 2, str. 213-235.

⁴² Dragan Potočnik: Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918-1941. Maribor 2003.

⁴³ Tomaž Pavlin: Športne in telesnovzgojne organizacije v Ljubljani 1918-1941 : Športni klub Ilirija in Akademski športni klub Primorje. Magistrsko delo, Ljubljana 1998 in njegova druga bibliografija o najrazličnejših vidikih športa.

⁴⁴ Marjan Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje: od Ljubljane do Ellis Islanda - otoka solza v New Yorku 1880-1924, Ljubljana 1991; isti, Usodna privlačnost Amerike: pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom, Ljubljana 1998 ter večji del njegove druge bibliografije.

⁴⁵ Peter Vodopivec: L'historiographie en Slovenie dans les années 80. V: Histoire et pouvoir en Europe médiane, (Aujourd'hui l'Europe), (ur. Antoine Marés) Paris 1996, str. 127-138; isti, L'historiographie Slovenie apres 1989. prav tam, str. 263-272; isti, Problemi slovenskega zgodovinskega o 20. stoletju. V: Teze za razpravo na Okrogli mizi Problemi slovenskega zgodovinskega o 20. stoletju, (ur. Ervin Dolenc) Ljubljana 1999; isti, Zgodovinske. V: Enciklopedija Slovenije, 15. Ljubljana 2001, str. 165-172.

⁴⁶ Vasko Simoniti: Ali obstaja koncept slovenske zgodovine?. V: Problemi, 22 (Ljubljana 1984), št. 12, str. 10-12; isti, O slovenskem zgodovinskega 1945-1990 ali kako je na zgodovinske vplivalo staranje oblasti. Zgodovinski časopis, 46, 1992, št. 3, str. 387-394.

⁴⁷ Jera Vodušek Starič: Druga svetovna vojna v Sloveniji : sporna vprašanja v zgodovinskega, V: Nova revija, 15, 1996, št. 169, str. 125-129.

⁴⁸ Oto Luthar je uredil zbornik Vsi Tukididovi možje : sodobne teorije zgodovinskega. Ljubljana 1990; isti, Med kronologijo in fikcijo : strategije historičnega mišljenja. Ljubljana 1993; isti, Between reinterpretation and revisionism : rethinking Slovenian historiography of the 1990's. V: (Re)writing history : historiography in Southeast Europe after socialism, (Studies on South East Europe, Vol. 4, ur. Ulf Brunnbauer). Münster 2004, str. 333-350; ter pretežni del njegove celotne bibliografije.

⁴⁹ Dušan Nečak: Slowenische Historiographie : das "Projekt einer anderen Geschichte". V: Klio ohne Fesseln? : Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus

Verginella,⁵³ Ervin Dolenc⁵⁴) Na splošno lahko rečemo, da so se nove teme in novi metodološki pristopi v raziskovanju zgodovine dodobra uveljavili, da pa zato klasični seveda niso za odmet, da je "stari dobri pozitivizem" s kritičnim pristopom do virov, analizo in sintezo še v široki uporabi (žal najdemo tudi zgolj deskriptivnega) in da se oba načina raziskovanja večinoma skladno dopolnjujeta.

V gospodarski zgodovini je poleg tradicionalnega pristopa, ki se ukvarja posebej z različnimi gospodarskimi panogami, npr. s kmetom, njegovim finančnim položajem in kmetijstvom nasploh (Žarko Lazarevič⁵⁵), agrarno reformo (Zdenko Čepič⁵⁶), z industrijo (France Kresal,⁵⁷ Jože Prinčič⁵⁸), bančništvom (Žarko Lazarevič, Jože Prinčič⁵⁹), turizmom (Olga Janša Zorn,⁶⁰ Bojan Cvelfar⁶¹) ali z zaključenimi prelomnimi obdobji,⁶² vedno bolj prisoten problemski pristop. V ospredju zanimanja so gospodarske krize,⁶³ modernizacija,⁶⁴ denarne reforme,⁶⁵ odnos do

(ur. Alojz Ivanišević, Andreas Kappeler, Walter Lukan, Arnold Suppan), V: Österreichische Osthefte, 44, Wien 2002, št. 1-2, str. 335-344.

⁵⁰ Walter Lukan: Zur Historiographie in Slowenien nach dem Zerfall Jugoslawiens : ein Kommentar zu Dušan Nečáks "Projekt einer anderen Geschichte". V: Österreichische Osthefte, 44 (2002), št. 1-2, str. 345-362.

⁵¹ Igor Grdina: Poti v zgodovino. Ljubljana 2003.

⁵² Božo Repe: Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala : institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti. V: Zgodovina za vse, 1996 (3), št. 1, str. 69-78.

⁵³ Marta Verginella: Uso della storia nella Sonderweg slovena. V: Storica, 7 (Roma 2001), št. 19, str. 97-116.

⁵⁴ Ervin Dolenc je uredil publikacijo in vodil okroglo mizo Problemi slovenskega zgodovinopisja o 20. stoletju, Ljubljana, 26. oktober 1999; isti, Slovensko zgodovinopisje o času med obema vojnama in kulturna zgodovina. Prispevki za novejšo zgodovino, 38, 1998, št. 1-2, str. 43-57.

⁵⁵ Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem : socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948. Ljubljana 1994.

⁵⁶ Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948.

⁵⁷ France Kresal, Razvoj industrije v Sloveniji v letih 1918-1941. V: Kronika, 38, 1990, št. 3, str. 134-138; isti, Slovensko podjetništvo v industriji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 34, 1994, št. 1, str. 57-73; isti, Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda do kolektivnih pogodb 1991. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 35, 1995, št. 1-2, str. 7-23, isti, Gospodarska kriza 1929-1933. V: Gospodarske krize in Slovenci (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič), Ljubljana 1998, str. 19-23 ter pretežni del njegove celotne bibliografije.

⁵⁸ Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu : kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji : 1945-1956. Novo mesto 1992; isti, V začaranem krogu : slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955-1970. Ljubljana 1999; isti, Povojne nacionalizacije v Sloveniji 1945-1963. Novo mesto 1994.

⁵⁹ Žarko Lazarevič, Jože Prinčič: Zgodovina slovenskega bančništva. Ljubljana 2000.

⁶⁰ Olga Janša Zorn: Turizem v Sloveniji v času med obema vojnama. V: Razvoj turizma v Sloveniji (ur. Franc Rozman, Žarko Lazarevič). Bled 1996; ista, Turistična dejavnost na Slovenskem do druge svetovne vojne. V: Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva (ur. Jasna Fischer in dr.). Vrhnika 1998.

⁶¹ Bojan Cvelfar: Knjiga gostov Zdravilišča Rogaška Slatina. Celje 2002; isti, 700-letnica nadžupnije Sv. Križ Rogaška Slatina. Rogaška Slatina 2004.

⁶² Jože Šorn: Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919-1924. Ljubljana 1997.

⁶³ Gospodarske krize in Slovenci (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana 1999.

⁶⁴ Jože Prinčič: Mesto Slovenije v procesu industrializacije federativne Jugoslavije 1945-1956. V: Slovenci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU od 9. do 11. novembra 1994. Razprave 17. Ljubljana 1995; France Kresal: Slovensko podjetništvo v industriji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 34, 1994, št. 1, str. 57-73; isti, Sto let razvoja kolektivnih pogodb na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, 37, 1997, št. 2, str. 65-78; Žarko Lazarevič: Podjetništvo v slovenskem kmetijstvu : razpotja med individualnim in kolektivnim podjetništvom v kmetijstvu od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 34, 1994, št. 1, str. 45-55; isti, Slovenska gospodarska prilagajanja v dvajsetem stoletju : iz agrarne družbe v industrijsko. V: Borec, 46, 1995, št.

denarja,⁶⁶ socialna politika,⁶⁷ gospodarski koncepti.⁶⁸ Zlasti na pobudo Žarka Lazarevića in Nevena Boraka je bilo o teh temah organizirano nekaj simpozijev in izdanih nekaj tehničnih zbornikov, ki so povezali raziskave zgodovinarjev in ekonomistov.⁶⁹

Toda ključna za razumevanje odnosov znotraj Jugoslavije in tudi širše je še vedno politična zgodovina, vključno s kulturno in gospodarsko politiko. Prav v politični zgodovini je v devetdesetih letih 20. stoletja seveda prišlo do največjih preinterpretacij tega časa. Prelom v slovenskem zgodovinsko-povzgojnem pogledu na Jugoslavijo pomeni referat profesorja ljubljanske univerze Vasilija Melika na zborovanju slovenskih zgodovinarjev leta 1988. Profesor Melik je prvi javno podvomil o nujnosti vključevanja Slovencev v Jugoslavijo kot edini možnosti preživetja leta 1918.⁷⁰ Kljub nekaterim zgodovinarjem, ki nikoli niso bili naklonjeni jugoslovanski skupnosti in so se s simpatijami ozirali predvsem v avstrijske čase pred letom 1918 (večinoma so bili taki pogledi prisotni med strokovnjaki za 19. stoletje), še nihče, vključno z Melikom, ni javno utemeljil teze, da je bilo 73-letno bivanje Slovencev v jugoslovanski državi zgodovinska napaka. Pač pa je Vasilij Melik na kolokviju z naslovom "*Jugoslavija - zgodovinska nuja ali zgodovinska zmota*" leta 1993 utemeljeval le tezo o zmoti pri samem procesu združevanja s Kraljevino Srbijo 1. decembra 1918. "V proglasu zedinjenja Srbije in Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljestvo SHS 1. decembra 1918 v Beogradu niso sprejeli stališč, ki jih je zagrebški Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov dal svoji delegaciji na pot, tako da je ta način združitve pomenil svojevrstno prevaro in nikakor ni ustrezal večini Slovencev in Hrvatov. Kraljestvo SHS, Jugoslavija, v kakršno smo prišli, je bila torej za nas zgodovinska zmota. Zmota je bila v tem, da si take Jugoslavije nismo ne želeli ne predstavljali."⁷¹ Čeprav se večina raziskovalcev tega obdobja strinja, da je bil prvo-decembrski akt neke vrste poraz in pogojno tudi prevara zagrebške delegacije, ter da so se porazi "prečanov" proti Srbijancem vrstili še naprej, Melikova ocena o zgodovinski zmoti vendarle ni bila splošno sprejeta. V grobem v slovenskem zgodovinsko-povzgojnem pogledu velja stara ocena slovenskega bivanja v prvi Jugoslaviji, ki jo je konec tega obdobja podal Anton Korošec, namreč: "Najslabša Jugoslavija je za Slovence najboljša

529-531, str. 357-367; isti, Oris razvoja slovenskega bančništva. V: Prispjevki za novejšo zgodovino, 39, 1999, št. 2, str. 75-90; isti, Razkorak med razvitimi in nerazvitimi - zaviralni dejavnik modernizacije Jugoslavije? V: Prispjevki za novejšo zgodovino, 42, 2002, št. 2 Modernizacijski procesi v slovenskem gospodarstvu v 20. stoletju (ur. Lazarević, Borak), str. 77-88.

⁶⁵ Neven Borak: Denarne reforme. Ljubljana 1998.

⁶⁶ Andrej Pančur: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema. Celje 2003.

⁶⁷ France Kresal: Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji : od liberalizma do druge svetovne vojne. Ljubljana 1998.

⁶⁸ Od kapitalizma do kapitalizma : izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v 20. stoletju (ur. Borak, Lazarević, Prinčič). Ljubljana 1997.

⁶⁹ Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju (ur. Borak, Lazarević). Ljubljana 1996; Gospodarske krize in Slovenci (ur. Borak, Lazarević). Ljubljana 1999.

⁷⁰ Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini (referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptuj od 28. do 30. septembra 1988, Zgodovinski časopis, 42, Ljubljana 1988, št. 4, str. 525-532.

⁷¹ Vasilij Melik, Jugoslavija - zgodovinska zmota ali nuja? (referat na kolokviju Jugoslavija - zgodovinska nuja ali zgodovinska zmota, Maribor, 19. 1. 1993), Časopis za zgodovino in narodopisje, 65 Maribor 1994, št. 1, str. 52.

rešitev. Izbire nimamo!"⁷²

Melikov poseg pomeni čisto preinterpretacijo nekega dogajanja na podlagi znanih dejstev in virov. Nove temeljne raziskave iz politične zgodovine prve Jugoslavije pa niso zgolj preinterpretacija, temveč s pritegnitvijo novih virov in analizo novih tem poglobljajo znanje o doslej prezrtih in zanemarjenih problemih. S tem pa celotno sliko dogajanja in razmerij v tem času seveda tudi spreminjajo, preinterpretirajo ali, če hočete, revidirajo. Bojan Balkovec s knjigo *Prva slovenska vlada 1918-1921* (1992) analizira delovanje Narodne, pozneje Deželne vlade v Ljubljani v času neposredno po razpadu habsburške monarhije in v prvih letih jugoslovanske države. Naslov polemizira z v komunizmu uveljavljeno interpretacijo, da je bila prva slovenska vlada imenovana šele ob koncu druge svetovne vojne, 5. maja 1945 v Ajdovščini. Veliko ideološko raznolikost in zmedo v tridesetih letih je s podrobno analizo mladinskih gibanj in organizacij v veliki meri razčistila Anka Vidovič Miklavčič (1994).⁷³ Knjiga Jurija Perovška *Liberalizem in vprašanje slovenstva* (1996) analizira nacionalno politiko slovenskih liberalnih strank do leta 1929 in popravlja dotlej posplošeno podobo, da je bila ta zgolj unitaristična. Knjiga istega avtorja, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918* (1998), dokazuje samostojnost odločanja, upravljanja in mednarodnega komuniciranja Narodne vlade v Ljubljani novembra 1918, kljub njeni formalni vključenosti v Državo SHS in podrejenosti Narodnemu svetu SHS v Zagrebu. Knjiga Ervina Dolenca *Kulturni boj: Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS* (1996) analizira kulturno politiko slovenskih strank v dvajsetih letih in za razliko od starih interpretacij, ki so imele za primarni konflikt tedanje družbe razredni boj, daje večji pomen kulturnemu boju med liberalizmom in katolicizmom. Knjiga Miroslava Stiplovska *Slovenski parlamentarizem 1927-1929* (2000) govori o slovenskih prizadevanjih za politično avtonomijo v prvi jugoslovanski državi, predvsem o izkušnjah z oblastnimi samoupravami, ki so bile v mnogočem drugačne od drugih oblasti v državi. Knjiga Egon Pelikana *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom* (2002) na podlagi bogate zbirke novih arhivov bistveno dopolnjuje podobo nacionalnih bojev Slovencev in Hrvatov v Italiji. V obdobje Jugoslavije pa seže tudi knjiga Darka Friša, ki se sicer ukvarja z odnosom *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871-1924* (Celovec 1995).

V splošnem pogledu na novosti slovenskega zgodovinopisja za obdobje med obema vojnama lahko zaključimo, da se perspektiva na prvo jugoslovansko državo ni zelo radikalno spremenila, da je v marsičem poglobljena in da je sprostitev od komunistične ideologije prinesla nekoliko bolj uravnotežene ocene zlasti o politični in gospodarski, deloma pa tudi o kulturni zgodovini.

⁷² Koroščeva izjava je zabeležena v Ruda Jurčec: *Skozi luči in sence*, III. Buenos Aires 1969, str. 293. Poskus preinterpretacije prehoda v novo državo je bil tudi članek Vlaste Stavbar, ki je z analizo izjav v podporo Majniški deklaraciji dokazovala, da je bila habsburška klavzula v teh izjavah pogostejša tudi po marcu 1918, ko naj bi po temeljni študiji Janka Pleterskega, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, ta element v deklaracijskem gibanju prenehal. Pleterski je v odgovoru popravljal površnost Stavbarjeve pri branju njegovega dela, med drugim tudi to, da je prvo študijo tega gradiva objavil Lojze Ude in Stavbarjeva torej polemizira z njim, ter zaključil z umestitvijo habsburške klavzule kot nebitvene v celotnem kontekstu dogajanja. Vlasta Stavbar: *Izjave v podporo Majniške deklaracije*, 1-3. V: *Zgodovinski časopis*, 46, 1992, št. 3, 4, str. 357-381, 497-507; 47, 1993, št.1, str. 99-106; Janko Pleterski: *Zapis ob razpravi o izjavah za Majniško deklaracijo*. V: *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 4, str. 569-572.

⁷³ Glej opombo 25.

Največje in za javnost najbolj pretresljive preinterpretacije so se zgodile seveda pri preučevanju in pisanju o drugi svetovni vojni na Slovenskem. To je tema, ki je še zelo aktualna in na katero pogledi so še zelo različni v slovenski politiki, v politični publicistiki in posredno tudi v zgodovinoisju, čeprav je tu razlik bistveno manj kot

v politiki. O poplavi polemik in različnih pisanj o drugi svetovni vojni na Slovenskem je Boris Mlakar v nekem intervjuju uporabil prisposodo, da so zgodovino zamenjali za samopostrežbo, iz katere si vsak lahko vzame tisto, kar potrebuje za utemeljitev svojega pogleda, svoje resnice.⁷⁴ Žal to deloma velja tudi za nekatere zgodovinarje.

Največ novosti so prinesle raziskave treh avtorjev. Jerca Vodušek Starič je leta 1992 z monografijo *Prevzem oblasti 1944-1946* najbolj radikalno posegla v ustaljeno interpretacijo, ki je v povojnem obdobju sicer glede na dnevopolitične potrebe nihala med poudarjanjem osvobodilne vojne in revolucije. Novost njenega pristopa je bila v kritični obravnavi revolucionarnih postopkov prevzema oblasti v Sloveniji, kjer so komunisti iz medvojnne koalicije postopoma in zelo avtentično vzpostavili diktaturo.⁷⁵ Odprla je tudi novo temo v problematiki vojnega dogajanja s preučevanjem aktivnosti liberalnih politikov med vojno, ki se niso pridružili Osvobodilni fronti oziroma partizanom, niso kolaborirali z okupatorji pač pa so sodelovali z britanskimi tajnimi vojaškimi službami, kar je bil po vojni njihov glavni greh.⁷⁶

Bojan Godeša je neobremenjen pristop k analizi partijske politike pokazal že z razpravama *Priprave na revolucijo ali NOB?* in *Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave*⁷⁷ leta 1991. S posameznimi razpravami je na novo osvetlil predvsem mednarodni in jugoslovanski vidik medvojnega političnega dogajanja v Sloveniji in s tem pomembno dopolnil dotakratno zazrtost slovenskega zgodovinoisja o drugi svetovni vojni zgolj v domače razmere. Celoten kontekst političnega dogajanja in propagandne vojne je spremenil s knjigo *Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* leta 1995.

Boris Mlakar pa je z nekoč edino možnim pozitivističnim pristopom k problematiki protirevolucionarnih skupin in kolaboracionističnih vojaških enot pomembno prispeval k mnogo bolj kompleksni sliki razmer in razmerij med sprtimi stranmi. Zaradi občutljivosti teme je z mednarodnimi primerjavami in dobro

⁷⁴ Dnevnik, 27. 5. 1995. Ranka Ivelja: Boris Mlakar: Zgodovino so zamenjali za samopostrežbo : mag. Boris Mlakar o rabi in zlorabi zgodovine in medvojnem dogajanju, o katerem je moč popolnoma zanesljivo reči le to, da ni črno-belo...

⁷⁵ Glej še razprave Jera Vodušek Starič: Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 32, 1992, št. 1-2, str. 139-154; ista, *Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne - obračun*. V: Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana 1996, str. 93-110

⁷⁶ Jera Vodušek Starič: "Dosje" Mačkovšek, (Viri, št. 7). Ljubljana 1994; ista, *Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941*. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 41, 2001, št. 2, str. 59-76; ista, *Slovenski špijoni in SOE : 1938-1942*. Ljubljana 2002.

⁷⁷ Bojan Godeša: *Priprave na revolucijo ali NOB?* V: Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja : zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana 1991, str. 69-85; isti, *Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave*. Nova revija, 10, 1991, št. 105-106, str. 266-273, št. 107, str. 455-460, št. 108, str. 592-608.

utemeljenimi vzročnimi povezavami prejšnji apriori negativen odnos do protirevolucije pokazal veliko bolj interaktivno z OF. Z raznimi članki in intervjuji je delovanje protirevolucije postopoma pripeljal do objektivnejšega prikaza⁷⁸ ter zaključil z obsežno monografijo o slovenskem domobranstvu (2003).⁷⁹ Vsi trije skupaj so črno-belo sliko odnosa osvobodilni boj - kolaboracija razširili z, za razumevanje dogajanj zelo pomembnim, revolucionarnim terorjem leta 1942, državljansko vojno v Ljubljanski pokrajini in mednarodnim kontekstom dogajanj v Sloveniji, nihče pa ne zanika ali zagovarja kolaboracije protipartizanskih sil.

Zanimivo, da kompleksnejšemu pristopu k politični problematiki druge svetovne vojne na Slovenskem najbolj nasprotujejo nekateri zgodovinarji, ki se raziskovalno ne ukvarjajo primarno s to tematiko. Janko Pleterski npr. poudarja absolutno krivdo kolaboracije (zaveznitva s fašizmom, posrednega sodelovanja pri holokavstu in izdajstva domovine), ki je nikakršna obramba pred revolucijo ne more opravičiti. Po njegovem so pojmi osvobodilni boj in revolucija na eni strani ter kolaboracija in protirevolucija na drugi, tesno prepleteni in neločljivi. Pristajanje na pojem državljanske vojne naj bi kolaboracijo deloma opravičevalo, zato je po njegovem nedopustno.⁸⁰ V tej kritiki se Pleterskemu v grobem pridružuje tudi Oto Luthar, ki zavrača vsako relativizacijo oziroma porazdelitev krivde, tudi na račun objektivnejšega prikaza medvojnih razmer in odnosov. Zanj je oznaka "protirevolucionarni tabor" kot najmanjši skupni imenovalec za nasprotnike OF nedopustna relativizacija.⁸¹ Božo Repe pa se izogiba uporabi pojma državljanska vojna, a vendarle priznava medsebojne spopade in

⁷⁸ Boris Mlakar: Za narodno spravo - konec državljanske vojne? V: Borec, 42, 1990, št. 5-7, str. 582-583; isti, Epuracija in povojne žrtve v Zahodni Evropi. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 36, 1996, št. 1-2, str. 201-215; isti, Problematika nasprotnikov partizanstva med drugo svetovno vojno. V: Preteklost sodobnosti : izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana 1999, str. 109-118; isti, Upor ali kolaboracija - resnična dilema? V: Prispevki za novejšo zgodovino, 41, 2001, št. 2, str. 113-122; isti, Domobranstvo, njegov nastanek in konec v evropskih primerjavah. V: Zgodovina v šoli, 12, 2003, št. 3-4, str. 9-15.

⁷⁹ Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana 2003.

⁸⁰ Janko Pleterski: Senca ajdovskega gradca. Ljubljana 1993 isti, Odgovor na anketo o spravi. Borec, 42, 1990, št. 5-7, str. 9-18; isti, Revizija zgodovine. Sodobnost, 38, 1990, str. 19-27; isti, Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu Osvobodilne fronte in pojavov anti-komunizma. V: Slovenski upor 1941, str. 55-90; isti, O soslednosti novejšje zgodovine Slovencev : nekaj pripomb ob in k posvetu "Slovenci in leto 1941". V: Prispevki za novejšo zgodovino, 43, 2003, št. 1, str. 103-124. Po posvetu Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003, 18. in 19. marca 2004, na katerem je bil prebran ta referat, je izšla še pomembna kritika monografije Borisa Mlakarja Slovensko domobranstvo 1943-1945: Janko Pleterski: "Manjše zlo" vnovič odmerjati ali (re)interpretacija zgodovine (Nekaj razmislekov ob knjigi Borisa Mlakarja Slovensko domobranstvo). V: Prispevki za novejšo zgodovino, 44, 2004, št. 1, str. 143-156.

⁸¹ Breda Luthar, Oto Luthar: Kolonizacija spomina : politika in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991. V: Zbornik Janka Pleterskega (ur. Oto Luthar, Jurij Perovšek). Ljubljana 2003, str. 647-650. Oto Luthar gre v neposrednem obtoževanju nosilcev "revizionizma" dogajanj med drugo svetovno vojno na Slovenskem najdlje: "Začeli so (številni zgodovinarji, novinarji in politiki) ekstenzivno uporabljati izraz 'državljanska vojna' namesto izraza 'okupacija' in izenačevati evropsko odporniško gibanje s komunizmom. Pri tem se izrazu 'odpornišтво' konstantno izogibajo in ga nadomeščajo z izrazom 'revolucionarni teror', ki naj bi prisilil domobrince v kolaboracijo z okupatorji." Vendar ne navaja konkretnih virov take revizije. Glej Oto Luthar: Between reinterpretation and revisionism : Rethinking Slovenian historiography of the 1990s. V: (Re)writing history : Historiography in Southeast Europe after socialism, (ur. Ulf Brunnbauer). Studies on South East Europe 4. Münster 2004, str. 342-343.

soodgovornost OF za organizacijo odpora proti njej.⁸² Zdi se, da je pri kritikah preinterpretacije primarnega pomena politični kontekst interpretacije, težnja k vzročnemu razumevanju zapletenega dogajanja pa sekundarna. Na to kaže tudi ponavljajoči se očitek teh kritikov, da nova interpretacija pomaga pri ustvarjanju novih mitov desnega pola slovenske politike in zagovornikov protikomunizma.

Najpomembnejši raziskovalec druge svetovne vojne na Slovenskem, pokojni Tone Ferenc (1927-2003) se je v devetdesetih letih posvetil predvsem izdajam arhivskih virov.⁸³ Svoj najobsežnejši in hkrati tudi najbolj politično občutljiv projekt o razvoju "ljudske oblasti" je v devetdesetih letih sredi dela, po treh knjigah, opustil.⁸⁴ V svojih starejših delih se je v glavnem izogibal ideološkim interpretacijam ter se osredotočal predvsem na faktografijo. Njegova dela o okupacijskih sistemih ali raznarodovalni politiki okupatorjev bodo ohranila trajno vrednost. V devetdesetih se je ukvarjal tudi s problematiko, ki prej ni bila politično oportuna, npr. s podrobnim popisom obračuna s četniki in vaškimi stražarji po kapitulaciji Italije jeseni 1943.⁸⁵

Med specialisti za ta kompleksni čas se z nasiljem in vojaško problematiko druge svetovne vojne ukvarja Damijan Guštin,⁸⁶ s politiko in organizacijo KP Vida Deželak Barič,⁸⁷ s katoliško cerkvijo med vojno pa France Martin Dolinar in Tamara Griesser Pečar.⁸⁸

Zelo pomemben raziskovalni projekt štetja smrtnih žrtev druge svetovne vojne na ozemlju današnje Republike Slovenije je leta 1997 začel Inštitut za novejšo zgodovino. Projekt s sistematičnim pregledom arhivov in literature počasi zaključuje prvo etapo štetja, ki je bistveno popravilo starejše ocene o žrtvah in število povečalo za več kot tretjino. Z obdelavo podatkov, vsaka žrtev ima 20 podatkovnih kategorij, bo mogoče določiti smrtne žrtve, ki jih je povzročila vsaka od vpletenih strani (teh je bilo vsaj 8), in analizirati udeležbo vseh mogočih kategorij prebivalstva, regij ipd.⁸⁹

Raziskovanje politične zgodovine po letu 1945 se je tako rekoč začelo šele v

⁸² Božo Repe: *Sodobna zgodovina : zgodovina za 4. letnik gimnazij*. Modrijan, Ljubljana 1998, str. 158-161; isti, *Rdeča Slovenija : tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana 2003, str. 235.

⁸³ Tone Ferenc: "Ubija se premalo": obsojeni na smrt, talci, ustreljeni v Ljubljanski pokrajini 1941-1943 : dokumenti. Ljubljana 1999 (tudi v italijanščini in angleščini); isti, *Rab - Arbe - Arbissima : konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943 : dokumenti* (tudi v italijanščini in angleščini). Ljubljana 2000; isti, "Gospod Visoki Komisar pravi..." : sosvet za Ljubljansko pokrajino : dokumenti. Ljubljana 2001; isti, *Zbor odposlancev slovenskega naroda 1943 : dokumenti*. Kočevje 2003.

⁸⁴ Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*, 1 : *Država v državi*. Ljubljana 1987; 2: *Narod si bo pisal sodbo sam*. Ljubljana 1985; 3: *Mi volimo*. Ljubljana 1991. Avtor je do zaključka načrtoval 5 knjig.

⁸⁵ Tone Ferenc: *Dies irae : četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana 2002.

⁸⁶ Damijan Guštin: *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih : vloga zaporov v okupacijski politiki, položaj jetnikov in raznolikost razmer v položaju političnih jetnikov in kriminalcev*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1998; glej še celotno bibliografijo razprav, člankov in samostojnih publikacij.

⁸⁷ Vida Deželak-Barič: *Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941-1945*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1999; glej tudi celotno bibliografijo razprav, člankov in samostojnih publikacij.

⁸⁸ Tamara Griesser-Pečar, France M. Dolinar: *Rožmanov proces*. Ljubljana 1996 in druga bibliografija obeh avtorjev, predvsem Griesser-Pečarjeve.

⁸⁹ Bojan Godeša, Boris Mlakar, Mojca Šorn, Tadeja Tominšek Rihtar: *Žrtve druge svetovne vojne v Sloveniji*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 42, 2002, št. 1, str. 121-130.

devetdesetih letih.⁹⁰ Doslej je razmeroma dobro obdelano obdobje do druge polovice petdesetih let. Notranjepolitično zgodovino v štiridesetih in petdesetih letih so obdelali predvsem Jerca Vodušek Starič,⁹¹ Aleš Gabrič,⁹² Mateja Režek,⁹³ in Milko Mikola.⁹⁴ Zunanjepolitično problematiko, predvsem mejne in obmejne probleme ter mednarodno sodelovanje, so raziskovali zlasti Dušan Nečak,⁹⁵ Nevenka Troha,⁹⁶ Sandi Vovk,⁹⁷ Gorazd Bajc⁹⁸ in Samo Kristen.⁹⁹ Gospodarska zgodovina v drugi Jugoslaviji pa je domena Jožeta Prinčiča in Zdenka Čepiča.¹⁰⁰ Obdelana so tudi določena vprašanja v šestdesetih in osemdesetih letih. Največ je na teh vprašanih delal Božo Repe, deloma Aleš Gabrič.¹⁰¹ Nekakšno dopolnilo, bolj historiografskim preglednim prikazom kot temeljnim raziskavam povojne zgodovine, predvsem v kontekstu postavitve stalne razstave Muzeja za novejšo zgodovino o slovenski zgodovini v 20. stoletju, je bila organizacija razstave "Temna stran meseca" in obsežnega kataloga s tehtnimi prispevki strokovnjakov. Razstava naj bi dopolnila deloma zamolčano in prezrto represivno stran komunističnega režima po vojni.¹⁰²

Ob deseti obletnici usodnih dogodkov leta 1991 so bili organizirani trije zgodovinski simpoziji, na podlagi katerih so pozneje izšli zborniki. Trije zborniki z analizami in pričevanji neposredno udeleženih obravnavajo politične in vojaške

⁹⁰ Edina znanstvena monografija, ki je bila o tem obdobju, izdana pred letom 1991: Jerca Vodušek Starič: *Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953*. Maribor 1983.

⁹¹ Jerca Vodušek Starič: *Prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana 1992.

⁹² Aleš Gabrič: *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952*. V: *Borec*, 43, 1991, št. 7-8-9; isti, *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953-1962*. Ljubljana 1995.

⁹³ Mateja Režek: *Politične spremembe v Sloveniji v desetletju po sporu z Informbirojem*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1999; ista, *Država in katoliška cerkev v Jugoslaviji 1945-1966*. V: *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki*. Ljubljana 2002 in večina bibliografije.

⁹⁴ Milko Mikola: *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943-1952*, Celje 1999.

⁹⁵ Dušan Nečak: *Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1982; isti, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki 1945-1976: osnutek za politično zgodovino*. Ljubljana 1985; isti, *Obisk preteklosti*. Ljubljana 1992; isti, *Avstrijska legija, II*. Maribor 1995; isti, *Hallsteinova doktrina in Jugoslavija: Tito med Zvezno republiko Nemčijo in Nemško demokratično republiko*. Ljubljana 2002; "Nemci" na Slovenskem 1941-1955: izsledki projekta (ur. Dušan Nečak). Ljubljana 1998, ter celotna bibliografija.

⁹⁶ Nevenka Troha: *Politika slovensko-italijanskega bratstva: Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe*. Ljubljana 1998; ista, *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana 1999 in večina bibliografije.

⁹⁷ Sandi Vovk: *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945-1966*. Koper, Trst 2003.

⁹⁸ Gorazd Bajc, *Iz nevidnega na plan: slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*. Koper 2002.

⁹⁹ Samo Kristen: *Proces jugoslovanske razmejnitve z Italijo v luči diplomatske korespondence jugoslovanskih ambasad v Londonu, Washingtonu, Rimu, Parizu in Moskvi: Medvojna zavezniška ozemeljska zagotovila Jugoslaviji in problem njihove recepcije in percepcije na jugoslovanski strani*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1999; isti, *Istrsko vprašanje: iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri*. Ljubljana 2002 in druga bibliografija.

¹⁰⁰ Kot v opombi 56 in 58.

¹⁰¹ Leopoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič, Božo Repe: *The repluralization of Slovenia in the 1980s: new revelations from archival records*. The Donald W. Treadgold Papers, No. 24. Seattle, University of Washington 2000; Božo Repe: *Obračun s Perspektivami*. Ljubljana 1990; isti, "Liberalizem" v Sloveniji. V: *Borec*, 44, 1992, št. 9-10; isti, *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana 2001; isti, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana 2002.

¹⁰² *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990: zbornik člankov in dokumentov* (ur. Drago Jančar), Ljubljana 1998.

priprave na osamosvojitve Slovenije,¹⁰³ delo Demosove vlade v letih 1990-1992¹⁰⁴ in mednarodni vidik dogodkov leta 1991.¹⁰⁵ Arhiv Slovenije pa je priredil razstavo, ki je s kontekstom in naslovom "Od sanj do resničnosti" nekoliko pretiravala v zanosu, da je bila slovenska samostojna država plod tisočletnih sanj.¹⁰⁶

Slabostim enostranske interpretacije in podleganju mitološkimi elementom prej zapadejo sintetični pregledi kot pa podrobne monografske obdelave določenih problemov. Prvi sintetični pregled slovenske nacionalne politike, napisan po razpadu Jugoslavije je napisal Janko Prunk že leta 1992 (Slovenski narodni vzpon).¹⁰⁷ Kljub nekoliko zavajajočemu naslovu ne predstavlja nacionalne zgodovine kot premočrtno pot k samostojni državi, temveč upošteva vrsto naključij in močnejših zunanjih pritiskov, ki so v dveh stoletjih postopoma pripeljali do nje. Drug tak pregled je napisal Jože Pirjevec najprej v italijanščini. Slovenski prevod s preprostim naslovom Jugoslavija 1918-1992 : Nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevićeve in Titove Jugoslavije je izšel leta 1995. Eden redkih poskusov v slovenski historiografiji, ki se ukvarja z večjo problematiko, kot je Slovenija, je šel v svoji jugoslovanski perspektivi tako daleč, da je tako rekoč prezrl vlogo Slovencev v skupni državi.¹⁰⁸ Nov svež pristop je ubrala založba Nova revija, ki je okrog projekta Slovenska kronika 20. stoletja (1995, 1996) zbrala vrsto mlajših zgodovinarjev in s krajšimi zgodbami najrazličnejših segmentov življenja (po)ustvarila zanimivo in berljivo podobo te epohe. Obstaja še vrsta manjših sintetičnih preglednih poskusov slovenske preteklosti, ki pa v interpretativnem pogledu za ta pregled niso pomembni in zanimivi. Velik prispevek k novi podobi slovenske preteklosti s posameznimi, tudi povsem na novo obdelanimi gesli pomeni 16 zvezkov Enciklopedije Slovenije (1987-2002).

Nove metode in reflektiran pristop k historičnemu preučevanju 20. stoletja, kljub mnogim novostim, še vedno niso nekaj samoumevnega in splošno razširjenega, a se zlasti z menjavo generacij uspešno uveljavljajo. Kljub temu, niti v stari narativni maniri, niso narejene temeljne obdelave politične zgodovine jugoslovanskega obdobja. Še nobena pomembna politična stranka ni monografsko obde-

¹⁰³ Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize, simpozij - Brežice, 21.-22. junij 2001 (ur. Jurij Perovšek idr.), Ljubljana 2002.

¹⁰⁴ Časopis za zgodovino in narodopisje, 37, 2001, št. 3-4 - Demosov zbornik.

¹⁰⁵ Acta Histriae, 11, 2003, št. 1 Mednarodna znanstvena konferenca "Dan prej" in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja republike Slovenije : ob deseti obletnici samostojnosti Republike Slovenije, Koper 25.-26. oktober 2001 (ur. Alenka Obid, Egon Pelikan).

¹⁰⁶ Od sanj do resničnosti : razvoj slovenske državnosti : razstava, Ljubljana, 24. maj- 25. junij 2001, (ur. France M. Dolinar). Ta kontekst in politično rabo izsledkov zgodovinskega je posebej kritizirala Marta Verginella v svojem pregledu za italijansko strokovno publiko *Uso della storia nella Sonderweg slovena*, *Storica*, 19, Anno VII, 2001, str. 97.

¹⁰⁷ Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon : narodna politika 1768-1992. Ljubljana 1992.

¹⁰⁸ Zdi se, da je Jože Pirjevec podlegel zlasti široko uveljavljeni perspektivi zahodnega zgodovinskega, ki je dolgo časa videlo temeljni problem obeh jugoslovanskih držav predvsem kot srbsko hrvaški antagonizem. Ta pogled se zadnja leta počasi spreminja, a slovenska vloga v Jugoslaviji kljub temu ostaja bolj ali manj prezrta. Pirjevec je pri svojem pregledu in pogledu zamudil priložnost, da bi kot poznavalec slovenske zgodovine v Jugoslaviji to redukcijo nekoliko uravnotežil. Nekateri slovenski zgodovinarji vidimo vlogo slovenskega dela države vendarle dovolj pomembno, da je država razpadla šele potem, ko je zmanjkalo slovenskega (ne hrvaškega ali srbskega) interesa zanjo. Ravno tako je bila vloga najpomembnejših slovenskih politikov v Beogradu občutno večja, kot bi to lahko sugeriralo število slovenskih volilcev ali celo moč slovenskega gospodarstva.

lana (SLS, JDS, SDS, KPJ/KPS, ZKS...), ravno tako še nobena pomembna politična osebnost (Korošec, Žerjav, Kramer, Kardelj...). Manjkajo analize socialne strukture strankarskega članstva oziroma volivcev ipd. Še vedno je slovensko zgodovinopisje zelo osredotočeno na poudarjanje svoje posebnosti (samobitnosti), v pomanjkanju državnosti išče vse mogoče elemente politične samostojnosti. Ukvarja se v veliki večini raziskav samo s slovenskimi temami ali je omejeno na prostor slovenske poselitve. Izjeme le potrjujejo pravilo. Imamo sicer že nekaj primerjalnih poskusov, a mnogo premalo. Pomembni so skupni projekti o medsebojnih odnosih v 20. stoletju z Italijani¹⁰⁹ in Avstrijci.¹¹⁰ Narejenih je nekaj poskusov o medsebojnih odnosih z Makedonci in Hrvati.¹¹¹ Vera Kržišnik Bukič vodi dolgoročen projekt Slovinci v Jugoslaviji zunaj Slovenije in drugih narodov in narodnosti iz Jugoslavije v Sloveniji. Izšel je že zbornik o Slovincih v Hrvaški.¹¹² V političnem zanosu zadnjega desetletja so bili zlasti v začetku devetdesetih let dostikrat enostransko poudarjeni negativni učinki življenja v jugoslovanski skupnosti. Zgodovinarji sami večkrat uporabljajo rezultate svojega dela v političnem kontekstu. Kritična obravnava zgodovinopisja dostikrat ne ločuje dovolj med politično publicistiko in profesionalnim zgodovinopisjem, kar otežuje razpravo o interpretativnih dilemah bližnje preteklosti. Prav tako onemogoča ploden dialog ostra kritika npr. "revizionizma" na eni strani ali obrambe interpretativne kontinuitete na drugi. To posebno velja za probleme v zvezi z drugo svetovno vojno. Ne poznamo prave kritike; recenzira se največkrat le prijatelju ali pa, negativno, nekomu, ki ti ni všeč. Skoraj vsaka strokovna polemika se hitro izrodi v osebne žalitve, k čemur nedvomno prispeva to, da se spričo majhnega števila in prostora skoraj vsi medsebojno osebno poznamo. Še vedno je prisoten strah in previdnost pri ocenjevanju dogodkov, procesov, predvsem pa osebnosti. Zelo je opazna obsedenost s faktografijo in navidezno objektivnostjo, ki naj bi jo njeno golo navajanje prinašalo. Zato je na drugi strani občutno pomanjkanje smeješih sodb in ocen vloge posameznih zgodovinskih dejavnikov in dogodkov. Obrtniška pravila pisanja o problemih 20. stoletja, tako kot npr. za starejša obdobja, niso izdelana, še manj uveljavljena. Kakovost člankov, razprav in monografij zato zelo niha. Redkim zgodovinarjem za to obdobje se zdi potrebno pojasniti osnovne principe metode svojega dela in s tem dodatno utemeljiti rezultate raziskave. Celu navajanje virov informacij je včasih namenoma ta-

¹⁰⁹ Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956 : poročilo slovensko-italijanske komisije (ur. Milica Kacin Wohinz, Nevenka Troha). Ljubljana 2001. Delo 14-članske komisije na pisanju in usklajevanju skupnega besedila je potekalo zelo zapleteno in počasi od leta 1993 do 2000.

¹¹⁰ Skupna slovensko-avstrijska komisija zgodovinarjev in pravnikov je začela delati jeseni 2001 in naj bi v dveh letih, za razliko od slovensko-italijanske, samo s strokovnjaki z obeh strani posebej obdelala okrog 15 različnih časovno tematskih sklopov medsebojnih odnosov v 20. stoletju. Dva dvojezična zbornika besedil, posebej s slovenske in z avstrijske strani, sta jeseni 2004 v končni redakciji oziroma v tisku. Slovenski zbornik Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju je izšel novembra 2004.

¹¹¹ Slovinci in Makedonci v Jugoslaviji. Ljubljana, Skopje 1999; Aleksandra Berberih-Slana: Slovensko-hrvaški stiki od 1918 do 1926. Doktorska disertacija. Lenart 2003.

¹¹² Slovinci v Hrvaški : zbornik skupine avtorjev : (Projekt Slovinci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije, knj. 1). Ljubljana 1995; Vera Kržišnik-Bukić: O Slovincih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921-1991. V: Razprave in gradivo - Inštitut za narodnostna vprašanja, 26-27, 1992, str. 172-199; ista, Slovinci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanjostjo. V: Traditiones. - Inštitut za slovensko narodopisje, 32, 2003, št. 2, str. 117-135.

ko nedefinirano, da bi bilo njihovo preverjanje zelo zapleteno in dolgotrajno. Upoštevanje starejše literature o določenem problemu je iz najrazličnejših vzrokov (prevladujejo ideološki) večkrat razumljeno kot ovira ali nepomembna malenkost namesto kot predpogoj verodostojnosti svojega dela.

Kljub velikim pomanjkljivostim lahko rečem, da slovenska historiografska produkcija v zadnjih letih vztrajno narašča v kvantitativnem in v kvalitativnem pogledu. O ugotovitvah Ulfa Brunnbauerja glede pomanjkljivosti vzhodnoevropskega zgodovino pisja po padcu komunizma je, kljub temu, da v splošnem držijo, za slovensko zgodovino pisje treba reči, da so vendarle malo pregrobo. Raziskave zamolčanih plati komunistične represije in zločinov ne moremo označiti za preprosto demonizacijo komunistične preteklosti. Novi, bistveno bolj uravnoteženi pogledi na (predvsem politična) dogajanja med drugo svetovno vojno in po njej imajo gotovo prednost pred recimo raziskavami vsakdanjega življenja, preskrbe, strukture oblasti in njenega delovanja na nižjih ravneh v različnih obdobjih realnega socializma ipd. Prav tako pa od zgodovino pisja ne bi smeli pričakovati njegovega ponovnega neposrednega političnega angažmaja v smislu prizadevanj "za spravo med storilci in žrtvami".¹¹³ Sam vidim glavne pomanjkljivosti aktualne slovenske historiografije o 20. stoletju bolj v tistem, česar nismo naredili, kot tam, kjer je včasih narejeno nekoliko slabše, pristransko ali pomanjkljivo.

Ervin Dolenc

SLOVENE HISTORIOGRAPHY OF THE 1918-1991 PERIOD AFTER THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

Before 1991, Slovene historiography on the Yugoslav period was neither extensive nor wide. In 1991, when the joint state started to disintegrate, there were some fifteen historiographers at the research institutions in Slovenia who were primarily concerned with the Yugoslav period of the Slovene history, especially with the Second World War in Slovenia. Today, there are around thirty of us. A considerable number from the generation of historiographers who were established in 1991 have already been replaced. The field of research, which used to be very much limited to political history, at times, social history and, in the case of war, also military history, has expanded. Already in the second half of the 1980's, several predominantly young historiographers, influenced by modern social and anthropological approaches from western European and American historiography, began a new type of research. Another group of young historiographers started a new, ideologically relaxed analysis of politically and nationally sensitive issues. This resulted in the publication in the 1990's of a series of monographs and papers which, apart from political questions, gave equal consideration to economic issues, cultural history, daily life, history of ideas as well as historiography itself and its theory. As well as focusing on the most important political events, historiographers started to give attention to marginal and even abnormal or eccentric phenomena. A gradual transition from the classical study of closed historical periods to a more problem solving oriented research, comparative studies and the research of specific segments of historical processes in longer time periods was noticeable. Today, individual historiographers avail of the considerable advantage of mastering at least two areas of expertise. Whereas previously, topics and research methodology were separate among social sciences, nowadays there is the tendency towards complementary interdisciplinary mingling. Generally, it can be said that, although the new topics and methodological approaches have become well established in historical research, the old ones are not to be disposed of, and "good old positivism" with its critical approach to sources, its analysis and synthesis, is still widely used (unfortunately, the merely descriptive

¹¹³ Ulf Brunnbauer: Kontinuitete in spremembe : Aktualni trendi v zgodovino pisju Jugovzhodne Evrope. V: Zgodovinski časopis, 57, 2003, št. 3-4, str. 445-446.

type can still be encountered) and that both research methods are in most cases harmonious and complementary.

The greatest reinterpretations of this period in the 1990's occurred in political history. Looking broadly at the novelties in the Slovene historiography of the period between the two world wars, it can be concluded that the understanding of the first Yugoslav state has not changed radically, that it has deepened in many ways and that the relaxation from communist ideology led to a more balanced assessment, especially in political, economic and, partly, cultural history. The greatest and, for the wider public, most disturbing reinterpretations occurred in the study and writings about the Second World War in Slovenia. The studies of political history after the year 1945, so to speak, only began in the 1990's. A relatively well studied period so far is that up to the mid 1950's.

1.01
Prejeto 22. 9. 2004

UDK 930(497.6)"1991/2003"

Vera Katz*

Historiografija u Bosni i Hercegovini o vremenu poslije drugog svjetskog rata (publicirana od 1991. do 2003.)

SAŽETAK

Autorica u prilogu nastoji skrenuti pozornost na najvažnija historiografska djela koja se odnose na socialističko razdoblje bosanskohercegovačke povijesti nastala u intervalu od 1991. do 2003. godine, kako tijekom rata, tako i poslije, u miru. Malobrojni radovi ukazuju na neadekvatnu zastupljenost ovog povijesnog perioda u bosanskohercegovačkoj historiografiji, ali nažalost taj trend se nastavlja i dalje. Osiromašeno i razjedinjeno bosanskohercegovačko društvo ne pruža normalne uvjete za rad u pogledu statusa i financiranja institucija, arhivskog istraživanja i usavršavanja.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, historiografija, znanstveni skupovi, socializam, rat, Dejton, izdavaštvo

IZVLEČEK

ZGODOVINOPISJE V BOSNI IN HERCEGOVINI O ČASU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI (OBJAVLJENO MED LETI 1991 IN 2003)

Autorica v članku opozarja na najpomembnejša zgodovinska dela, ki obravnavajo socialistično obdobje bosensko-hercegovaške zgodovine, in so nastala med leti 1991 in 2003, tako v času vojne kot kasneje v miru. Majhno število teh del kaže na nezadostno pokritost tega zgodovinskega obdobja bosensko-hercegovaške zgodovine, na žalost pa se ta trend še nadaljuje. Obubožana in razdeljena bosensko-hercegovaška družba pač ne nudi normalnih pogojev za delo, kar se tiče financiranja ustanov, arhivskega raziskovanja in izpopolnjevanja.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, zgodovinske pisane, znanstvena srečanja, socializem, vojna, Dayton, izdajatelji

ABSTRACT

HISTORIOGRAPHY IN BOSNIA HERZEGOVINA OF THE PERIOD AFTER SECOND WORLD WAR (PUBLISHED BETWEEN 1991 AND 2003)

In the paper, the author draws attention to the most important historiographic works dealing with the socialist period in the history of Bosnia Herzegovina, which were written

* Mr., istraživač suradnik, Institut za istoriju, BiH-71000 Sarajevo, Alipašina 9; e-mail: vera@lsinter.net

between 1991 and 2003, both during the war and, afterwards, in peace time. The small number of such works indicates an insufficient coverage of this particular historical period. Unfortunately, this trend continues. An impoverished and divided society in Bosnia Herzegovina does not allow normal conditions for work, with regards to financing institutions, archive research and advanced study.

Key words: Bosnia Herzegovina, Historiography, Scientific meetings, Socialism, War, Dayton, Publishers

Od svih povijesnih perioda najmanju pozornost u Bosni i Hercegovini dobilo je pedesetogodišnje razdoblje socijalističkog razvitka. Nestankom Saveza komunista Jugoslavije i organiziranjem višestranačkih izbora povjesničari su očekivali veći interes za to razdoblje, pa tako i obimniju literaturu. Međutim, višestranačje je donijelo vrijeme predratne napetosti i iščekivanje prelaska rata iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu. Nada za mirnim rješenjem konflikta trajala je vrlo kratko i već u proljeće 1992. godine vojne operacije su ozvaničile ratno stanje. Svi ratovi o kojima se do tada čitalo u knjigama konfuzno su se preplitali u razmišljanjima, s nevjericom da se dešava i ovaj, treći rat, na kraju 20. stoljeća. Za Bosnu i Hercegovinu to "kratko" dvadeseto stoljeće je cijelim tijekom obilježeno ratovima i vrlo teškim poslijeratnim periodima, tako da svaka generacija u Bosni i Hercegovini u svom traumatičnom doživljaju ima najmanje jedan ratni i jedan poslijeratni period. Taj posljednji rat donio je i razočarenje u smislu saznanja da se cijeli socijalistički period u svojoj punoći okrenuo u suprotnost i sručio na bosanskohercegovačko stanovništvo. Sve ono što se isticalo kao tekovina samoupravljanja, obrane, sigurnosti i sličnog pokazalo se u najgoroj varijanti u tom ratu. Za vrlo kratko vrijeme u višenacionalnoj i viševjerskoj Bosni i Hercegovini, koju su u euforičnim govorima nazivali " mala Jugoslavija", vrlo brzo je nestalo "bratstva i jedinstva", vjere u Jugoslavensku narodnu armiju, ekonomsku stabilnost i slično.

U odnosu na ostale povijesne periode, najmanje radova je napisano za period nakon 1945. godine, a većina njih je apologetski intonirana. Isprike za nedostatak interesa za ovaj period bilo je pozivanje na povijesnu distancu, zatim nesređenost i nedostupnost relevantnim arhivskim dokumentima, eventualne neugodnosti ako se piše o vremenu kada su još uvijek "zaslužni drugovi" bili na utjecajnim javnim funkcijama, koji su sebe smatrali najboljim poznavateljima tog povijesnog razdoblja. Međutim, osim ovih vanjskih, bitni su bili i unutarjni činioci kao npr. vrlo prisutna autocenzura, malobrojnost asistenata, neatraktivnost razdoblja i slično. Osim toga, brojni znanstveni skupovi bili su organizirani za starija povijesna razdoblja i vremenski su ograničeni 1945. godinom. Do 1991. godine održano je vrlo uspješno *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.-1982.)*¹ na kojem su konstatirani značajni rezultati u historiografiji za starija povijesna razdoblja, a u referatu o poslijeratnom razvitku Bosne i Hercegovine² dat je pregled historiografskih djela za period od 1945. do 1982. godine, uz konstataciju

¹ Savjetovanje o istoriografiji (1945-1982). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1983 (Posebna izdanja ANUBiH, knjiga LXV, Odjeljenje društvenih nauka 12).

² Slobodan Kristić: *Istoriografija o poslijeratnom razvitku Bosne i Hercegovine*, str. 115-119.

da su pravnici, ekonomisti, sociolozi, politolozi i drugi pokazali veći interes za ovaj period od povjesničara, što je i razumljivo imajući u vidu sve naprijed navedene razloge za takvo stanje. Od 1982. godine do 1991. pomaci su bili zabilježeni knjigama Vere Kržišnik-Bukić o agrarnom pitanju i Cazinskoj buni,³ a naročito ova posljednja bila je početak otvaranja nekih tabu tema u bosankohercegovačkoj historiografiji. Međutim, kao da se nije imalo vremena za čitanje i diskusije. Malobrojni članci su uglavnom objavljivani u *Prilozima* Instituta za istoriju u Sarajevu i *Istorijskom časopisu* Instituta za istoriju u Banjoj Luci. U spomenutim časopisima mogu se naći vrlo zanimljivi i kvalitetni članci o agrarnom pitanju, državnosti, skidanju zara i feredže, strukturi partijskog članstva, narodno-frontovskim organizacijama i još nekim drugim pitanjima.

Do 1991. godine bosanskohercegovačke znanstvene institucije su se vrlo uspješno razvijale, imale su svoje kratkoročne i dugoročne programe, sustavno financiranje, zatim vrlo kvalitetne istraživače koji su napredovali kroz znanstveno-istraživački rad, pa čak i najmanje istraživani, socijalistički, period bilježio je izvjestan napredak. Razmeđe rata i mira u Bosni i Hercegovini simbolično je označilo publiciranje dvotomnog djela *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*,⁴ koje je decenijama kvalificirano kao najvažniji projekat u Institutu s obzirom na financiranje i brojnost autora, od onih koji su pisali kratke radove fundirane na arhivskoj građi do onih koji su sintetizirali poglavlja i koordinirali ideološku ispravnost cjelokupnog rada. Dugo najavljivana historija Partije pojavila se u javnosti u vremenu kada su se srušili temelji na kojima je decenijama ta partija utemeljena, a većina "moralno-politički podobnih" autora već izašla iz njenog članstva, pa je i pojavljivanje ove knjige ostalo nezapaženo. Nikoga nije zanimalo ovo djelo, mada će sigurno biti zanimljivo budućim istraživačima, kako u ocjeni kvaliteta, tako i u analizi društveno-političkog okruženja u kojem je nastalo.

Od proljeća 1992. godine nastupile su izvanredne okolnosti u kojima se svakodnevno živjelo i umiralo u Bosni i Hercegovini, a na osoben način u Sarajevu, mada nitko u to vrijeme nije vjerovao u dugogodišnji rat, već je postojala nada da će se uz pomoć sa Zapada riješiti konflikt. To vrijeme rata, brojnih krhkih primirja, gladi, hladnoće, smrti i osjećaja gradskog konclogora, historičari koji su ostali u Sarajevu su duhovno preživljavali na različite načine. Među značajnim, vrlo neobičnim načinima bilo je održavanje skupova, među prvim bila je znanstvena konferencija *Sefard 92.*, od 11.-14. 9. 1992. godine u opkoljenom Sarajevu uz zvižduke granata i snajpera, posvećenog 500-obljetnici dolaska Židova u Bosnu i Hercegovinu, upravo u vrijeme kada su oni organiziranim konvojima napuštali grad. To nije bilo samo ratno vrijeme, već i vrijeme puno neke tragične povijesne simbolike. S obzirom na ratne uvjete, na tiskanje priopćenja sa ovog skupa čekalo se do siječnja 1995., kada se pojavio Zbornik radova *Sefard 92.*,⁵ sa 26 priloga, a u Zbornik nisu uvršteni radovi učesnika koji su u međuvremenu napustili Sarajevo, pa čak i konvojem za Židove. Mada Zbornik nudi najmanji broj

³ Vera Kržišnik-Bukić: *Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948 : uvod u problematiku agrara i seljaštva u ranom socijalizmu*. Banja Luka 1988; Vera Kržišnik-Bukić: *Cazinska buna 1950*. Sarajevo: Svjetlost, 1991, (reprint: Ljubljana 1993).

⁴ *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Institut za istoriju, NIŠRO "Oslobodenje" OOUR Izdavačka djelatnost, 1990.

⁵ *Zbornik radova SEFARD 92.*, Sarajevo: Institut za istoriju, Sarajevo, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine - Sarajevo, 1995.

radova za drugu polovicu dvadesetog stoljeća, vrlo je bitan kao svjedok vremenu vidnih suprotnosti u kojem je nastao. Autori pojedinih priloga još dugo će se sjećati obećanog honorara kojeg su u hrani dobili krajem rata.

Sljedeće ratne godine, od 19.-21. 3. 1993. godine u organizaciji Instituta za istoriju i Orijentalnog instituta, oba iz Sarajeva, održan je znanstveni skup *Pola milenija Sarajeva*, na kojem je bilo podneseno 75 referata. Brojnost referata i autora svojim učestvovanjem su željeli pokazati ljubav prema svom gradu, pa čak i uz opasnost po život. Veoma obiman zbornik sa ovog skupa pojavio se nakon četiri godine,⁶ a osim interesantnih radova o starijim razdobljima značajan broj ih je za najnoviju povijest. Kao i prethodni zbornik, i ovaj na svoj način govori o vremenu svog nastanka i anomalijama historiografije, pa tako jedan od autora je primjetio i sljedeće: "Nedavno je u Sarajevu slavljeno *Pola milenija od osnutka grada*. Čudna neka proslava ljudskoga naselja koje se prostire na području prapovijesnih obitavilišta čovjeka na ovim prostorima. (...) Dok čitav svijet nastoji dokazati da su naselja na kojima obitavaju određeni građani starija, kod nas je već odavna zavladao moda nijekanja godina (kao da se o ženama radi) i dostignuća prethodnih pa i suvremenih ljudi pa im se oduzimaju prava na ime i na opstanak".⁷ Historiografija je suvremenim ljudima još jednom pokazala koliko je podložna dnevno-političkim utjecajima.

Od 1965. godine kontinuirano su izlazili *Prilozi za istoriju radničkog pokreta* (od 1973. *Prilozi za istoriju*), časopis Instituta za istoriju u Sarajevu. Broj 27. imao je vrlo interesantan put od pripreme do izlaska iz tiska. Akademik prof. dr. Dževad Juzbašić zauzeo se da pripremljeni broj časopisa odnese u Beč, te uz finansijsku potporu Das Österreichische Ost-und Südosteuropa-Instituta objavi broj 27. u tiražu od 350 primjeraka i tijekom 1994. godine ga unese u opkoljeni grad kroz tunel prokopan ispod sarajevskog aerodroma. Kako su se tijekom cijelog perioda naizmjenično tiskali brojevi latinicom i ćirilicom ovi "Bečki Prilozi"⁸ su stigli u ćirilicom izdanju, u vremenu kada je iz nastavnih programa maternjeg jezika izbacivano jedno od ovih pisama u ovisnosti od regije u Bosni i Hercegovini.

Vrijeme domoljublja u ratnim uvjetima može se potražiti i na stranicama knjige *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, izašla u izdanju Press centra Armije BiH i Instituta za istoriju u Sarajevu 1994. godine. Činjenica da je izdavač Štab Vrhovne komande oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine izazvala je kod nedobronamjernih ljudi stanovito podozrenje.⁹ Ovaj historijski pregled od predhistorije do 1945. godine je možda nastao i kao odgovor brojnim nezavršenim projektima raznih znanstvenih institucija koje su decenijama pod raznim izgovorima tvrdile nemogućnost pisanja *Historije naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine*. Mada u ovoj knjizi nema socijalističkog perioda bit će vrlo zanimljivo kada se jednog dana bude kritički preispitivala historiografska literatura u svjetlu međunacionalnih odnosa u SFRJ.

Tijekom rata postojali su i neki interdisciplinarni projekti, među kojima je po-

⁶ Prilozi historiji Sarajeva : radovi za znanstvenog skupa "Pola milenija Sarajeva", Sarajevo: Institut za istoriju-Sarajevo, Orijentalni institut - Sarajevo, 1997.

⁷ Isto, str. 240.

⁸ Prilozi, broj 27, Wien, juni 1994. Promovirani su 15. 2. 1995. godine u okviru manifestacije Sarajevska zima, još uvijek u ratnim okolnostima.

⁹ Pogledati polemiku Škegro-Karabegović-Išek u časopisu Prilozi, br. 29 i 30, Sarajevo 2000. i 2001.

trebno spomenuti *Tragom bosanskohercegovačke prošlosti - o urbanom biću Bosne i Hercegovine*, okrugli stol održan 15. i 16. 3. 1995. godine u okviru XI. internacionalnog festivala Sarajevska zima,¹⁰ koji nije zanemario posljednjih pedeset godina prošlosti. Sljedeća Sarajevska zima okupila je zainteresirane na multidisciplinarnom projektu *Bosna i Hercegovina i svijet*, 15. i 16. 3. 1996., prve godine u dugo očekivanom miru, koji je također posvetio stanovitu pozornost periodu nakon 1945. godine.¹¹

Disolucija SFRJ izazvala je veliki interes za blisku, ali i najstariju povijest Bosne i Hercegovine i kod stranih autora, a ovdje će se naznačiti samo dvije knjige, a to su: *Bosna i Hercegovina : tradicija koju su izdali*¹² i *Povijest Bosne - kratki pregled*¹³ koje obrađuju i period nakon 1945. godine. Spomenuti autori interpretiraju ovaj period na nešto drugačiji, slobodniji način od onog na koji smo do tada navikli u domaćoj historiografiji.

Vrlo interesantne opservacije za poslijeratni period mogu se pronaći i u knjigama autora koji nisu historičari, kao što su *Prokletstvo Muslimana*,¹⁴ *Historija Bošnjaka*,¹⁵ *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*¹⁶ i drugim. Ponekada se nameće pitanje da li je bilo potrebno ovako kataklizmično vrijeme da bismo dobili sva spomenuta djela?

S obzirom na činjenicu da je historiografska literatura za naznačeni period vrlo oskudna, povjesničarima pripomažu i vrlo značajna djela ekonomista, čije poimenično nabranje će se ovom prigodom izostaviti.

Prestankom rata dogovorenog u Dejtonu, studenog 1995. godine, počeli su se očekivati normalniji uvjeti života i rada. Poslije tog užasnog rata, ukazala se potreba za novim savjetovanjem o historiografiji u Bosni i Hercegovini u smislu pravljenja inventure kadrovske i izdavačke mogućnosti, ali i pronalaženja smjernica za budući istraživački rad. Dobar povod takvom savjetovanju bila je 40-obljetnica postojanja i rada Instituta za istoriju u Sarajevu, koji je nadljudskim naporima preživio rat i sa preostalim kadrom nastojao obnoviti svoj rad na sustavan način. Ovo je ujedno bio i prvi iskorak u okupljanju historičara iz cijele Bosne i Hercegovine, ali i iz susjedstva, što je bio dovoljan putokaz za otvorenost i ispravan znanstveni put ka novim saznanjima iz povijesti, koja je, i na kraju stoljeća pokazala svoju zlu ćud. Objavljeni prilozi sa ovog znanstvenog skupa historičara¹⁷ rezimirali su stanje historiografije u Bosni i Hercegovini za vrijeme od osamnaest godina. Među referatima bio je i onaj koji se odnosi na stanje historiografije za period socijalističkog razvitka. Autorica priloga vrijedno je prikupila brojne bibliografske jedinice, ali je i konstatala da njihova brojnost ne potvrđuje i kvalitet istraženosti ovoga razdoblja.¹⁸ Na spomenutom Savjetovanju

¹⁰ Zbornik radova: Urbano biće Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Institut za istoriju - Sarajevo, Međunarodni centar za mir, 1996.

¹¹ Zbornik radova: Bosna i Hercegovina i svijet. Sarajevo: Institut za istoriju, 1996.

¹² John Fine & Robert J. Donia: Bosna i Hercegovina : tradicija koju su izdali. Sarajevo 1994.

¹³ Noel Malcolm: Povijest Bosne-kratki pregled. Sarajevo 1995.

¹⁴ Nijaz Duraković: Prokletstvo Muslimana. Sarajevo 1993.

¹⁵ Mustafa Imamović: Historija Bošnjaka. Sarajevo 1997.

¹⁶ Šaćir Filandra: Bošnjačka politika u XX. stoljeću. Sarajevo 1998.

¹⁷ Referati sa međunarodnog naučnog skupa " Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980.-1998.", održanog 4. i 5. 11. 1999. U: Prilozi 29, Sarajevo: Institut za istoriju, 2000.

¹⁸ Senija Milišić: Problemi istraživanja nauke u Bosni i Hercegovini poslije 1945. godine, str. 175-178.

podnesen je i vrlo detaljan referat o historiografskoj istraženosti izvorne baze za problematiku sela,¹⁹ koji svojom temeljitošću pokazuje svu kompleksnost izučavanja socijalističkog razdoblja. Nakon ovog savjetovanja do kraja 2003. godine nisu se desili veliki pomaci, mada ih nagovještavaju knjige *Sto godina muslimanske politike*²⁰ i *Prema modernom društvu*.²¹

Mada je prošlo skoro deset godina od Dejtonskog sporazuma, u Bosni i Hercegovini nema nekog vidnog političkog i ekonomskog napretka, pa prema tome ni adekvatne razvijenosti znanstvenih institucija koje su kadrovski i materijalno osiromašene tijekom prošlog rata. Osobito je problematičan veliki broj ministarstava za obrazovanje i znanost (ima ih 13), pa tako su postojeća financijska sredstva dodatno opterećena, kako brojnošću administracije, tako i materijalnom situacijom u pojedinim kantonima ili entitetima i u distriktu Brčko. Dodatno otvaranje fakulteta bez adekvatnog profesorskog i znanstvenog kadra dovodi do rasipanja postojećih snaga, mada po nekim tumačenjima se kroz izvjesno vrijeme očekuje da svaki od tih novih fakulteta ima namjeru izgraditi svoj vlastiti kadar. Što se tiče historiografije, ova znanost dijeli sudbinu svih ostalih. Kadrovski osiromašena središta pokušavaju uspostaviti suradnju unutar Bosne i Hercegovine, između oba entiteta, zatim sa susjedstvom, ali i sa zapadnoeuropskim i drugim zemljama svijeta. Još uvijek je lakše uspostaviti kontakte sa historičarima npr. Norveške, nego Banja Luke. I dalje su to pojedinačna, osobna poznanstva, a ne suradnja među institucijama. Institut za istoriju u Sarajevu u svojoj djelatnosti nastoji kadrovski pojačati Institut, uspostaviti suradnju sa svima koji su za to raspoloženi, s naglaskom na izdavačkoj djelatnosti. Ti procesi su vrlo spori, a rezultati će sigurno doći za nekih pet do deset godina. Što se tiče istraživanja povijesti socijalističkog perioda za sada se tu ne može očekivati puno. Na ovom periodu je najmanji broj istraživača kako u Institutu, tako i na katedrama za historiju u Sarajevu, Tuzli, Banjoj Luci, Mostaru i drugdje u BiH.

Vera Katz

ZGODOVINOPISJE V BOSNI IN HERCEGOVINI O ČASU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI
(OBJAVLJENO MED LETOMA 1991 IN 2003)

P o v z e t e k

Vojne razmere med leti 1991 (1992) in 1995 so onemogočile nemoten razvoj zgodovinopisja v Bosni in Hercegovini. Do začetka vojne je bilo socialistično obdobje najmanj obravnavano v delih, kar se je nadaljevalo tudi po letu 1995. Najhujše posledica razpada SFRJ in izrednih vojnih razmer je čutiti v prekinitvi stikov med sorodnimi ustanovami v regiji, v nezmožnosti opravljanja arhivskih raziskav v središčih nekdanje skupne države, kar pa ni samo posledica neizdajanja dovoljenj, ampak tudi pomanjkanja denarnih sredstev. Premiki k vzpostavitvi normalne dejavnosti so zelo počasni, predvsem zaradi politične, administrativne in ekonomske razdeljenosti bosensko-hercegovega prostora, kar se odraža tudi na širšem področju kulture in še posebej v znanosti.

¹⁹ Budimir Miličić: Istoriografska istraženost izvorne baze i proučenost sela u Bosni i Hercegovini 1945.-1956. godine. Prilozi 29. Sarajevo: Institut za istoriju, 2000, str. 183.-206.

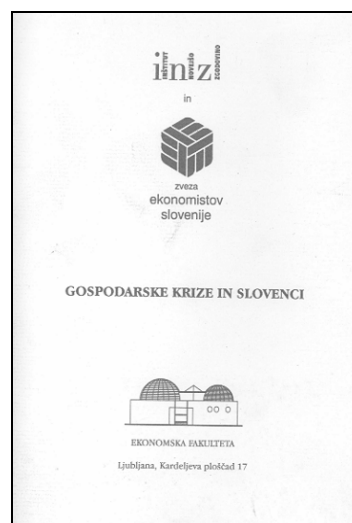
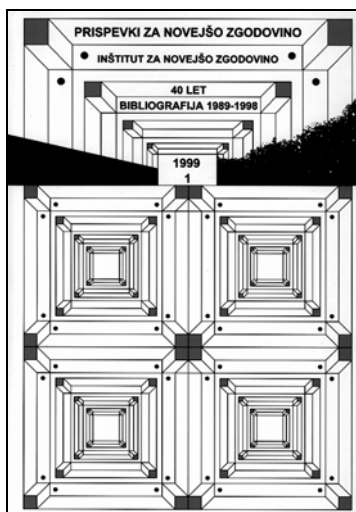
²⁰ Enver Redžić: Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke - Geneza ideje Bosanske, Bošnjačke nacije. Sarajevo: ANUBiH, Institut za istoriju, 2000.

²¹ Husnija Kamberović: Prema modernom društvu - Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine. Tešanj 2000.

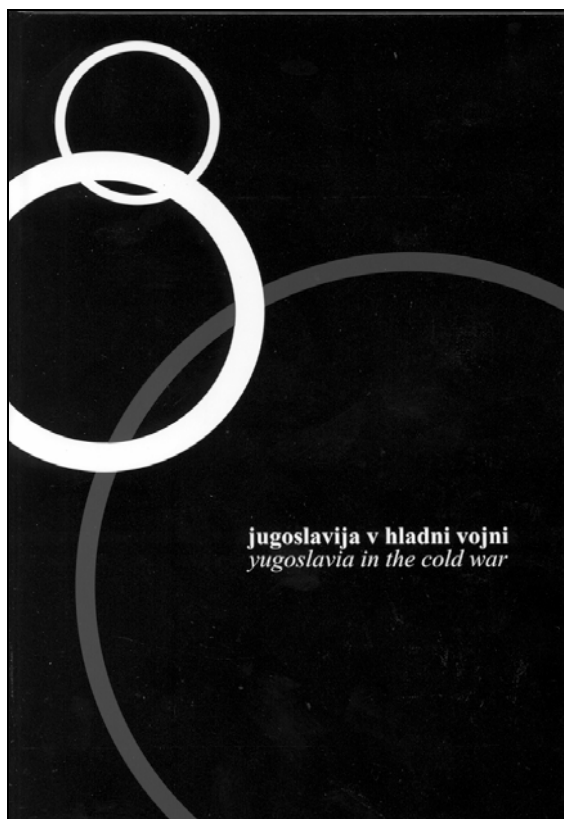
**HISTORIOGRAPHY IN BOSNIA HERZEGOVINA OF THE PERIOD AFTER SECOND WORLD
WAR (PUBLISHED BETWEEN 1991 AND 2003)**

S u m m a r y

Wartime conditions between the years 1991 (1992) and 1995 hindered the development of historiography in Bosnia Herzegovina. Before the war, the socialist period was the one least dealt with in the works, a trend that also continued after 1995. The worst consequences of the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and extraordinary wartime conditions were felt in the breaking of contacts between related institutions in the region, the impossibility of carrying out archive research in the centres of the former joint state, which was not only the result of the non-issuance of permits but also of the lack of financial means. Steps towards the establishment of normal activities are very slow, due in particular to the political, administrative and economic division of the territory of Bosnia Herzegovina, which is also reflected in the wider field of culture and, particularly, science.

Jugoslavija v hladni vojni : zbornik z Znanstvenega posveta
Jugoslavia v hladni vojni, Ljubljana, 8.-9. maja 2000 =
Yugoslavia in the Cold War : the collection of papers at the
Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War,
Ljubljana, 8-9- May 2000

Soizdajatelja najnovejšega zbornika o zgodovini Jugoslavije v času hladne vojne sta Inštitut za novejšo zgodovino iz Ljubljane in University of Toronto. V zborniku je objavljenih 14 prispevkov avtorjev iz Slovenije, Srbije, Hrvaške, Makedonije in Rusije. Sedem opisuje jugoslovanske zunanje politične odnose v obdobju hladne vojne, sedem pa razmere, ki jih je ta imela na jugoslovanskem notranje političnem prizorišču. Zbornik je večjezičen. Vsak prispevek je objavljen v jeziku avtorja in v angleškem jeziku.

Zbornik lahko za 3.500,00 SIT (+ poštni stroški) naročite na naslovu:

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; ali
Telefon: (+386) (0)1 200-31-28
E-pošta: knjiznica@inz.si

